

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TOPLUMSAL HAREKET ÇALIŞMALARI VE SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ:
HAMAS ÖRNEĞİ

KASIM TİMUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TOPLUMSAL HAREKET ÇALIŞMALARI VE SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ:
HAMAS ÖRNEĞİ**

KASIM TİMUR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Sevgi BALKAN ŞAHİN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Aşlı ILGİT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN
(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Sevgi BALKAN ŞAHİN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Aslı ILGIT

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

10/06/2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 10 / 06 / 2015

KASIM TİMUR

ÖZET

TOPLUMSAL HAREKET ÇALIŞMALARI VE SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ: HAMAS ÖRNEĞİ

KASIM TİMUR

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN

Haziran 2015, 158 sayfa

Şiddet literatürü üzerine yapılan bir tarama, kolektif siyasal şiddet analizi için bütüncül bir paradigmatik yaklaşımın ve metodolojinin söz konusu olmadığını göstermektedir. Bu durum araştırmacıların, genellikle, siyasal şiddetin farklı türlerinden birine odaklanarak vakaya özgü yaklaşımlar geliştirmesinden kaynaklanmakta ve netice olarak da kolektif siyasal şiddet analizinde kullanılacak bütüncül bir çerçevenin geliştirilmesini engellemektedir. Bu çalışma, mevcut literatürün eksikliklerini ve sınırlılıklarını geride bırakmaya yardımcı olacak yeni bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Kaynak Mobilizasyonu ve Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımlarının siyasal fırsat yapıları, çerçeveleme süreci, kaynak mobilizasyonu, örgütsel hareketlilik stratejileri, harekete katılım ve kimlik inşası süreçleri gibi kavramsal ve metodolojik araçlarıyla, kolektif siyasal şiddet analizi için gerekli olan bütüncül yaklaşıma katkı sunabileceği savunulmaktadır. Bu yaklaşım, farklı zamansal ve mekânsal koşullarda ortaya çıkan kolektif siyasal şiddetin daha iyi anlaşılabilmesi için gereklidir. Ayrıca çalışmanın vaka analizi olarak, varsayılandan daha karmaşık bir örgütlenme sunan ve mevcut literatürün analizde yetersiz kaldığı Hamas örneği seçilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kolektif siyasal şiddet, toplumsal hareket çalışmaları, eleştirel terörizm çalışmaları, radikalleşme, Hamas.

ABSTRACT**SOCIAL MOVEMENT STUDIES AND ANALYSIS OF POLITICAL
VIOLENCE: THE CASE OF HAMAS****KASIM TİMUR****Master Thesis, Department of International Relations****Supervisor: Assist. Prof. Dr. Marella BODUR ÜN****June 2015, 158 pages**

A survey of the existing literature on political violence reveals that there is no single paradigmatic approach and method with which to study collective forms of political violence. Scholars usually focus on one type of political violence, developing a case-specific approach, which is not adequate to the task of providing a comprehensive framework with which to analyze different forms of collective political violence. This study points to the need for a new framework which overcomes the shortcomings and limitations of the existing literature. It argues that social movement theory (including both Resource Mobilization approach and New Social Movements theory) can contribute to the development of such a comprehensive approach by providing the base for another way of understanding and interpreting collective political violence as it offers the necessary conceptual and methodological tools such as political opportunity structures, framing processes, resource mobilization, organizational mobilization strategies, movement participation and processes of identity construction. It is, thus, necessary to combine the theoretical insights of social movement theory and the literature on political violence to better analyze collective political violence in different contexts at different times. In this study, these arguments are presented through a case study of Hamas, a complex organization, which is often inadequately analyzed within the existing literature on collective political violence.

Keywords: Collective political violence, social movement studies, critical terrorism studies, radicalization, Hamas.

ÖNSÖZ

Tez çalışmam boyunca, metni her defasında dikkatle inceleyen ve çok değerli katkılar sunan danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Marella BODUR ÜN'e ve tüm destekleri için bölümümün değerli öğretim üyelerine teşekkür ederim.

Tez çalışması yürütmek inişleri-çıkışları olan zorlu bir süreçti ve tüm bu süreç boyunca bana desteklerini istisnasız sunan sevdiklerimin katkısı sonsuz olmuştur. Her daim sıcaklığını ve sevgisini yüreğimde hissettiğim canım ailem, iyi ki varsınız.

Ayrıca, çok saygıdeğer bir girişimle, sesi duyulmayanların, ve aslında bizzat kısılanların, sesini duymaya ve duyurmaya çalışan sevgili arkadaşım ve meslektaşım Tuğçe KELLEÇİ'ye tüm desteği için teşekkür ediyorum.

Kişi, elbette, düşünce dünyasını şekillendiren etkilerden ayrı tutulamaz. Yaşamın çeşitli anlarını kelimeleri ile anlamlı hale getiren ve bizzat yazdıkları ile hayatıma değer katan tüm o iyi insanlar: Ahmed Arif, Nazım Hikmet, Cemal Süreya... İyi ki tanıdım sizleri.

*“Kulaklarımızda hâlâ çınlayan imdat çığlıkları bütün insanlığa dönük!
Ancak burada, zamanın bu noktasında insanlık biziz.”*
Samuel Beckett, *Godot'yu Beklerken*.

KASIM TİMUR

Not: Bu araştırma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir (İİBF2014YL3).

İÇİNDEKİLER

ÖZET	Sayfa iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	ix

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı.....	2
1.2. Araştırmanın Önemi.....	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BÖLÜM II

SİYASAL ŞİDDET LİTERATÜRÜ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL

YAKLAŞIMLAR

2.1. Analizin Kapsamı ve Kavramsal Çerçeve.....	5
2.2. Şiddet Literatürü Değerlendirmesi.....	7
2.2.1. Sosyal Psikoloji Yaklaşımları.....	12
2.2.1.1. Gustave Le Bon ve “İçgüdüleriyle Hareket Eden Yaratık”.....	12
2.2.1.2. Ted Gurr ve “Görelî Yoksunluk”.....	16
2.2.2. Neil J. Smelser ve Kolektif Davranış Teorisi.....	21
2.2.3. Demografik Yapı: “Atıl” Genç Nüfus (<i>Youth Bulge</i>) Yaklaşımı.....	25
2.2.4. Mancur Olson ve Rasyonel Tercih Yaklaşımı.....	29
2.2.5. Terörizm Çalışmaları.....	33
2.3. Genel Değerlendirme.....	43

BÖLÜM III

KOLEKTİF SİYASAL ŞİDDET: KURAMSAL BİR GİRİŞİM

3.1. Kolektif Siyasal Şiddet.....	46
3.2. Toplumsal Hareketler Literatürü: Teorik Açıklamalar.....	52

3.2.1. Kaynak Mobilizasyonu.....	56
3.2.1.1. Toplumsal Hareket Hiyerarşisi.....	60
3.2.1.2. Harekete Katılım Sorunu ve Mobilizasyon Süreci.....	62
3.2.1.3. Yaklaşımaya Yönelik Eleştiriler.....	64
3.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler.....	67
3.2.2.1. Yaklaşımaya Yönelik Eleştiriler.....	75
3.3. Toplumsal Hareketler Literatürü ve Şiddet Analizi.....	78
3.3.1. Şiddetin Makro-Düzey Analizi: Siyasal Fırsatlar.....	87
3.3.2. Şiddetin Meso-Düzey Analizi: Örgütlenme, Çerçeveler ve Anlatılar.....	92
3.3.3. Şiddetin Mikro-Düzey Analizi: Kimlikler.....	94
3.3.4. Şiddetin Dönüşümü: Geri Çekilme ve De-radikalizasyon Süreçleri.....	96

BÖLÜM IV

TOPLUMSAL HAREKET ÇALIŞMALARI VE SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ: HAMAS ÖRNEĞİ

4.1. İslami Hareket Analizinde Ontoloji, Epistemoloji ve Metodoloji Sorunu.....	107
4.2. Filistin Mücadelesi ve Hamas'ın Kuruluşu.....	112
4.3. Hamas: Siyasal Fırsat Yapıları ve Etkileşimler.....	119
4.4. Hamas: Örgütlenme, Kavramsal Çerçeveler ve Kaynak Mobilizasyonu.....	128
4.5. Hamas: Kimlik İnşası ve Harekete Katılım.....	137

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1. Sonuç.....	142
-----------------	-----

KAYNAKÇA.....	145
----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	158
-----------------------	------------

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABAD:	Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BM:	Birleşmiş Milletler
CFSP:	Common Foreign and Security Policy (Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası)
FATAH:	Harakat al-Tahrir al-Watani al-Filastini (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi)
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
HAMAS:	Harakat al-Muqawama al-Islamiyya (İslami Direniş Hareketi)
IŞİD:	Irak Şam İslam Devleti
NSMs:	New Social Movements (Yeni Toplumsal Hareketler)
PIRA:	Provisional Irish Republican Army (Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusu)
SMI:	Social Movement Industry (Toplumsal Hareket Endüstrisi)
SMO:	Social Movement Organization (Toplumsal Hareket Örgütü)
SMS:	Social Movement Sector (Toplumsal Hareket Sektörü)
UNRWA:	United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Çalışma Kuruluşu)

BÖLÜM I

GİRİŞ

Kolektif siyasal şiddet araştırmaları, kavramsal, kuramsal ve metodolojik bir bütünlük sergilemekten oldukça uzak bir görünümde. Literatür içerisinde şiddet kavramını tanımlamaya ve sınıflandırmaya çalışan farklı yaklaşımların söz konusu olması, şiddet vakalarını analiz etmek için bütüncül bir bakış açısının geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Şiddete dair bilgi üretimini etkileyen bu sorun, öncelikle, olgusal gerçekliklerin analiz edilmesi aşamasında kimi zaman analizi bağlamından koparmaya ve normatif sonuçlar üretmeye neden olabilmektedir. Kimi zaman da, incelemede kullanılan analiz düzeyine bağlı olarak vakanın tekil bir unsurunun aşırı vurgulanmasına ve farklı görünümünün analiz dışı tutularak gözden kaçırılmasına yol açabilmektedir. Mikro düzey analizler, bireysel psikolojilere odaklanarak şiddet hareketlerinin doğrudan bireysel “patolojilerin” bir ürünüymüş gibi sunulmasına neden olurken; makro düzey analizler, siyasal ya da toplumsal yapının temel unsurlarının ve değişimlerinin şiddete başvurma eyleminde itici güç olduğu noktasına ulaşabilmektedir. Öte yandan kimi analizler ise örgütlenme modelinin, hareketin ihtiyaç duyduğu kaynakların ve bu unsurların mobilizasyonunun, hareket örgütü ile katılımcıları arasında bağlantı kuran referans çerçevelerinin ve hareketin içsel unsurlarının söylemlerine dayalı olarak sundukları anlatıların incelemesini ya göz ardı etmekte ya da sistematik bir analizini gerçekleştirmemektedir. Literatür boyunca, artan şiddet kullanımı ile betimlenen davranış ve tutum değişikliğini, yani *radikalleşme* sürecini, açıklayan farklı analizlerin söz konusu oluşu, tutarlı ve kapsamlı bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Toplumsal hareket çalışmaları, geleneksel olarak şiddet araçlarının kullanımını içermeyen hareketlere odaklanmış olmasına karşın kolektif siyasal şiddet vakalarının analizine de önemli katkılar sunabilecek araç setlerini barındırmaktadır. Ayrıca radikalleşme sürecinde etkin olan etkileşimsel ve ilişkisel mekanizmaların belirlenmesine yardımcı olacak kuramsal çerçeveye sahiptir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, *toplumsal hareket çalışmaları ile kolektif siyasal şiddet çalışmaları arasında bağlantı kurma* girişiminin bir parçası olan bu araştırma, toplumsal hareketliliğin belirli bir yönüne odaklanan toplumsal hareketler yaklaşımlarının çatısı altına şiddet fenomeninin dahil edilmesiyle değil ancak birincisinden metodolojik bir ödünç alma işlemi ile gerçekleşmektedir. Böylece farklı toplumsal ve siyasal gerçekliğe sahip

toplumlarda ortaya çıkan şiddet fenomeninin, kendi özgün koşulları içerisinde ve bütüncül bir yaklaşımla kapsamlı bir analizi mümkün olmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci savı, kolektif siyasal şiddet olgusunu açıklamak için din, etnisite, ideoloji ve demografik yapı gibi tekil unsurlara dayanmanın, hatalı olarak bütünün yalnızca bir parçasını aşırı vurgulamaya ve indirgemeci bir analize neden olacağıdır. Bu kapsamda, tekil unsurlara dayalı “evrensel anlatıların”, öncesinde şiddet içermeyen karşılaşmaların söz konusu olduğu ancak giderek daha fazla şiddet araçlarının etkin hale getirildiği radikalleşme süreçlerini açıklamakta yetersiz kaldığı savunulmaktadır. Çalışmanın ikinci savı, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının analizlerinde kullandığı temel kuramsal unsurların kolektif siyasal şiddet analizine önemli katkıları olacağıdır. Bu bağlamda, siyasal fırsat yapıları, etkileşimler, örgütlenme, kaynakların mobilizasyonu, kavramsal çerçeveler, anlatılar, kimliklendirme süreçleri ve bireysel katılım sorunu gibi unsurlar radikalleşme süreçlerinin gelişimsel aşamalarını analiz edebilmek için kuramsal çerçeveyi belirlemede önemli katkılar sunmaktadır. Çalışmanın üçüncü savı ise, vaka analizinin konusu olan Hamas’ın daha geniş bir toplumsal hareketin parçası olduğu ve onu “terörist” olarak adlandırmanın hareketin çoğul görünümünün yalnızca bir yönüne odaklanmak anlamını taşıdığıdır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın kuramsal ve ontolojik olarak iki temel amacı söz konusudur. Kuramsal boyutta, kolektif siyasal şiddet analizlerinde kullanılabilecek bir çerçeve geliştirme çabalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, toplumsal hareketler literatürünün geliştirdiği kavramsal ve kuramsal çerçeveye dayanarak kolektif siyasal şiddet vakalarının analiz edilebileceği savı çalışma boyunca desteklenmiştir. Ontolojik olarak ise, Ortadoğu siyasetini analizine konu eden kimi araştırmaların sunduğu gibi bölgeye özgü bir “istisnai” durumun söz konusu olmadığını, ana akım kuramsal bakış açılarıyla kurulan analizleri aracılığıyla vurgulayan yaklaşımlara ve bölgeye dair eleştirel bilgi üretimini hedefleyen girişime katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, kimi analizlerin sunduğu gibi şiddetin bölgeye özgü “istisnai” bir gerçekliğe dayanmadığı aksine dünyanın geri kalanı ile benzer kuramsal gerçeklikleri paylaştığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, Hamas örneğinin geliştirilen bu çerçeve ile analizinin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın temel sorusu, Filistin

mesalesinin önemli bir aktörü olan hareketin söz konusu literatürün önerdiği gibi sadece “terörist” bir örgütlenme olarak adlandırılıp adlandırılmayacağıdır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Toplumsal hareket çalışmaları ile kolektif siyasal şiddet analizi arasında bağlantı kurmayı hedefleyen araştırma, hem kuramsal analizi ile bilimsel bilgi birikimine hem de vaka analizi bağlamında Filistin siyasetinin önemli bir aktörü olan Hamas’a dair nitelikli bilgi üretimine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bilimsel bilgi birikimine katkısı, siyasal şiddet literatüründe yaygın olan ideoloji, önceki şiddet deneyimleri, demografik yapı, etnisite veya dinsel motivasyon gibi çeşitli tekil unsurlara dayalı analizler ve “evrensel” teorik anlatılar yerine her bir vakanın kendi özgül zamansal-mekânsal koşullarında gelişiminin incelenmesi noktasında olacaktır. Böylece, standardize edilmiş önkoşulların sağlanması ile şiddet eylemlerinin kendiliğinden ortaya çıkacağı varsayımı istikrarsızlaştırılmış olacaktır. Hamas bağlamında ise, hareketin çoğul görünümelerini dikkate alan daha bütüncül bir kuramsal analizle doğru konumlandırılması sağlanacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma belirtilen argümanları ve amaçları bağlamında, öncelikle, kolektif siyasal şiddet analizi için kapsamlı bir yaklaşımın belirlenebilmesi için mevcut literatürün taranması ile başlamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünün konusu olan bu tarama işlemi, mevcut siyasal şiddet literatürünün analizini gerçekleştirerek geleneksel kuramların konuya bakış açılarını sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, Gustave Le Bon, Ted Gurr, Neil J. Smelser, Mancur Olson, Henrik Urdal, Richard Jackson ve Sam Raphael gibi araştırmacıların şiddet olgusunu analizleri incelenecek ve kullandıkları kuramsal çerçevelerin eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Üçüncü bölümde, öncelikle, çalışmanın ana konusu olan kolektif siyasal şiddet olgusunun sınırları belirlenecektir. Daha sonra, toplumsal hareketler literatürünün iki önemli yaklaşımı olan kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının temel argümanları tartışılarak, kolektif siyasal şiddet analizi için sunacakları katkılar belirlenecek ve kuramsal bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Son olarak dördüncü bölümde ise, bu kuramsal çerçeve ile çalışmanın vaka analizinin konusu olan Hamas’a ve radikalleşmesinin gelişimsel aşamalarına dair bir analiz sunulacaktır. Hareketin Filistin

siyasetindeki yerinin doğru konumlandırılabilmesi için bireysel katılımcılar, hareket örgütü ve siyasal yapı arasındaki karmaşık etkileşimlerin ve ilişkilerin belirlenmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda, Hamas'ın kendisini Filistin siyasetinde ve İsrail-Filistin çatışmasında nasıl konumlandığına tespiti için, hareketin Kuruluş Bildirisi ve seçim programı gibi temel metinleri ve liderlerinin söylemleri birincil kaynaklar olarak analiz edilecektir. Ayrıca, hareketin siyasal fırsat yapıları karşısındaki değişiminin; toplumsal, siyasal ve askeri-militer örgütlenmesinin; ve bireysel katılımın sürekliliğini sağlamak için kullandığı araçların belirlenebilmesi için Hamas'a ve genel olarak Filistin meselesine dair yapılan çalışmalar vasıtasıyla ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır.

BÖLÜM II

SİYASAL ŞİDDET LİTERATÜRÜ: KAVRAMSAL VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Bir kolektif siyasal şiddet vakasını analiz edebilmek için öncelikle kavramsal ve kuramsal çerçevenin ve uygun metodolojinin belirlenmesi gerekmektedir. Şiddet literatürüne yönelik gerçekleştirilecek bir tarama işlemi, fenomenin açıklanması noktasında birden fazla yaklaşımın söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu kuramsal çeşitliliğin, literatürün zenginleşmesine katkı sunmanın ötesinde kimi çalışmalarda analizin indirgemeci ve statik bir modelle işlemesine yol açtığı görülmektedir. Dolayısıyla kolektif siyasal şiddete dair kapsamlı ve tutarlı bir analizin ortaya konulabilmesi için, ilk adım olarak, mevcut literatürün olası katkıları ve zayıflıkları ortaya konulmalıdır. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde, şiddet analizinin kapsamı ve kavramsal çerçevesi belirlenecek ve mevcut şiddet literatürünün detaylı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu kapsamda, sosyal psikoloji, göreceli yoksunluk, kolektif davranış, *youth bulge* ve rasyonel tercih yaklaşımları ile ana akım ve eleştirel terörizm çalışmaları incelenecektir.

2.1. Analizin Kapsamı ve Kavramsal Çerçeve

Şiddet, kuramsal ve olgusal olarak sınırları oldukça geniş, tartışmalı bir kavramdır. Bu sebeple, çalışma çerçevesinde şiddetin kolektif siyasal görünüşleri üzerine odaklanılarak, farklı yaklaşımlara hâkim olan nedensel konumlandırmalar değerlendirilecek ve analizin altyapısını teşkil etmek üzere toplumsal hareketler literatürünün konuya olası katkıları ve metodolojik faydaları tartışılacaktır.

Şiddetin ortaya çıktığı koşullara dair iki genel görüşten söz edilebilir. İlki şiddet eyleminin gelişimini anormal, irrasyonel ve tesadüfi olarak değerlendirir ve mevcut sosyoekonomik ve siyasal koşulların düzeltilmesi halinde sorunun çözüleceğini savunur. Şiddet olgusu bu bağlamda ele alındığında geçici ve tepkisel olarak analiz edilir ve eylemin kendisi bir sapma olarak değerlendirilir (bakınız Le Bon, 1997). İkinci bir görüş ise, şiddetin rasyonel ve taktiksel bir strateji olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, şiddet içeren bir eylem repertuarı, fayda-maliyet analizine dayalı, planlı bir eylem tercihinin ifadesi olarak değerlendirilir. Bu tartışma esasen şiddet

olgusunun mevcut ya da gelecek koşullara bağlı olarak **şartlı** mı yoksa **olağan** bir süreç içerisinde mi geliştiği ikilemine odaklanmaktadır.¹

Öte yandan bu tartışmanın ikinci bir boyutunun, siyasal sistem içerisinde legal siyaset yöntemlerinin ve mobilizasyonun açık olup olmaması ile ilgili olduğu söylenebilir. Şiddetin irrasyonel bir eylem olduğunu savunan ilk görüş, barışçıl mücadelenin engellendiği koşullarda, şiddet içeren bir mücadelenin duygusal bir patlamanın ürünü olduğunu savunurken; ikinci görüş, sistem içerisinde barışçıl mücadele mümkün olsa dahi, şiddetin bir yöntem olarak “tercih” unsuru içerdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Gustave Le Bon (1997, 2011) ve Ted Gurr’un (1968, 1973, 2012) şiddet üzerine çalışmaları ilk görüşün bir parçası olurken, Charles Tilly (2004, 2009) ve Donatella della Porta’nın (1995, 2008, 2009, 2013) çalışmaları ikinci görüşün bir parçasıdır.

Siyasal şiddet analizlerine hâkim olan nedensellik tartışmalarının yanı sıra literatür içerisinde açık bir metodoloji tartışması da söz konusudur. Şiddet olgusunun kendisinin veya şiddet içeren bir mobilizasyonun incelenmesi noktasında farklı metodolojilerin kullanıldığı görülmektedir. Bu açıdan, sosyal bilimler araştırmalarına hâkim olan metodoloji ve analiz düzeyi sorunlarının siyasal şiddet çalışmalarında yaygın bir şekilde görüldüğü söylenebilir. Mikro ya da makro düzey analiz arasında tercih sorunu² araştırmacıyı şiddet analizinde farklı nedensel konumlandırmalara itmektedir. Kimi araştırmacılar şiddete dair nedensel açıklamalarını bireysel psikolojiye dayandırırken, kimileri grup, toplum veya sistem düzey analiz çerçeveleri kurmaktadır. Birey ve gruba odaklı çalışmalar, şiddet eylemi içerisinde yer alan bireyin ya da baskın grubun içkin şiddet eğilimine ve kimi zaman da “patolojik” olduğu iddia edilen psikolojisine dayalı açıklama yoluna giderken; toplum düzey analizler belirli bir toplumsal ve siyasal yapıya endemik bir şiddet analizi geliştirmektedir. Öte yandan, konuya makro bir bakış açısı geliştiren sistem düzey analizler ise devletler-arası savaşların uluslararası sistemin yapısına bağlı olarak geliştiğini varsayan bir şiddet çözümlemesi sunmaktadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 9).

Ancak zorunlu olarak şiddet araştırmalarında farklı analiz düzeyleri arasında

¹ Earl Conteh-Morgan (2004), şartlılık-olağanlık ikiliğinin gerçek hayatta iç içe geçtiğini ve ayırmanın zor olduğunu savunmaktadır. Tartışmaya ilişkin daha detaylı bir okuma için bakınız Conteh-Morgan, 2004, s. 13-16.

² J. David Singer’a göre, mikro ya da makro düzey analiz arasındaki tercih her ne kadar metodolojik veya kavramsal bir uygunluk sorunu gibi görünse de disiplinin temel meselesi haline gelebilmektedir. Kolektif siyasal şiddet çalışmaları bağlamında da benzer bir analiz düzeyi sorunu söz konusudur. Analiz düzeyi konusuna ilişkin olarak Uluslararası İlişkiler disiplinde yürütülen tartışma için bakınız Singer, 1961.

açık bir tercih yapılması söz konusu değildir. Thomas Hobbes (2012)'un doğa durumundaki kaotik gerilimi, bir yandan insan doğasına hâkim olduğu savunulan temel dürtüler vasıtasıyla varlığını koruma amacına dönük içgüdüsel bir şiddet imajı çizerken, bir yandan da devletin henüz var olmadığı bir siyasal yapıda temellendirilmiştir. Bu anlamda, Hobbes'un yaklaşımında, bir yandan insan doğasına yönelik indirgemeci bir analiz sunulurken, bir yandan da toplumsal yapı ve siyasal kurumların “yokluğu” üzerine odaklanılmıştır. Benzer şekilde, sosyal psikoloji yaklaşımları insan doğasından hareketle belirli toplumsal koşullarda siyasal şiddet açıklaması sunma yoluna gitmiştir (Conteh-Morgan, 2004, s. 12). Yine de, genel olarak siyasal şiddet literatürü değerlendirildiğinde, yaklaşımların farklı metodolojiler izlediği görülmektedir. Kitle toplumu ve göreceli yoksunluk yaklaşımlarının psikososyal analizlerinin aksine, *youth bulge* çalışmaları toplumsal demografiye bağlı olarak, istatistiklere dayalı sayısal analizler sunmuştur. Benzer şekilde, Marksist devrim teorisinin toplumsal yapıya endemik bir çatışma³ öngörerek diğer yaklaşımlardan farklı bir analiz düzeyinde ve kavramsal çerçevede konumlandığı bilinmektedir. Marksist makro düzey analiz, siyasal şiddeti sistemik kırılmanın bir belirtisi olarak görmektedir (Conteh-Morgan, 2004, s. 16). Ancak bu bakış açısı, sistem odaklı bir analiz sunarken, kolektif eylemi ortaya çıkartan süreçlere ve toplumsal hareketin örgütlenme, liderlik ve ideoloji gibi içsel oluşumuna yeterince yer ayırmamıştır (Melucci, 1980, s. 199).

2.2. Şiddet Literatürü Değerlendirmesi

Hannah Arendt (2012), ilk kez 1970’de basılan *On Violence* adlı eserine, Lenin’e atfen yirminci yüzyılın savaş ve devrimlerin ortak paydası olan şiddetin yüzyılı olduğunu belirterek başlamıştır. Charles Tilly (2009) de benzer biçimde, “20. yüzyıl, dünya üzerinde kolektif şiddete en çok yolu düşen yüzyıl olmuştur” (s. 93) demektedir. Yazarları böyle bir tanımlamaya iten koşullar, elbette ki, yüzyılın sahne olduğu şiddet içeren karşılaşmalar ve “şiddet araçlarının teknik gelişimi”dir (Arendt, 2012, s. 9; Tilly, 2009, s. 93). Ancak, savaş ve soykırım başta olmak üzere birçok şiddet vakasına sahne

³ Marksist çatışma yorumu, üretim biçimlerinin ve üretim ilişkilerinin toplumsal yapıya izdüşümünün bir sonucu olarak inşa edilmektedir. Analizin temel varsayımı olarak sınıf mücadelesi ve çatışma, kendini toplumsal-sınıfsal koşullara bağlı olarak tekrar ederek tarihi belirleyen bir unsur haline gelmektedir. Balibar (2014)’a göre, devrimci siyaset iki temel iddia arayışındadır: “Buna göre bir yandan siyaseti, şiddetin egemenliğinden (egemen sınıfların aracı ya da Léviathan gibi görünen devlet şiddeti, ya da iktisadi yabancılaşma şiddeti) kurtarmak için *yeniden kurmak* gerekir, öte yandan buna ulaşmak için, halka şiddet uygulayan araçları, güçleri, grupları, bir karşı-şiddete başvurarak (...) *ortadan kaldırmak* gerekmektedir” (s. 22).

olmuş bir yüzyıl olmasına karşın, şiddet yalnızca geçen yüzyılın konusu değildir.

Thomas Hobbes (2012), *Leviathan* adlı eserinde insanlığın doğa durumundaki (*state of nature*) koşulları üzerine yazarken, devlet-öncesi koşulları, bireylerin varlıklarını koruyabilmek adına birbirlerini yok etmeye ya da boyunduruk altına almaya çalıştıkları sürekli bir savaş hali olarak tasvir etmişti. Buna göre, herkesi birden boyunduruğu altına alabilecek devlet gibi genel bir güç aygıtının yokluğu, bireyleri üç temel dürtüyle –rekabet, güvensizlik, şan ve şeref– hareket etmeye ve şiddet kullanmaya itmiştir⁴ (s. 99-103). Hobbes’un betimlediği devlet-öncesi düzenin kaotik şiddet görünümünün aksine, Weberyen devlet anlayışı, meşru fiziksel şiddet kullanma tekeli devlet eline bırakır (Weber, 2004). Böylece, doğa durumunda her bireyin güç kullanma olanağına sahip olduğu eşit koşullar⁵, devlet aygıtının ellerine indirgenmiş ve yalnızca devlete özgü bir araç haline getirilmiştir.⁶ Bu bağlamdaki bir şiddet olgusu “yasal zor” (*legal force*) olarak tanımlanmaktadır. Bir yönüyle de bir hukuk devletinde “tüm şiddet araçlarının yetkisini akılcı ve tarafsız kabul edilen merkezi bir iktidar elinde toplamak ve bu şekilde onları ‘meşru’ kılmak” işlevi üstlenmektedir (Balibar, 2014, s. 22). Siyasal düzen öncesinde bir sorun olan gelişigüzel şiddet, böylece, merkezi otoritenin egemen olduğu siyasal toplumun çözümü olmaktadır (Bufacchi, 2005, s. 193). Devletin güvenlik aygıtları eliyle kullanıldığında yasal zor olarak ifade edilen şiddet, yasal düzenin sınırlarının korunması ve bu sınırların aşılması halinde de tekrar onarılması için çözüm aracı işlevini yerine getirmektedir. Weber, kavramı devletin tekelindeki bir araç olarak ifade etmiş olsa da, şiddet bireyler, örgütler ve kurumlar aracılığıyla insanlık tarihi boyunca farklı biçimlerde varlığını sürdürmüş ve hatta bir eylem biçimi olarak olgunun artan şiddetini tanımlayabilmek için yeni kavramlar üretmek gerekmiştir⁷.

⁴ Thomas Hobbes, siyasal toplum-öncesi doğal duruma ilişkin tespitlerinin ardından, “meşru” korunma üzerine temellendirilen, yaygın şiddet haline son veren bir devlet imajı çizmektedir. Bu bağlamda, Hobbes’un devleti, “bireysel” egemenliğin mutlak devri ile toplumsal güvenlik sağlama amacına hizmet etmektedir.

⁵ Hobbes’un analizinde, toplumsal sözleşme aracılığıyla siyasal topluluğun oluşmasını sağlayan temel dinamik, “herkesin eşit olarak sahip olduğu öldürme kabiliyetinden kaynaklanan korku eşitliği” olarak sunulmuştur (Arendt, 2012, s. 82). Bu anlamda, yaygın ve sınırsız şiddete erişim imkânının merkezi olarak sınırlanması devlet oluşumunun gerekçesi olmuştur.

⁶ Arendt, Weber’in yaklaşımını “siyasal iktidarın ‘şiddetin örgütlenmesi’ ile eşitlenmesi” olarak açıklamaktadır (2012, s. 46). Zira devletin ayırt edici özelliği, ellerinde tuttuğu ve güvenlik aygıtları aracılığıyla sahnelediği şiddet tekeli gibi görünmektedir.

⁷ Raphael Lemkin 1944 yılında yayımlanan *Axis Rule in Occupied Europe* adlı kitabında “*genocide*” (soykırım) sözcüğünü kavramsallaştırana kadar böyle bir terim mevcut değildi. Bir ulusun ya da etnik, dinsel, ırksal vs. kimliğin varlığını tehdit eden bu tür şiddet eylemleri her ne kadar yeni olmasa da, kavramın gelişebilmesi sistematik şiddet içeren Nazi politikalarının hayata geçmesi gibi tarihsel koşullara bağlı olmuştur.

Şiddet olgusu, kantitatif veya kalitatif unsurlara dayalı olarak farklı sınıflandırmalar ile betimlenmiştir. Bu anlamda, eylem içerisinde yer alan aktörlerin sayısal büyüklüğü, amaçları, hedefleri, eylem araçları ve örgütlenme düzeyleri gibi faktörler şiddet eylemleri arasında ayırt edici sınıflamalar yapılabilmesi için kullanılmıştır. Şiddete dair bir kategorizasyon en temel düzeyde, fail-kurban ilişkisi bağlamında yapılabilir. Buna göre, eylemin faili ile hedef alınan kurbanın kişinin kendisi olduğu kişisel zarar verme eylemleri kendine dönük şiddet; bireyden bireye yöneltilen zarar verici eylemler bireylerarası şiddet ve failin iki ya da daha fazla kişiden oluşan bir grup olduğu şiddet içeren etkileşimler ise kolektif şiddet olarak adlandırılabilir. Bu çalışmanın kapsamına aldığı şiddet olgusu, kolektif şiddetin siyasal görünüşleri üzerine olmaktadır.

Vittorio Bufacchi (2005), şiddet olgusunu sınıflandırmaya çalışan biri dar yorum diğeri geniş yorum olmak üzere iki farklı yaklaşım tarzının olduğunu belirtmektedir. Buna göre dar yorum, şiddeti kişilere yönelen doğrudan fiziksel zarar vermeyi içeren güç kullanımı (*use of force*) olarak tanımlamaktadır. Ancak, yazar, her güç kullanımının şiddet olarak görülemeyeceği (intihar girişiminin güç kullanımı ile önlenmesi gibi) ve de her şiddet eyleminin fiziksel güç kullanımını içermediği (zehir kullanılan suikast girişimleri gibi) gerçeği göz önüne alındığında dar yorumun, şiddet olgusunun normatif yönünü ve farklı görünüşlerini gözden kaçırdığını savunmaktadır. Geniş yorum ise, şiddeti temel hak ihlalleri (*violation of rights*) bağlamında değerlendirmektedir. Ancak, yazara göre, bu yorum da ahlaki olarak doğrudan hak ihlali olmadan şiddet kullanılan eylemleri (boks maçları gibi) kapsamına almadığı gibi, insan hakları tanımlamasının genişliğine bağlı olarak, ihlal ile sonuçlanan her eylemi şiddet olarak değerlendirme riskini de taşımaktadır.

Ekkart Zimmermann (2011), literatürde kullanılan dokuz farklı şiddet formundan bahsetmektedir: (a) insana veya insan-olmayan hedeflere yönelen şiddet, (b) doğrudan veya dolaylı şiddet, (c) fiziksel veya psikolojik şiddet, (ç) bireysel veya kolektif şiddet, (d) örgütlü veya kendiliğinden (*spontaneous*) şiddet, (e) kriminal veya siyasal şiddet, (f) kişisel veya yapısal şiddet, (g) legal veya illegal şiddet ve meşru veya gayri meşru şiddet, (ğ) kurumsallaşmış veya kurumsal-olmayan şiddet. Bu unsurların her birinin farklı karakteristik özellikler sergiliyor olması, şiddet vakalarını tanımlamayı ve aralarında basit ayrımlar yapmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu tür bir ayırım hem farklı olguları ayırt edebilmek için yeterli değildir hem de kimi karmaşık vakalarda iç içe geçmiş olduğundan aralarında keskin sınırlar çizilmesi mümkün olamamaktadır.

Etienne Balibar (2014)'ın ifade ettiği gibi, bu noktada “sorulacak sorulardan biri bu ikiliğin [şiddetin bireysel-kolektif ayrımı ve aslında diğer tüm ikiliklerin de] doğru olup olmadığıdır” (s. 17). Benzer şekilde, şiddetin fiziksel veya psikolojik yönü gibi ikili olgular kimi durumlarda ayrıştırılabilir değildir. Her ne kadar sınıflandırmayı kolaylaştıran olsalar da, ilgili kavramların tektipleştirmeye ve olguları homojenmiş gibi değerlendirmelere neden oldukları yadsınamaz bir gerçektir.

Charles Tilly (2009), kolektif şiddet sınıflandırmasını, şiddeti yaratan sosyal süreçte aktörler arasındaki koordinasyon düzeyine ve eylemin verdiği zararın çarpıcılığına göre yapmaktadır. Tilly, koordinasyon-çarpıcılık ekseninde altı tür kolektif şiddet tanımlamaktadır⁸: şiddet ritüelleri, koordine yıkımlar, oportünizm, kavgalar, dağınık saldırılar ve kesintiye uğramış müzakereler. Şiddet ritüelleri, aralarındaki koordinasyonun oldukça yüksek olduğu bir grubun, öncelik sağlamaya çalışırken belirlenmiş bir zarar verme senaryonu içerisinde hareket ettiği (linç eylemleri, halka açık infazlar gibi) eylemleri kapsamına almaktadır. Koordine yıkımlar, şiddet uzmanlarının⁹ insanlara veya nesnelere zarar verdiği (savaşlar, soykırım ve siyasal kırım¹⁰ gibi) eylemlerini içermektedir. Oportünizm, aralarındaki koordinasyonun çok yüksek olmadığı grubun, fayda sağlamayı da içeren bir biçimde “rutin gözetim ve baskılanmaya karşı zırhlamanın bir neticesi olarak” doğrudan zarar verici (yağma ve korsanlık gibi) eylemlerini ifade etmektedir. Kavgalar, şiddet içermeyen toplanmaların iki ya da daha fazla insanın karıştığı (sokak kavgaları gibi) zarar verme eylemlerine dönüştüğu şiddet formudur. Dağınık saldırılar, “[k]üçük ölçekli, yaygın ve genellikle şiddet içermeyen bir etkileşim esnasında” zarar verici eylemler aracılığıyla engellere, itirazlara veya kısıtlamalara karşı ortaya konulan (sabotaj, kundaklama ve sembolik saldırılar gibi) tepkisel davranışları tanımlamaktadır. Kesintiye uğramış müzakereler ise, öncesinde barışçıl müzakerelerin söz konusu olduğu bir süreçte, bireylere veya nesnelere zarar verme aracılığıyla direncin ve rekabetin hedeflendiği ve bu ölçüde de kolektif şiddetin bir yan ürün olarak kullanıldığı eylem modelidir. Tilly'nin şiddet tipolojisi, bireysel şiddet girişimleri ile kolektif şiddet olgusunu ayırt etmektedir ancak

⁸ Tilly (2009)'nin “[t]ek bir aktör[ün] (ya da birkaç bağımsız aktör[ün]) başka bir aktör ile doğrudan ve baskın şekilde yıkıcı bir etkileşime gir[mesi]” (s. 34) olarak tanımladığı “bireysel saldırganlık” vakaları, kolektif bir içerik taşımadığından, kolektif şiddet sınıflandırmasının dışında kalmaktadır.

⁹ Tilly (2009) şiddet uzmanları kavramını, “insanlar ya da nesneler üzerinde zarara yol açan araçlara hâkim, şiddet konusunda uzman kişiler” olarak tanımlamaktadır. Asker, polis, koruma, gardiyan gibi devlet bünyesinde yer alan şiddet uzmanlarının dışında, gerilla savaşçıları, teröristler ve silahlı soyguncular gibi devlet-dışı şiddet uzmanları da söz konusudur (s. 64).

¹⁰ Tilly (2009), siyasal kırım kavramını, “siyasal bir kategoriye ait üyelerin ortadan kaldırılması” (s. 33) olarak tanımlamaktadır.

tipoloji içerisinde şiddetin siyasal yönü diğer karmaşık unsurlarla iç içe geçmektedir.

Donatella della Porta (2013) ise, benimsenen şiddet içeren eylem modelinin yapısal unsurlarına bağlı olarak daha farklı bir sınıflandırmaya gitmektedir. Buna göre, şiddetin yoğunluğu (düşük veya yüksek yoğunluklu) ve bunun örgütsel biçimi (açık veya gizli örgütlenme) gibi iki değişkene bağlı olarak dörtlü bir tipoloji ortaya konulmaktadır. Bunlar, genellikle insanları hedef almayan düşük düzey şiddet yoğunluğu ve daha az örgütlü olan **uzmanlaşmamış şiddet** (*unspecialized violence*), düşük düzey şiddetin daha organize ortaya konulduğu **yarı-askeri şiddet** (*semi-military violence*), siyasal suikastları da içeren bir yüksek düzey şiddete spontan olarak başvuru olan gevşek örgütlenmelerin söz konusu olduğu **otonom şiddet** (*autonomous violence*) ve radikal eylem modeli ile yeraltı örgütlenme yapısına sahip olan **gizli şiddet** (*clandestine violence*) olarak sınıflandırılmıştır. Della Porta'nın gizli şiddet olarak tanımladığı olgu, literatürde ağırlıklı olarak "terörizm" olarak sınıflandırılmaktadır ancak yazar konseptin sosyal bilimsel bir kavram olarak tutulamayacak kadar yoğun bir kavramsal esnetmeden (*conceptual stretching*) geçtiğini savunmaktadır. Yazara göre, terörizm tanımlaması önemli ölçüde kısıtlayıcı güvenlik politikalarını meşrulaştırması bağlamında araçsallaştırılmaktadır. Ayrıca yazar, gizli şiddeti sol-kanat, sağ-kanat, etnik milliyetçi ve dinsel olarak dört alt tür altında değerlendirmektedir (s. 7-10).

Şiddet literatürü içerisinde olguları ve vakaları analiz eden birçok farklı kuramsal yaklaşım ve analiz söz konusudur. Bu kuramsal çeşitliliğin temel sebepleri, genel olarak, şiddet olgusunun birden çok akademik disiplini (*multidisciplinary*) ilgilendiriyor olması, farklı vakaları konu alan çalışmalarda yöntemsel farklılaşmaların yaşanması ve her bir vakaya özgü nedensel konumlandırmaların çeşitliliğidir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, farklı zamansal ve mekânsal koşullarda gerçekleşen şiddet vakalarının içinde bulunduğu sosyal ve siyasal çevrede farklı açıklayıcı mekanizmaların devreye girebileceğidir. Sosyal konstrüktivist bir bakış açısıyla, şiddet eylemlerinde neyin meşru görüldüğü ve erişilmek istendiğinin yanı sıra olayları ve diğerlerinin eylemlerinin nasıl görüldüğü, çıkarların nasıl tanımlandığı ve amaçlara ulaşmak için nasıl bir yol izleneceği (şiddet kullanılarak mı yoksa barışçıl bir yolla mı?) üzerinde belirleyici olan "sosyal çevrenin" de etkisi dikkate alınmalıdır (bakınız Conteh-Morgan, 2004, s. 18-20). Bu bağlamda, belirli bir dönemde ve coğrafyada gelişen şiddet eylemleri incelenirken, bireyin toplumsal değer ve normları içselleştirdiği sosyalizasyon sürecini belirleyen özgün tarihsel koşullar gözden kaçırılmamalıdır.

2.2.1. Sosyal Psikoloji Yaklaşımları

2.2.1.1. Gustave Le Bon ve “İçgüdüleriyle Hareket Eden Yaratık”

On dokuzuncu yüzyılda Fransa başta olmak üzere, Avrupa toplumunda meydana gelen devrimsel değişimler, sosyal ve siyasal yapıda önemli değişimler üretmiştir. Siyasete kitlesel katılımın mevcut elitlerin sahip olduğu gücü ve otoriteyi yerinden etmesi olgusu, Le Bon gibi aristokratik değerleri savunan entelektüel çevrelerde, siyasete kitlesel katılıma (*mass participation*) karşı elit değerlerin entelektüel savusuna yönelen çalışmalar üretmeye itmiştir. Aristokratik elitlerin ayrıcalıklı konumlarını yitirdiği ve kitlelerin –Le Bon’un bakışıyla *kalabalıkların*– siyasal alanda görünürlüğünün yükselişe geçtiği on dokuzuncu yüzyılda, “kitle toplumu” (*mass society*)¹¹ görüşünün iki önemli temsilcisi Jacob Burckhardt (1818-1897) ve Gustave Le Bon (1841-1931) olmuştur (Kornhauser, 1959, s. 21-22). Kitle toplumu analizi, genel olarak, kolektif şiddetin, kitle siyasetinden kaynaklandığını ve kurumsal hayata bağlanamamış bireyin doğrudan siyasal amaç arayışının bir parçası olduğunu savunmaktadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 57). Yaklaşım, şiddet içeren kolektif hareketleri sisteme dahil edilememenin bir sonucu olarak inşa etmekte ve bu durumdaki bireyin kitle siyaseti aracılığıyla sistem-dışı kanalları kullanarak bütünleşme arayışına yatkın hale geldiğini savunmaktadır.

Conteh-Morgan (2004), kitle toplumu yaklaşımlarının dört temel niteliği olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, kitle davranışının sergilenebilmesi için, kitleyi oluşturacak aktörlerin dikkatinin günlük hayat ve kişisel deneyimlerden uzaklaşmış olması gerektiği savunulmaktadır. Bu esasen, Davies (1962)’in Marx’ın gözden kaçırdığını savunduğu anlatısıyla, “zincirlerini ya da hayatını kaybetmek” arasında tercih yapması gereken bireyin zincirlerini korumayı tercih etmesi (s. 7) ile sonuçlanacağını savunduğu ikileme paralel hareket eder görünmektedir. Günlük hayatın idamesine odaklanan bireyin, ortak toplumsal siyasal mücadelenin parçası olmak noktasında eyleme geçemeyeceği belirtilmektedir. Alman deneyimi bağlamında değerlendirildiğinde, yazar, *Versailles* Antlaşması’nın yarattığı zorlu koşulların netice

¹¹ William Kornhauser (1959), kitle toplumu yaklaşımının iki farklı versiyonu olduğunu belirtir. İlki, 19. yy’da Avrupa’da yaşanan kitlelerin siyasal katılımının yükselişi süreciyle bağlantılıdır. Bu, Le Bon’un da içerisinde yer aldığı entelektüel yaklaşımdır. İkincisi ise 20. yy’da Rusya ve Almanya gibi ülkelerde totalitaryanizmin yükselişine tepkisel olarak gelişmiştir. Bu yaklaşım, bütüncül bir tahakküm peşinde koşan elitlerin yükselişine karşı demokratik değerlerin savunusuna yönelmiştir. Jose Ortega Y Gasset ve Karl Mannheim bu yaklaşımın öncüleri arasındadır (s. 21-25).

itibariyle, durağan günlük hayatı yıkması ile Alman toplumunun reaktif bir eyleme yönelebildiğini ileri sürmektedir. İkinci olarak, toplumsal veya siyasal düzlemde ortaya çıkan durumlara yönelik tepkiler doğrudan kendisini grevler, isyan ve sokak kavgaları olarak gösterecektir. Üçüncü olarak, kitle davranışının rekabet halindeki ideolojilere sunduğu destek oldukça istikrarsız olarak nitelenmektedir. Yazar bu bağlamda 1920 ve 1930'lar Almanya'sında siyasal partilere yönelik desteğin sürekli yön değiştirdiğini vurgulamaktadır. Son olarak da, kitle davranışı bir program etrafında örgütlenerek ve uzun süreli mücadele ve açık hedefler belirleyerek kitle hareketine dönüşür. Yaklaşım, Nazizm gibi kitlesel bir harekete odaklanmaktadır ve hareketin Alman toplumunda nasıl kitlesel destek bulduğu konusunu incelemektedir. Buna göre, *Versailles* Antlaşması'nın yarattığı ekonomik ve siyasal sorunlarına odaklanarak Alman halkının ulusal gururunu ve bütünlüğünü tekrar kazanmasını sağlayan Nazizm, toplumsal engellenme hissinin ve huzursuzlukların yaygın hale geldiği bir ortamda kitlesel destek bulmuş ve kitle hareketine dönüşebilmiştir (Conteh-Morgan, 2004, s. 58).

Sosyal psikoloji alanında çalışmalar yürüten Fransız sosyolog Gustave Le Bon, 1896 yılında basılan *The Crowd* adlı eserinde, kalabalıklar ve kitleler üzerine yaptığı incelemeleriyle şiddet içeren toplumsal hareketler incelemelerine katkıda bulunmuştur. Le Bon'un kalabalıklar üzerine kurduğu yaklaşımı, esasen, "toplumun geniş kesimleri[nin] politik hayata daha fazla katılmaya ve aktif rol oynamaya" başladığı bir dönemde, "kitle toplumunun ortaya çıkışıyla birlikte gelişen meşruiyet krizine" bir tepkidir (Çetinkaya, 2008, s. 18). Bu yönüyle de çalışma ağırlıklı olarak, bilinçdışının ve irrasyonelitenin üzerinde durmuştur (Conteh-Morgan, 2004, s. 98).

Yaklaşımın 19. yüzyıldaki temsilcilerinden olan ve esasen uygarlıkların küçük bir entelektüel aristokrasi tarafından kurulup yönetildiğini savunan Le Bon, kalabalıkların rolünün yalnızca yıkıcı olabileceği kanaatini taşımaktadır. Yaklaşımın ana hatlarına hâkim konumda olan ve Le Bon'un kalabalıklara içkin kabul ettiği bu yıkıcı rol, esasen kitlenin tanımlanma biçimiyle iç içe geçmiş durumdadır. Onun temsil ettiği bu tür bir seçkinci bakış açısına göre, kitle, belirli amaçlar etrafında toplanmış bireylerin özgün bilinçlerinin silinerek "kolektif bir ruh" içerisinde eridikleri, kitle boyunca duygusal ve zihinsel farksızlaşmanın etkin kılındığı ve telkine açık hale geldiği rastgele bireyler topluluğudur (Le Bon, 1997, s. 19-30; 2011, s. 104-107). Bununla, kitle içerisine giren bireyin özgün karakterinin ve bilincinin kitle ile eşitleneceği, kitlesel hareketlere özgü bir davranış modelinin söz konusu olduğu savunulmaktadır. Le Bon'un kitle analizi genel anlamda dört temel karakteristik özellik üzerine inşa edilmiştir:

tahrik, çabuk öfkelenme, sabırsızlık ve hoşgörüsüzlük (Conteh-Morgan, 2004, s. 99).

Rastgele kalabalıkların “psikolojik kitle” (*psychological crowd*) haline gelebilmesinin ön koşulu kabul edilen amaç, esas olarak telkin aracılığıyla duygusal ve düşünsel etkinin sonucu olmaktadır. Bu nedenle de, telkin aracılığıyla gerçekleşen bir kolektif şiddet vakası, Le Bon (1997)’a göre, hukuksal açıdan bir suç olarak adlandırılabilir ancak psikolojik açıdan böyle bir tanımlama mümkün olamaz (s. 145). Zira kitlenin bireyi eleştirme yeteneğinden ve yanlış ile doğruyu ayırt edebilme yetisinden yoksun bıraktığı savunulur. Le Bon (2011), “akıl, . . . devrimlerin ortaya çıkışında çok küçük bir rol oynar” savıyla, inancıyla hipnotize edilmiş bir bireyin eylemlerinde tüm rasyonel yargılardan uzaklaştığını vurgulayarak açıklamaktadır (s. 31). Bu açıdan tanım gereği kitle, iradeden yoksunlaşma ve aşırı duygusal tepkiler aracılığıyla “içgüdüleriyle hareket eden bir yaratık, bir vahşi” olarak betimlenmektedir (Le Bon, 1997). Kitleye atfedilen bu aşırılık hali, Le Bon’un cinsiyetçi bakışını da ele vermektedir. Le Bon (1997), kitlelerin “kadınlar gibi” büyük aşırılıklara gideceğini ve “tek başına bulunan bir bireyde pek az belli olacak bir nefret duygusu[nun] (...) kitle içinde bulunan bir bireyde vahşi ve yırtıcı bir kine” çevrilebileceğini savunmuştur (s. 35, 45). Bu aşırılık, kitle içerisinde farksızlaşan ve ilkelleşen bireyin “ilkel içgüdülerinin” ortaya çıkmasına neden olacaktır.

“Kitle içindeki birey, rüzgarın istediği gibi kaldırdığı kum taneleri arasında, tek bir kum tanesi gibidir.” (Le Bon, 1997, s. 28). Le Bon, “kum tanesi” metaforuyla kitlenin, bireyi farksızlaştıran, dışsal etkilere açık hale getiren ve kolektif bilincin bir parçası kılan bir yapı olduğunu savunmaktadır. Böyle bir bakış açısıyla, “kitleleşmiş” birey telkinler aracılığıyla hareket edeceğinden sahip olduğu tüm “irade ve seçme kabiliyetini” kaybedecektir. Le Bon (1997), kitle boyunca tek bir kavrayışın etkin hale gelmesi durumunu “kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu” (*the law of the mental unity of crowds*) olarak tanımlamaktadır (s. 20). Bu kitle, kendisini oluşturan tekil bireylerin ne toplamı ne de ortalaması olmaktadır. Aksine, tüm bireysel farklılıkları eriterek oluşturulmuş yeni bir varlıktır. Böyle bir varlık içerisinde “bireylerin akli yetenekleri ve kişilikleri” silinmiştir. Neticede “aynı cinsten olmayan, aynı cinsten olanın içinde boğulur, kaybolur ve bilinçaltı özellikleri üstün duruma gelir” (Le Bon, 1997, s. 25). Kitle içerisindeki bireyin durumu, duyguları, düşünceleri ve eylemleri yönlendirmeye açık halde bulunan hipnotize edilmiş bir kimseye benzetilir. Bununla, kitle davranışının “bilinçsiz doğası” (*unconscious nature of crowd behavior*) ve “bireysellikten uzaklaştıran etkisi” (*de-individuating effects*) vurgulanmaktadır (Gurr,

1968, s. 272).

Le Bon'un tanımladığı kitle, dışsal yönlendirmelere oldukça açık, bireysel irade ve özgür düşünceden yoksun, dolayısıyla grubun eylemlerini eleştirme kabiliyeti bulunmayan ve eylemlerinde duygusal ve içgüdüsel hareket eden irrasyonel bir aktör olmaktadır. Bu anlamda, siyasal şiddeti de içeren kitlesel toplumsal hareketler psikolojik boyutuyla değerlendirilmekte ve eylemler duygusal yönlendirmelere bağlı tepkiler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kitlenin, üyelerinin bütününe tepkilerinde ve eylemlerinde benzer şekilde hareket eden homojen bir yapıda olduğu savunulmaktadır (Halebsky, 1976, s. 33).

Yaklaşımın telkin ile mobilize edilen kitle tanımlaması göz önüne alındığında, anlaşılabilir bir şekilde kitle liderlerine özel bir rol atfettiği vurgulanmalıdır. Kitle liderine kitleyi devrimsel süreç boyunca şekillendiren bir rol atfedilmesinin yanı sıra, yaklaşım buna paralel bir şekilde, lidersiz bir kitlenin bir devrimin itici gücünü yaratamayacağını savunmaktadır (Le Bon, 2011, s. 29, 34, 67). Buna göre, devrimsel süreci yaratan ve devrimi yönlendiren halk değil, liderlerdir. Kendi iradesi bulunmayan bir kitle, liderlerin yönlendirmesine muhtaç olmaktadır. Le Bon, kitle liderlerinin genellikle “delilik sınırında gezen” kişiler arasından çıktığını savunmuştur. Ona göre, “kitle, çobanından vazgeçmeyen bir sürü” gibidir (Le Bon, 1997, s. 106). Kitle yaklaşımları genel olarak, toplumsal koşulların bir sonucu olarak “köksüz” kalmış grupların yönlendirmeye açık hale geldiğini ve çoğunlukla “marjinal”¹² ve “kendine hizmet eden” (*self-serving*) elitlerin kitlesel propaganda aracılığıyla hedefi olduğunu savunmaktadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 59).

Genel olarak değerlendirildiğinde, kitle yaklaşımlarının, siyasete kitlesel katılımı ve neden olduğu şiddet içeren kitlesel hareketleri siyasal zeminde yaratılan meşruiyet krizine yönelik bir tepki olarak ele aldığı ve bu yönüyle de önermelerinin geçicilik ve irrasyonellik unsurlarına dayalı bir analiz ile sunulduğu söylenebilir. Bu bağlamda, kitle toplumu yaklaşımları “irrasyonel toplumsal hareketler” olarak kategorize edilmekte ve bilinçdışının hâkim konuma geldiği, irrasyonelitenin, duygusallığın ve içgüdüsellüğün yoğunlaştığı ve şiddetin yayıldığı bir kitlesel “kolektif akıl” betimlenmektedir (Conteh-Morgan, 2004, s. 59, 98). Le Bon'un yaklaşımında,

¹² Conteh-Morgan (2004), kitle toplumu analizi için marjinallik konseptinin tamamlayıcı bir unsur olduğunu savunmaktadır. Buna göre, Hitler, Avusturya doğumlu bir Katolik oluşu ve dönemin liderlerinin ağırlıklı olarak üst-sınıflardan geliyor olmasının aksine sosyo-ekonomik olarak küçük burjuva kökeni gibi bazı nitelikleri ile Alman toplumunun geneli için marjinaldi ve ana akım kitlenin dışında kalmaktaydı (s. 58-59).

kitle ile siyaset arasında tek tip bir ilişki formunun öngörüldüğü belirtilmelidir ve bu da nihayetinde rasyonel olmaktan uzak, “yıkıcı” bir karakter taşımaktadır. Bu yönüyle de “[k]alabalıkların eylemleri bir çılgınlık anı olarak resmedilir” (Çetinkaya, 2008, s. 20). Kitleye dair böyle bir analiz büyük genellemelere dayandırılmakta ve cinsiyetçi, aşağılayıcı, tektipleştirici imalar taşımaktadır. Üstelik şiddet fenomenine meşruiyet krizinin doğrudan bir sonucu ve kitle içerisindeki birey ile hareketin lideri arasındaki bir etkileşim olarak bakmak, olgunun basitçe bireysel psikolojinin bir sonucu olduğunu varsaymak anlamını taşıyacaktır. Bu bakış açısının, önemli ölçüde toplumsal hareketin örgütlenme sorununu, hareketlilik için gerekli kaynakların derlenmesi sürecini ve harekete bireysel katılım olgusunun karmaşasını gözden kaçıracağı açıktır.

2.2.1.2. Ted Gurr ve “Görelî Yoksunluk”

Ted Gurr, siyasal şiddetin psikososyal nedenlerine dair yaptığı analizini, temel olarak, John Dollard’ın öncüsü olduğu “engellenme-saldırganlık” (*frustration-aggression*) yaklaşımı üzerine inşa etmiştir. Ancak, Dollard’ın engellenme analizinin karşılaştırma içermediği göz önünde bulundurulduğunda, Gurr’un “görelî yoksunluk” yaklaşımının bu noktada mevcut literatürden farklılaştığı görülmektedir (Conteh-Morgan, 2004, s. 69). Görelî yoksunluk (*relative deprivation*) olarak kavramsallaştırılan bu yaklaşım, her ne kadar kültürel olarak farklılaşmalar söz konusu olması muhtemelse de, kolektif şiddete eğilimin kaynağının engellenme sürecinde aranması gerektiğini savunmaktadır. Gurr (1968), yoksunluk üzerine yaptığı analizlerinin “devrimsel süreç teorisi” oluşturmak amacıyla olmadığını; yoksunluk ve şiddete dair önermeleri ile çatışma olasılığını ve yoğunluğunu belirleyen koşulları vurgulama amacı taşıdığını belirtmiştir (s. 277).

Görelî yoksunluk kavramı sistematik olarak ilk kez, İkinci Dünya Savaşı süresince Samuel Andrew Stouffer ve bazı sosyal bilimciler tarafından Amerikan askerleri üzerinde yapılan araştırmaların ardından 1949’da yayımlanan *The American Soldier: Adjustment During Army Life* adlı eserde kullanılmıştır. İlgili çalışmada, görelî yoksunluk kavramı beklentilerin yerine getirilememesi durumuna referans olarak kullanılmıştır; ancak tatminsizlik-öfke sürecine vurgu yapılmamıştır (Gurr, 1968’te belirtildiği üzere). Öfke, Gurr’un analizinde ise, engellenme koşullarına duygusal bir tepki olarak yer almaktadır.

James C. Davies’in 1962’de yayımlanan “Toward a Theory of Revolution” adlı

çalışması, yoksunluk araştırmaları arasında etkileşimsel sürece odaklanan ve sürecin geçiciliği üzerinde duran çalışmalar için öncül konumundadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 70-80). Davies ilgili çalışmasında, uzun süreli sosyoekonomik kalkınma süreçlerinin kısa süreli ancak ani gerilemelerle kesilmesi durumunun devrimlerin temel belirleyicisi olduğunu savunmuştur. İhtiyaçların sürekli karşılanacağına dair yaratılan bir beklentiye karşın, mevcut realitenin beklenilenden uzak olması halinde oluşacak bir engellenme hali, sürecin etkin mekanizması olmaktadır (Davies, 1962; Conteh-Morgan, 2004).

Davies'in yaklaşımında, devrimsel süreç yalnızca ve doğrudan beklentilerdeki açığa bağlı olmamakta, süreç sosyal psikolojiyle ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle, devrimleri yaratacak olan maddi beklentilerin elde edilmesindeki yetersizlikler değil, bu durumda ortaya çıkacak tatminsiz ruh halidir (Davies, 1962, s. 6). Dolayısıyla, bireyi kolektif şiddet eylemlerine yönlendirecek olan ruh halini yaratan, sosyoekonomik dalgalanma süreçlerinde beklentilerinin karşılanamayacağı korkusuna yol açan gelişmeler olmaktadır. Ani ekonomik çöküş durumları tek başına devrim sürecinin belirleyicisi olmamaktadır. Davies (1962)'e göre, kayıtsızlık, umutsuzluk ya da toplumun entelektüel kesiminde yabancılaşmanın yaygın ve yoğun bir düzeyde yaşanmamış olması gibi nedenler devrimsel sürecin doğmasını engelleyecektir (s. 16). Büyük Buhran sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde devrimin yaşanmaması bu anlamda bir örnek vaka teşkil etmektedir. Davies yaklaşımını Amerikan İç Savaşı (1861-65), Fransız Devrimi (1789), Rus Devrimi (1917) ve Mısır Devrimi (1952) gibi devrimsel süreçlere uygulamıştır.

Ivo K. Feierabend, Rosalind L. Feierabend ve Betty A. Nesvold (1973), engellenme olgusunu “toplumsal” boyuta taşıyarak “sistemik engellenme” (*systemic frustration*) kavramına odaklanmıştır. Sistemik engellenme, toplum içerisinde kolektif olarak deneyimlenen engellenme hali olarak analiz edilmektedir. Araştırmacılar, sistemik engelleme durumunu tetikleyen durumları ve süreçleri tanımlayarak şiddete yol açan olguları çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu tür bir analiz ile, engellenme yaklaşımlarının klasik tanımlaması olan hedeflerin engellenmesi olgusuna ek olarak, (a) toplumsal hedeflerin, arzuların ve değerlerin engellenmesi; (b) toplumsal yığınların üyeleri aracılığıyla toplumsal sistem boyunca eş zamanlı olarak hissedilen engellenme; (c) toplumsal süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkan engellenme durumları da vurgulanmaktadır (s. 404).

Sistemik engellenme, bir yandan toplumsal arzular ve beklentiler ile toplumsal kazanımlar arasındaki çelişkiye odaklanırken, bir yandan da gelecekte ortaya

çıkabilecek engellenmelere dair tahminlere, toplumsal beklentilerin karşılanıp karşılanamayacağına dair belirsizliklere ve çatışan alternatif arzular ve beklentilere analizinde yer vermektedir. Araştırmacılara göre, sosyal huzursuzluğa yol açan ve neticede şiddet üreten toplumsal durumlardan bazıları şunlardır: düzenli sosyoekonomik kalkınma süreçlerinin ekonomik krizler gibi ani gerilemelerle kesilmesi, demokratik kurumlara ve özgürlüklere dayalı bir siyasal sistemde baskıcı bir iktidarın ortaya çıkması, yoksul ve baskı altındaki bir ulusun siyasal koşullarında beklenmedik bir iyileşmenin belirmesi ve toplumsal kargaşa dönemlerinde açığa çıkan gelecek ve güvenlik endişesinin neden olduğu toplumsal kaygı (Feierabend ve diğerleri, 1973, s. 406-408).

Gurr'un yaklaşımında ise görelî yoksunluk olgusu, şiddet içeren sivil çatışmalar için gerekli önkoşulu oluşturmaktadır. Görelî yoksunluk, aktörlerin –birey ya da grup– değer beklentileri (*value expectations*) ile sosyal ve fiziksel çevre kaynaklı kapasiteleri (*value capabilities*) arasındaki çelişkide temellenmektedir. Bu esasen aktörlerin “meşru olarak” hak ettiklerine inandıkları hayat koşulları ve olanakları kapsayan beklentilerinin, bunları elde etmeleri ya da elde tutmalarının bağlı olduğu koşullarla uyuşmamasının bir sonucudur (Gurr, 1968). Bu bağlamda kastedilen değer, ekonomik olabileceği gibi sosyal veya siyasal kaynaklı da olabilmektedir. Yaklaşım içinde genel olarak üç tür değerden¹³ bahsedilmektedir: refah, güç ve kişilerarası değerler (aidiyet, saygı ve statü gibi) (Gurr, 1973, s. 365). Görelî yoksunluk yaklaşımında önemli olan, aktörün arzu ettiği değere ulaşmada veya sahip olduğu değeri elinde tutmada sosyal ya da fiziksel engellemelerle karşılaşmasıdır. Yaklaşım içinde engellenmeye dair önemli bir unsur farkındalıktır. Beklentiler ile olanaklar arasındaki çelişkinin görelî yoksunluk yaratabilmesi için, aktörün beklentileri ile arasında bir engellemenin olduğunun bilincinde olması gerektiği söylenebilir. Bu açıdan, Gurr'un yaklaşımında, engellenmeye yol açan koşullara dair bir tür “adaletsizlik algısının” içkin konumda olduğu vurgulanmalıdır. Ayrıca, artan mobilité, kentleşme ve kitle iletişim araçlarına

¹³ Davies, Gurr'dan farklı olarak “ihtiyaçlar” hiyerarşisi kurmaktadır. Ona göre, bir kere fiziksel ihtiyaçlar karşılandığında, sosyal ihtiyaçlar baskın hale gelmektedir. Daha sonra, sırasıyla, onur/itibar ve kendini gerçekleştirme (*self-actualization*) gelecektir (Gurr, 1973, s. 365-366; Davies, 1962, s. 8). Bu yaklaşım esasen Maslow (1943)'un temel ihtiyaçlar arasında baskınlık hiyerarşisi kuran yaklaşımı üzerine temellenmiş görünmektedir. Maslow genel olarak beş temel ihtiyaç belirler: fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, sevgi, itibar (*esteem*) ve kendini gerçekleştirme. Buna göre, birinin karşılanması halinde sırasıyla bir diğeri ortaya çıkacaktır. Maslow, fizyolojik ihtiyaçları hiyerarşinin en üstüne yerleştirir ve tam olarak karşılanamaması durumunda diğerlerinin ya ortaya çıkmayacağını ya da arka plana itileceğini savunmuştur. Benzer şekilde, Davies (1972) de, fiziksel hayatta kalma mücadelesinin “devrimci ruh hali” (*a revolutionary state of mind*) için gerekli gördüğü topluluk hissi oluşması ve ortak siyasal eylem geliştirilmesi önünde engel olduğunu savunmuştur (s. 7).

erişim gibi unsurlar da yoksunluk algısının yükselmesi noktasında etkili olacaktır (Howe & Jackson, 2008, s. 37).

Yaklaşım esas olarak sivil şiddetin meydana gelmesi sürecinde, toplumun önemli bir kesiminde görelî yoksunluk bilincinin var olmasını öncül kabul eder. Engellenme-saldırganlık yaklaşımının temel önermesi olan, “saldırgan davranışın meydana gelmesi daima engellenmenin varlığını önceden varsayar” (Gurr, 1968, s. 254) tezi ve bu önermenin bir çıkarımı olarak da engellenmenin saldırgan eylemlere yol açacağı savı, Gurr (1968) tarafından algısal düzeye yani görelî yoksunluk yaklaşımına taşınmıştır. Buna göre, bir toplumda görelî yoksunluk ne kadar ciddi ise, şiddet olasılığı ve yoğunluğu da o kadar ciddi olacaktır (s. 254).

Gurr (1968)’a göre, bireyin bir amaca ya da elde edilen değere yönelik motivasyonunun yoğunluğu ve bağlılık düzeyi saldırganlık eğilimi üzerinde etkili olmaktadır (s. 259). Bu noktada, yaklaşımın yalnızca mevcut müdahale ve engellemeleri değil; yakın gelecekte oluşabilecek koşulları da dikkate aldığı belirtilmelidir: daha iyi bir siyasal düzen ve adalet sistemi, siyasal katılım ve eşitlik beklentileri gibi (Conteh-Morgan, 2004, s. 72). Bunun dışında ayrıca, fiziksel veya sosyal cezalandırma sistemindeki aksaklıklar, kurumsal mekanizmaların şiddet içermeyen muhalefetin ifade edilmesine imkân sağlamaması, otoriter kontrollerin ani gevşemesi ve saldırgan davranışları da içeren geçmiş ortak deneyimler gibi unsurların da yaklaşım açısından şiddet olasılığı noktasında belirleyici olduğu savunulmaktadır. Buna göre, müdahale veya cezalandırma olasılığı neticesinde saldırgan davranışın sergilenmesinde oluşacak erteleme ve şiddet-dışı ifade biçimlerinin engellenmesi olguları, otoriter baskının gevşemesiyle birlikte¹⁴ geçmiş deneyimlere dayalı olarak saldırganlığın yoğunluğunu arttırmasına yol açacaktır (Gurr, 1968). Gurr’un ortak deneyimler üzerine olan vurgusu sosyal etkileşim süreçlerinin bir sonucu olmaktadır: saldırgan davranış biçimini onaylayan sosyalizasyon süreçleri, şiddet içeren çatışma geleneği ve şiddeti haklılaştıran yeni inanışlar gibi. Gurr’a göre, deneyimlerin sivil şiddet literatüründe dört özel etkisi mevcuttur: Yoksun olanlar arasında karşılıklı farkındalık yaratır; yoksunluğun kökenine dair açıklama sunar; hedefleri belirleyerek uygun şiddet formunu tanımlar ve şiddet dolayısıyla elde edilecek uzun dönem hedefleri belirler (Gurr, 1968, s. 270).

¹⁴ Alexis de Tocqueville de, kısıtlamaların çözüldüğü ve koşulların gelişmeye başladığı zamanlarda patlamaya hazır bir gerilimin gelişmesinin daha olası olduğunu savunmuştur (Conteh-Morgan, 2004, s. 34’te belirtildiği üzere).

Gurr (1968), elit adayları ve kitleler arasında görelî yoksunluğun farklılaşmış dağılımlarına bağılı olarak, oluşacak siyasal şiddetin örgütlenme ve yoğunluk bağlamında farklılık gösterebileceğini öngörmüştür (s. 275-277). Buna göre, eğer yoksunluk kitlesel ağırlıklıysa, asgari bir örgütlenmeye dayalı ve düşük yoğunluklu ancak geniş ölçekli bir sivil şiddet yaşanması muhtemeldir. Ancak siyasal seçkinlere dahil olma beklentisi içerisindeki grupların ağırlıklı yoksunluğu durumunda ise yüksek yoğunluklu ve oldukça örgütlü bir şiddet sürecinin yaşanması eğilimi söz konusu olacaktır. İlki, Gurr'a göre, kendisini siyasal kargaşa (*turmoil*) olarak gösterecektir: spontan, düzensiz ve düşük yoğunluklu. İkinci olgu ise kendisini rejime yönelik olarak iç savaş, gerilla savaşı ya da suikastlar gibi planlı ve taktiksel saldırılarla devrim (*revolution*) formunda gösterecektir. Gurr, devrimsel şiddet için kendilerinin ve diğerlerinin mevcut huzursuzluklarını rasyonelleştirebilecek, planlayabilecek ve araçsal kullanımını mümkün kılacak, toplumun yüksek kabiliyetli ve eğitimli kesimine ihtiyaç olduğunu savunmaktadır.

Görelî yoksunluk analizi, ehil bireylerin toplumsal kurumlardan dışlandığı, hızlı sosyoekonomik modernleşme sürecinin harekete geçirdiği grupların siyasal yapıya dahil edilemediği ve sistemik eşitsizliğin hâkim olduğu “engellenme” koşullarının şiddetle sonuçlandığını savunmaktadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 15). Yoksunluk analizlerinin temel hipotezlerinin, öncelikle, bir tür “kendini gerçekleştiren kehanet” (*self-fulfilling prophecy*) olduğu açıktır. Zira görelî yoksunluk olgusunun bireyleri ya da grupları nasıl şiddete yönelttiğinin, siyasal şiddet hareketleri boyunca nasıl mobilize olduklarının veya var olan şiddet hareketlerine dahil olmalarını sağlayan aracı süreçlerin temel mekanizmalarının analizinden ziyade süreç tersine işlenmektedir. Var olan bir şiddet olgusunun kökeninde görelî yoksunluk aranmakta ve şiddet görelî yoksunluğun doğal sonucu gibi inşa edilmektedir. Daha sonra, yoksunluk yaklaşımları genel olarak saldırgan davranışın engellenmeye neden olan gerçek ya da algılanan kaynağa yöneltileceğini savunmuştur. Ancak, Earl Conteh-Morgan (2004), kamusal hayata ilişkin olan bireysel engellenmelerin kimi durumlarda özel hayatta yansıma bulmasının (aile içi şiddet gibi) mümkün olduğunu belirtmektedir (s. 74). Ayrıca, birey ya da grup düzey beklentilerde oluşabilecek engellenmelerin saldırganlığa dönüşeceği savı ağırlıklı olarak psikolojik indirgemeciliğe dayandırılmaktadır. Bu bağlamda da siyasal şiddetin ortaya çıkması olgusu, engellenmeye karşı rasyonel olmayan (*non-rational*)

reaksiyonlar olarak konumlandırılmıştır.¹⁵ Yaklaşımın savunduğunun aksine, saldırgan davranışın sergilenmesinde tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak farklı mekanizmaların işlemesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, engellenme durumunda dahi saldırgan bir davranışın görülmemesi olasılığı söz konusu olacaktır.

2.2.2. Neil J. Smelser ve Kolektif Davranış Teorisi

Kolektif davranışın türleri ve belirleyicileri üzerine bir analiz geliştiren Neil J. Smelser (1965), kolektif davranışı “sosyal eylemi yeniden tanımlayan bir inanış temelinde mobilizasyon” olarak tanımlamaktadır. Smelser’in tanımı gereği kolektif eylem, “mevcut duruma, arzulara veya beklentilere” dair bir değerlendirmeye bağlı olarak “genelleştirilmiş inanışlar” (*generalized beliefs*)¹⁶ tarafından yönlendirilmektedir. Kolektif davranış bu anlamda, (tehditler ve komplolar gibi) olağandışı etkilerin varlığına ve mevcut sistemi yeniden düzenlemeye yönelik kolektif bir girişimin sonrasında ortaya çıkması muhtemel sonuçlara dair genel inanışlar tarafından desteklenmektedir (Smelser, 1965, s. 8). Dolayısıyla, kolektif davranış, sosyal eyleme yol açabilecek bir duruma ilişkin olarak geleneksel yöntemlerin çözüm üretmekte yetersiz ya da başarısız olması üzerine, sosyal düzenin bütününe veya bir parçasının yeniden düzenlenmesine yönelik bir girişimin ürünü olmaktadır (Conteh-Morgan, 2004, s. 53).

Smelser (1965)’ın kolektif davranışa dair analizinin ikinci önemli noktası, öngörülen kolektif davranış formunun esasen “kurumsallaşmamış” bir yapı içerisinde mobilizasyonu öngörüyor olmasıdır. Smelser, kurumsallaşma olgusunun hareketin ayırıcı niteliğini kaybetmesine neden olacağını savunmaktadır. Bu anlamda, kolektif davranış “tanımlanmamış veya yapılandırılmamış” (*undefined or unstructured*) durumları karşılamak için kullanılmaktadır (s. 8-9). Kolektif davranışın kurumsallaşmamış bir eylem formu olarak betimlenmesinin bir diğer gerekçesi de, yapılandırılmış sosyal eylemin baskı altına alındığı ve baskı ile mücadelede

¹⁵ Ted Gurr (2012) daha sonra yayımlanan bir makalesinde şiddet eylemine yönelik rasyonel olmayan nedensel konumlandırmasının hatalı olduğunu kabul etmektedir. Eylemin sonucunun yapıcı olmaktan çok yıkıcı olduğunu belirtir de, çatışmanın rasyonel ya da irrasyonel olduğuna dair bir saptamanın analiz için öncelik taşımadığını savunmuştur. Bu bağlamda da, esas odaklanması gerekenin kimlikler, memnuniyetsizlikler ve siyasal eyleme geçen insanların amaçları olduğunu vurgulamaktadır (s. 283).

¹⁶ McCarthy ve Zald (1977), genelleştirilmiş inanışlar konseptini “gevşek ideolojiler” (*loose ideologies*) olarak görmektedir (s. 1214). İdeolojilerin içinde bulunulan sisteme dair değerlendirmelere, gelecek vizyonuna ve bunun nasıl olacağına dair sistematik inanışlar, tutumlar ve değerler ürettiği düşünüldüğünde, Smelser’in sosyal düzenin yeniden düzenlenmesine yönelik bir beklenti ile kolektif eylem arasında konumlandığı aracı bir mekanizma olarak genelleştirilmiş inanışlar kavramının ideoloji işlevi gördüğü söylenebilir.

kurumsallaşmış araçların yetersiz kaldığı koşullarda meydana gelmesidir (Smelser, 1965, s. 73).

Yaklaşım kapsamında, beş kolektif davranış türü belirlenmiştir: panik (*the panic response*), çılgınlık (*the craze response*), düşmanca taşkınlıklar (*the hostile outburst*), norm yönelimli hareketler (*the norm-oriented movements*) ve değer yönelimli hareketler (*the value-oriented movements*) (Smelser, 1965, s. 2). Smelser'ın tanımlaması içerisinde, normların yeniden oluşturulmasını hedefleyen norm yönelimli hareketler sosyal reform hareketlerini kapsarken, değerlerin yeniden oluşturulmasına yönelik bir hedefe dayanan değer yönelimli hareketler siyasal ve dinsel devrimleri, milliyetçi hareketleri kapsamaktadır. Bu bağlamda da yaklaşımın temel niteliği, tanımladığı kolektif davranış türlerinin, amaçsal olarak normların ya da değerlerin “yeniden oluşturulması” (*reconstitution*) hedefine dayanıyor olmasıdır.

Smelser (1965) geliştirdiği kolektif davranış yaklaşımının, öncüllerinden birçok noktada farklılaştığını savunmaktadır (s. 9-12). İlk olarak yaklaşım, sosyal eylemi salt fiziksel unsurlara dayalı olarak analiz etmemekte ya da yaklaşımın merkezine geçicilik vurgusunu yerleştirmemektedir. Her ne kadar bu tür yapısal faktörlerin kolektif davranışın “zamanlaması, yapısı ve kapsamı” üzerinde etkili olduğu belirtilse de, yaklaşım içerisinde asli tanımlayıcı unsur halini almamıştır.

İkinci olarak yaklaşım, özel bir tür iletişim veya etkileşim modeli öngörmemektedir. Le Bon kalabalıklar yaklaşımında, kitle liderlerine mobilizasyona yönlendirmede özel bir rol atfetmişti; ancak Smelser, bir davranışın kolektifleşebilmesi için etkileşim süreçlerinin etkisini tanımasına karşın, insanları eylemde bulunmaya yöneltecek tekil bir etkileşim modeli tanımlamamıştır. İnanışlar doğrudan işaretler, söylentiler, kitle iletişim araçları veya ideoloji inşası aracılığıyla yayılabilirken; grup içerisinde iletişim kontrol-dışı döngüsel tepkiler (*uncontrolled circular reaction*), doğrudan ikili diyalog veya tek yönlü iletişim aracılığıyla kurulabilmektedir (Smelser, 1965, s. 11). Bu bağlamda, çok yönlü etkileşim yaklaşımıyla uyumlu bir şekilde grubu eyleme yöneltecek mobilizasyon sürecine dair de özel bir harekete geçirici (lider gibi) öngörülmemektedir.

Üçüncü olarak yaklaşım, kolektif davranışa dair analizinde her ne kadar psikolojik varsayımlardan faydalansa da eylemin sosyal yönüne odaklanmakta ve analizi asli olarak psikolojik bir çıkarıma dayandırmamaktadır. Dolayısıyla, kolektif davranışın bir parçası olan bireye dair zorunlu bir irrasyonellik atfetmemektedir. Bununla esasen kitle yaklaşımlarına hâkim olan, kitlesel hareket içerisindeki bireyin

eleştirel becerisini yitireceği ve hareket boyunca ilkel güdülerin etkin hale geleceği varsayımı yaklaşım dışında tutulmak istenmektedir denilebilir.

Smelser, kolektif davranış üzerinde belirleyici olan altı faktör öngörmüştür. Bunlar, yapısal niteliklere bağlı olarak belirli kolektif davranış türlerinin ortaya çıkışını kolaylaştıran yapısal elverişlilik (*structural conduciveness*)¹⁷; ekonomik yoksunluk ve çatışmalar gibi koşulların yarattığı, “kültürel standartlara” ve “kişisel beklentilere” göre farklılaşmalar gösteren, eşitsizlik ve adaletsiz gibi koşullara bağlı olarak gelişen yapısal gerilme (*structural strain*); kolektif davranışın potansiyel aktörlerine sorunun kaynağı ve uygun çözüm yolu noktasında referans sağlayan genel inanışların yayılması (*growth and spread of a generalized belief*); belirli zaman ve mekânda sosyal eylemi teşvik eden tetikleyici faktörler (*precipitating factors*); eylemin katılımcılarının mobilizasyonu ve sosyal kontrol manevralarıdır (1965, s. 15-18). Eylemi ortaya çıkartan tetikleyici faktör, kendiliğinden gelişen bir vaka olabileceği gibi yükselen bir liderin etkisi ya da sıradan bir aktör tarafından bilinçsiz yönlendirme de olabilir. Smelser, ırksal gerilimi ortaya çıkartan tetikleyicinin, genellikle, farklı iki ırka mensup kişiler arasındaki çatışma olduğunu savunmuştur. Yaklaşım kolektif davranış öncesi ve sonrası olmak üzere iki tür sosyal kontrol faaliyeti öngörmektedir. Buna göre, bir yandan yapısal nitelikler üzerinde kurulacak kontrol ile gerginlik azaltılmaya ve eylem olasılığı minimize edilmeye çalışılırken, bir yandan da eylemin ortaya çıkışı sonrası hızı, genişliği ve yönü kanalize edilerek eylem etki altına alınmak istenmektedir.

Smelser’ın sosyal eylem yaklaşımında analiz birimi toplumsal roller (eş, dinsel bir kurum üyesi veya vatandaşlık gibi) ve kurumlar (siyasi partiler, şirketler, aileler veya toplum gibi) olmaktadır. Bu anlamda, yaklaşımın öngördüğü sosyal sistem, geniş ölçekli bir kurumsal yapı aracılığıyla kurulabileceği gibi enformel ve hatta gündelik etkileşimlerle de oluşturulabilecektir (Smelser, 1965, s. 24).

Yaklaşım kolektif eylemin “üretimini” sağlayan “kaynaklar” olarak dört temel bileşen öngörmektedir (Smelser, 1965, s. 24-32). İlki, en temel kaynak olan, din ve felsefe gibi referans noktaları aracılığıyla yaratılan, eyleme arzu edilen ile edilmeyenleri tanımlayarak amaçsal rehberlik sunan değerlerdir. İkincisi, tanımlanan amaçlara ulaşmak için gereken düzenleyici kuralları içeren normlardır. Yasama organı, mahkemeler, kolluk kuvvetleri, okul, aile veya enformel gruplar bir yandan uyulması

¹⁷ Bir siyasal topluluk içinde verili olan fiziksel ve toplumsal faktörlere bağlı bir olgudur. İletişim araçlarının ve ulaşımın yaygınlığı, teknolojik kapasite ve siyasal özgürlükler gibi toplumsal hareket üzerinde zorlaştırıcı veya kolaylaştırıcı etki sunan mevcut unsurları ifade etmektedir (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1225).

gereken kuralları yaratırken, bir yandan da sosyal kontrol süreçleri ile bireyi bu ilkelere uymaya zorlayacak araçlar geliştirmiştir. Üçüncüsü, belirlenen normlar çerçevesinde amaca yönelik mobilizasyonun sağlanmasıdır. Siyasal elitler, muhalifler ve basın bu anlamda mobilizasyon sürecinin önemli bir aktörü olmaktadır. Son bileşen de duruma özgü olarak ortaya çıkan ve somut amaçlara ulaşmayı kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı etkide bulunan durumsal imkânlardır. Bu imkânlar bir yönüyle, çevresel koşullar üzerindeki aktif manipülasyonuna bağlı olarak, aktörlerin etkisine ve gücüne göndermede bulunmaktadır (Smelser, 1965, s. 40).

Smelser'in kolektif davranış yaklaşımı, sosyal psikolojiye dayalı analizler üzerine temellenmiş olmasına karşın, Le Bon, Davies veya Gurr gibi araştırmacıların sosyal psikoloji alanında katkı sağladıkları kolektif eylem literatürünün dışında kalmaktadır. Esasen psikolojik değişkenlere bağlı olarak şiddet eylemlerini analiz eden yaklaşımların aksine, Smelser yaklaşımını sosyal faktörlere dayalı olarak kurma yoluna gitmiştir. Smelser, “kalabalıkların” davranışında psikolojik öğelerin etkilerini inkar etmemekle birlikte, kolektif davranışa dair bir açıklamanın, “sosyal düzeyde” temel belirleyicileri ortaya çıkarması gerektiğini savunmaktadır (1965, s. 20). Bu anlamda, temel araştırma sorusu “hangi sosyal koşullar altında, psikolojik değişkenler kolektif davranışın bir parçası olarak devreye girmektedir?” olmaktadır (1965, s. 21).

Kolektif davranış yaklaşımını sosyal psikoloji yaklaşımlarından ayıran ikinci bir nokta da, yaklaşımın mobilizasyon konusuna bakışı ile ilgilidir. Sosyal psikoloji yaklaşımları, aslen bireyin eyleme nasıl “motive” olduğunu telkin, sosyoekonomik gerileme, yoksunluk veya engellenme durumlarıyla açıklama yolunu seçerken; Smelser, (motive olmuş) bireyin nasıl örgütlendiği ve mobilizasyona dahil olduğunu araştırarak “sosyal-sistem düzeyi” açıklama sunmaktadır. İlki, motivasyon odaklı analizi ile mobilizasyon sürecini “güdülenmeye” eklemekteyken; ikincisi, her ne kadar bireysel motivasyonu verili olsa da, eyleme geçiş sürecinin karmaşık doğasını göz önünde tutmaktadır. Bu durum aktörlerin somut amaçlara yönelik fırsatlar, engeller ve kullanılabilir araçlar gibi çevresel faktörlere dair algılaması ve bunları harekete geçirebilmesi ile yakından ilişkili olmaktadır.

Smelser (1965), kolektif davranışın bu temel bileşenleri üzerinde kurulan baskının, kolektif hareketlere ve taşkınlıklara yol açma riski barındırdığını savunmuştur (s. 28). Yaklaşımın betimlediği şekliyle, şiddete varan kolektif eylemler baskıya yönelik bir tepkiyi içselleştirmektedir. Sergilenecek kolektif davranış, baskı altındaki bileşenleri yeniden kurma girişiminin bir parçası haline gelmektedir. Bu yönüyle de, kolektif

davranış vakaları sosyal değişimin erken bir safhasını oluşturmaktadır (Smelser, 1965, s. 73). Sonuç olarak yaklaşımın, uzun dönemli gelişmeler yerine kısa dönem değişim hareketlerine odaklandığı ve bu yönüyle de incelenen yapısal gerilme ve değişim süreçlerinin “modernleşmenin sonucu” olarak geliştiği yönünde bir analiz sunduğu belirtilebilir (Conteh-Morgan, 2004, s. 56-57). Bu açıdan, yapısal sorunlara ve “sosyal değişimlere” yönelik gelişen tepkiler olması bağlamında, yaklaşımın “kolektif davranışı değişime gösterilen irrasyonel tepki olarak değerlendirme yönünde dolaylı bir önyargı” taşıdığı ve “aktörlerin amaçlarını, bilişsel niteliğini ve zamanlamasını açıklamakta” yetersiz kaldığı savunulmaktadır (Cohen, 1999, s. 112).

Claus Offe (1999), Smelser’ın kolektif davranış kavrayışının, modernleşme sürecinin yarattığı yapısal gerilimlere karşı gelişen irrasyonel, istisnai ve histerik bir tepki olarak inşa edildiğini ve bir faşist ve otoriter kitle hareketinin yükselişinin önlenişine odaklandığını savunmuştur. Bu amaca yönelik olmak üzere, yaklaşımın dolaylı olarak üç mesaj içerdiğini savunmuştur. Birincisi, yaklaşım ile tanımlanan kurumsal olmayan siyaset biçiminin tabanını seçkinler değil, toplumun yabancılaştırmış, marjinal ve gerici kesimi oluşturmaktadır. İkincisi, modernleşmeye karşı gelişen bu duygusal direniş irrasyoneldir ve baskıcı toplumsal kontrol araçlarıyla süreç ve kurumların başarıyla korunabileceğini ima eder. Üçüncüsü, modernleşme süreci herkese fayda sağlamaya başladığında direnişin de zayıflayacağı öngörüsünden hareketle, ortaya çıkan tepki aslen geçici bir olgu olarak sunulmaktadır (s. 73).

2.2.3. Demografik Yapı: “Atıl” Genç Nüfus (*Youth Bulge*) Yaklaşımı

Malthusyan nüfus teorisine dayandırılan bu yaklaşım demografik dağılıma bağlı olarak siyasal şiddet olasılığını araştırmaktadır. Malthus (1798/1998), *An Essay on the Principle of Population* adlı eserinde nüfus artış hızının yaşamsal kaynak artışından görece olarak daha hızlı olduğunu savunmuştur. Buna göre, kaynakların artışı aritmetik oranlı olmasına rağmen, nüfus artışı kontrol edilmediği takdirde geometrik oranlı olarak artacaktır ve süreç kaynak kıtlığına yol açacaktır. 1960’ların sonu itibarıyla, Malthus’un nüfus üzerine yazdıklarından hareketle, hızlı nüfus artışının çevresel yıkım, yaygın açlık ve şiddet içeren çatışmalara neden olacağını savunan Neo-Malthusyan yaklaşımlar geliştirilmeye başlandı (Urdal, 2005, s. 418). İlgili yaklaşımlar temel olarak, yüksek nüfus baskısı altındaki ülkelerin siyasal şiddet olgusuna daha açık olduğunu savunma eğilimindedir. Kastedilen nüfus baskısının genel olarak birkaç önemli unsuru söz

konusudur. Yaklaşım kapsamında nüfus yoğunluğu, kentleşme ve göç gibi faktörlerle desteklenen nüfus baskısının, belirli bir bölgede ya da toplumda siyasal şiddet olasılığını artırdığı savunulmaktadır.

“*Youth bulge*” yaklaşımları, nüfus baskısı üzerine yapılan çalışmaları temel alarak, genç nüfusun toplam nüfus içerisindeki genişliğinin¹⁸ –çeşitli faktörlerle de desteklendiğinde– siyasal şiddet süreçleri üzerinde belirleyici olduğunu savunmaktadır. Herbert Moller, Jack A. Goldstone ve Gunnar Heinsohn gibi yaklaşımın önde gelen isimlerinin çalışmalarından hareketle, çeşitli araştırmacılar demografik yapının siyasal şiddet üzerindeki rolü ve toplumların siyasal şiddete “yatkınlıkları” üzerine analizler geliştirmiştir. Demografi ve şiddet ilişkisi bağlamında, nüfus artış hızının doğal bir sonucu olan genç nüfus yığılması, kimi araştırmacılar tarafından güvenlik tehdidi olarak kabul edilmiştir (Howe & Jackson, 2008; Thayer, 2009; Huntington, 1993, 2012; Steinberger, 2001; Ogbobor, 2012). Neil Howe ve Richard Jackson (2008), gençlik ile yoksulluk, sosyal istikrarsızlık, kronik şiddet ve iç savaşlar arasında bir korelasyon olduğunu iddia etmiştir. Öyle ki, tarih boyunca dünyadaki karmaşanın büyük kısmından genç erkekler sorumlu tutulmuş ve ayrıca, nüfusun yaşlanmasının sosyal ve siyasal istikrar için gerekli olduğu savunulmuştur (s. 34-36).¹⁹ Mevcut literatürle uyumlu olarak Godwin G. Ogbobor (2012), Nijerya’nın Delta eyaletinde genç nüfus üzerine yaptığı araştırmasına dayanarak, düşük ekonomik statü, ebeveyn ilgisizliği, yetersiz aile terbiyesi ve siyasete katılım gibi unsurların 17-23 arası yaş grubunun şiddet içerisinde yer almasını etkilediğini savunmuştur.²⁰ Herbert Moller (1968) ise, “gençliğe özgü psikopatik davranışlar” olarak ifade ettiği risk alma, kendisini ve başkalarını tehlikeye atma ve sosyal olarak yıkıcı davranışlar sergileme gibi davranış modelleri üzerinde

¹⁸ Birleşmiş Milletler (BM), genel olarak istatistiksel çalışmalarında genç nüfus ile 15-24 yaş aralığını kastetmektedir (bakınız <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/youth/youth-definition/>, erişim tarihi: 12.05.2014). Ancak, genç nüfus ile kastedilen yaş aralığı, çalışmalara göre farklılık göstermekte ve en geniş haliyle 15-30 yaş aralığı olarak tanımlanmaktadır. *Youth bulge* yaklaşımı açısından kritik eşik ise, genel olarak toplam nüfus içerisinde %20’lik bir büyüklük olarak ifade edilmektedir (bakınız Huntington, 2012, s. 390). Ancak Henrik Urdal, *youth bulge* çalışmalarının temel hatasının genç nüfusu toplam nüfusa oranlamak olduğunu ve aslında 15-24 yaş arası nüfusun yetişkin nüfusa (15 yaş ve üstü) oranlanması gerektiğini savunmuştur (2006, s. 615). Urdal, ayrıca, *youth bulge* ve siyasal şiddet ilişkisi üzerine yürüttüğü istatistiksel çalışması neticesinde, *youth bulge* için kritik bir düzeyin tespit edilmediğini belirtmektedir (2006, s. 619).

¹⁹ Howe & Jackson (2008), nüfus yapısının yaşlanması ile sosyal ve siyasal istikrar olgusu arasındaki ilişkiyi savunan yaklaşımı “demografik barış” (*demographic peace*) tezi olarak tanımlamıştır. Yazarlar, hızlı demografik değişimlerin ekonomik anlamda negatif etkisinin olabileceğini ve hızlı kalkınma süreçlerinin de istikrar bozucu etkisinin söz konusu olacağını vurgulamışlardır (s. 34).

²⁰ Ogbobor (2012), genç nüfusun şiddete yönelik zafiyeti olduğunu savunmaktadır. Soruna yönelik olarak da yeterli aile ilgisi gösterilmesi, okulda ve evde sıkı disiplin uygulanması, anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne yönelik eğitimlerin organize edilmesi ve siyasetten uzak tutma gibi tavsiyelerde bulunmuştur (s. 223).

durmuştur (s. 257). Moller gençliğe sosyal değişim süreçlerinde öncü bir rol biçmez ancak sosyal değişim süreçlerinde gençliğin dinamizmine özel bir vurgu yapmaktadır.

Henrik Urdal (2005), Neo-Malthusyan hipotezler üzerine yaptığı araştırmasına dayanarak, yüksek nüfus büyümesi yaşayan ülkelerin düşük nüfus baskısı altındaki ülkelerle kıyaslandığında daha fazla çatışma riski taşıdıklarına dair iddiayı destekleyecek güçlü kanıtların bulunmadığını savunmuştur (s. 430). Neo-Malthusyan iddianın aksine, tartışma esasen nüfusun hızlı büyümesi değil, hızlı büyüyen bir nüfus yapısının yönetilebilirliği ile ilgilidir. Bu bağlamda Urdal, daha sonraki araştırmalarında, kimi ek faktörlerle de desteklenen genç nüfusun göreceli fazlalığı olgusunun şiddet ile bağlantısı üzerine istatistiksel kanıtlar sunmuştur.

Urdal (2006), silahlı çatışma, terörizm ve isyan gibi iç siyasal şiddet süreçlerinde demografinin etkisi üzerine yürüttüğü istatistiksel araştırmasında, 15-24 yaş arası genç nüfusun göreceli fazlalığına dayalı bir demografik yapının siyasal şiddet riskini arttırdığını tespit etmiştir. Çalışma, uzun dönemli düşük ekonomik büyüme hızı ve yüksek eğitilmiş nüfusun genişlemesi olgularıyla *youth bulge* durumunun bir araya gelmesi halinde terörizm riskinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, göç fırsatlarının büyük ölçüde sınırlandırılması halinde nüfus baskısının artabileceğini ve bu bağlamda da siyasal şiddet riskinin yükselebileceğini öngörmüştür. Bu bakış açısıyla göç, şiddet riski karşısında bir güvenlik önlemi işlevi görmektedir. Urdal, ayrıca, ekonomik sorunlar, eğitilmiş genç nüfus fazlalığı ve yüksek düzey terörist aktivitelerle karşı karşıya olan Arap ülkeleri için, *youth bulge* yaklaşımının açıklayıcı olabileceğini savunmuştur (s. 624).

Müslüman toplumlarda ve özellikle Ortadoğu bölgesinde demografik yapı üzerine odaklanan oldukça geniş bir literatür söz konusudur. Ortadoğu bölgesine odaklanan *youth bulge* çalışmaları, bölge için iki genel etkiye vurgu yapmaktadır: değişim fırsatları ve şiddet olasılığı. Samuel P. Huntington, “medeniyetler çatışması” olarak tanımladığı küresel kültürel çatışma öngörüsünü bir yönüyle “demografik tehdit” üzerine formüle etmiştir. Huntington, 1993 yılında yayımlanan Soğuk Savaş sonrası dünya projeksiyonu hakkında yazdığı makalesinin ardından 1996 yılında kitaplaştırılan çok tartışılan eserinde, Müslüman toplumlarda hızlı nüfus artışına bağlı olarak yaşanan demografik patlamanın, nüfusun çoğunlukla 15-30 yaş arası işsiz erkeklerden oluşuyor olması olgusu ile birleşerek, “hem İslam medeniyeti içerisinde hem de Müslüman olmayan gruplara karşı şiddetin ve istikrarsızlığın doğal kaynağı” olduğunu

savunmuştur.²¹ Huntington öngördüğü fay hatları boyunca yaşanacak “medeniyetler çatışmasının” sıklık ve yoğunluğunda olası bir azalmanın Müslüman toplumlarda demografik olarak nüfusun yaşlanması olgusuna ve ekonomik gelişmeye bağlı olduğunu ileri sürmüştür (2012, s. 398). Benzer şekilde, Bradley Thayer (2009) de genç nüfus-şiddet korelasyonundan hareketle birçok Avrupa ülkesinin (Kanada dahil) bu risk karşısında bağışık olmadığını; aksine artan Müslüman azınlıklar dolayısıyla ciddi bir problem söz konusu olduğunu savunmuştur (s. 3088).

Hassan Fattah (2002), teknoloji ve bilgiye erişim imkânların genişlemesi sürecinin, Ortadoğu’da toplumsal dinamiklere etkisini incelediği çalışmasında genç nüfus içerisinde demokratikleşme ve modernleşme taleplerinin arttığını savunmuştur. Buna göre, süreç bir yandan siyasal bilincin artmasına yol açarken bir yandan da gençlerin sosyal beklentilerinde yükselmeye sonuçlanmıştır. Özellikle genç nüfus içerisinde daha iyi yaşam, eğitim ve çalışma standartları ile kadının sosyoekonomik konumunda iyileşme beklentileri yükselmiştir.

Fareed Zakaria (2011), literatürle benzer bir yol izleyerek, 2011 yılı itibariyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da yayılan kitlesel protestoları ve isyanları açıklarken *youth bulge* olgusu üzerinde durmaktadır. Ona göre, bölgedeki krizin merkezi özelliği nüfus yapısıyla ilgilidir. Zakaria, genç nüfus yoğunluğuna²² ek olarak ekonomik gelişme, iş fırsatları ve itibar hissi üzerine yaşanan negatif gelişmeleri, bölgede etkin olan kitlesel huzursuzluğu açıklamada anahtar olarak kullanmıştır.

Nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre yüzdesel dağılımını esas alan demografik göstergelere ve sosyoekonomik altyapıya bağlı üretilen açıklamalar, yapısı gereği şiddete dair bir analizde tekil unsurları abartan, indirgemeci bir bakış üretme riski taşımaktadır. Ülkesel genç nüfusun göreceli çoğunluğu olgusundan hareket eden bu yaklaşım, gerekli kriterleri sağlayan toplumlarda, gençlerin şiddet eylemleri içerisinde yer alma riski taşıdığı sonucunu üretmekte ve şiddeti, bireyin sosyoekonomik koşullarına karşı geliştirdiği tepkisel ve geçici davranışı olarak görme eğiliminde olmaktadır.

²¹ Huntington, 1993’te *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan “*The Clash of Civilizations?*” adlı makalesinde demografi konusuna küçük bir yer ayırırken, olguyu 1996’da yayımlanan kitabında medeniyetler çatışmasının anahtar faktörlerinden biri haline getirmiştir. Bu yaklaşımını 2001 yılında yayımlanan bir röportajında da tekrar desteklemektedir. (bakınız Huntington, 1993, s. 32; Huntington, 2012, s. 153-170, 388-398; Steinberger, 2001).

²² BM nüfus verilerine göre, 2010 yılında 15-24 yaş arası genç nüfusun yetişkin nüfusa (15 ve üzeri) oranı yaklaşık olarak Tunus’ta % 25, Mısır’da % 29, Libya’da % 27, Suriye’de % 32, Yemen’de % 40 ve Bahreyn’de % 18’dir. Ayrıntılı nüfus verileri için bakınız UN, 2013.

2.2.4. Mancur Olson ve Rasyonel Tercih Yaklaşımı

Rasyonel tercih yaklaşımı, kolektif eyleme geçiş aşamasında bireysel tercihlerin ve hesapların etkinliği üzerinde duran bir analize dayanmaktadır. Yaklaşım, “hareketleri kör inançların ve sürü psikolojisinin bir sonucu olarak anlayan düşüncenin aksine” analizini rasyonel birey merkezli bir açıklamaya dayandırmakta ve bu yönüyle de, “daha ölçülebilir, tartışılabilir, incelenebilir bir olgu” olarak değerlendirilebilecek bir kolektif eylem analizini mümkün kıldığı savunulmaktadır (Çetinkaya, 2008, s. 21-22). Mancur Olson (1975)’ın *The Logic of Collective Action* adlı eserinin her ne kadar kolektif siyasal şiddet hakkında doğrudan söyleyecek pek az şeyi olsa da, bireyin şiddet eylemine katılım kararını etkileyen faktörlerin analizi noktasında oldukça ilişkilidir (Conteh-Morgan, 2004, s. 94).

Olson (1975)’ın kolektif eylem noktasında dikkat çeken iki temel vurgusu örgütlerin işlevi ve katılım kararının alınması üzerinedir. Öncelikle, ortak hedeflere sahip bir grup bireyin, bireysel veya örgütlü olmayan bir eylem ile kolektif çıkarlarını izlemeleri halinde ya bu amaçlara hiç ulaşamayacağını ya da yetersiz bir sonuç elde edileceğini savunmaktadır (s. 7). Bu açıdan, örgütlere ortak çıkarların elde edilebilmesi noktasında temel bir işlev atfedilmektedir. İkinci olarak ise, Olson, kolektif eyleme katılımı, bireyin kişisel çıkarlarından vazgeçerek ortak çıkarlara göre hareket etmesi olarak açıklayan yaklaşımların aksine, bu tür bir kararın öncelikle rasyonel bir değerlendirmeden geçerek alınacağını savunmaktadır. Ortak çıkarları ya da amaçları olan bir grubun üyelerinin birlikte hareket etmesi halinde elde edilecek sonucun grubun tamamına fayda sağlaması beklenir. Böyle bir durumda, Olson mantıksal olarak bu kolektif kazanımların elde edilebilmesi için, esasen rasyonel ve kişisel çıkarı ile hareket eden bir bireyin, grupla birlikte hareket etmesinin “rasyonel bir davranış” olacağı savını eleştirmektedir. Grup ile çıkarları benzeşse dahi, ortak eyleme dahil olma noktasında birey katılımın veya katılmamanın maliyetlerini göz önünde bulunduracaktır.

Olson (1975)’a göre, rasyonel ve kişisel çıkarını düşünen bir birey, onu ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmeye itecek baskı gibi özel araçların yokluğunda, ortak çıkarlara ulaşmak için kolektif harekete zorunlu olarak dahil olmayacaktır²³ (s. 2). Bunun temel sebebi, bireyin, ortak amaçları için eyleme geçen bir harekete katılımının sonuç üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisinin olmayacağı inancıdır (Conteh-

²³ Olson (1975), grup üyelerinin fedakar veya irrasyonel bireylerden oluştuğu “paradoksal” bir olasılığın daima söz konusu olabileceğini kabul eder; ancak ona göre bu olasılığın ampirik düzeyde bir değeri yoktur (s.2).

Morgan, 2004, s. 94). Buna göre, rasyonel bireyi kolektif eyleme dahil olmaya zorlayacak iki temel unsur pozitif ve negatif teşvikler olmaktadır. Vaatler ve ödüller gibi *pozitif teşvikler* ve tehdit, baskı ve cezalandırma gibi *negatif teşvikler* kolektif kazanımların elde edilmesi sürecinde bireysel katılım için merkezi konumdur (Conteh-Morgan, 2004, s. 12, 94). Çeşitli teşviklerle motive edilen kolektif hareketler, bu bağlamda, fayda-maliyet hesabının bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (bakınız Eisinger, 1973, s. 13).

Olson'ın kolektif harekete bakış açısı değerlendirildiğinde, birey için kolektif kazanımlardan farklılaşabilen bireysel çıkarlar söz konusu ise katılımın sağlanması beklenmektedir. Zira devrim gibi kolektif kazanım üreten süreçler, kaçınılmaz olarak, katılımcı olmayanlara da fayda sağlayacaktır. Bu bağlamda, elde edilecek kolektif kazanımlar, bireye hareketin dışında kalsa da faydalanabileceği bir imkân sunuyorsa, ciddi fiziksel yaralanma, polis baskısı, tutuklanma ve elbette ölüm gibi katılım maliyetlerine maruz kalmak istemeyen rasyonel bireyin katılım göstermeyeceği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, hareketten olası katılımcılara yönelik negatif teşvikler yöneltilmiş değilse, bireyin bu durumda genel olarak iki seçeneği söz konusu olmaktadır: harekete doğrudan katılım sağlamak veya hareketten uzak durmak (Conteh-Morgan, 2004, s. 94). İkinci seçenek literatüre “*the free-rider problem*” (bedavacı sorunu) olarak yansımıştır. Bu olgu, kolektif eyleme katılımı beklenen aktörün, hareket dışında kalarak ortak çıkarlarını elde etmeyi sürdürdüğü bir seçeneği takip edeceğini ve en az zararla paylaşılmış çıkarlarını elde edeceğini ifade etmektedir. İlk seçenek noktasında ise bireyin değerlendirmesi gereken çok daha fazla unsur söz konusu olmaktadır.

Morris Silver (1974), bireysel çıkar yaklaşımından hareketle, devrim gibi bir kolektif şiddet hareketine katılımda etkili olan faktörleri formüle etmiştir. Buna göre, bireyin tarafsız kalmaktansa harekete dahil olmasından elde edeceği net kazanç-kayıp; kolektif kazanımlardan farklılaştırılmış kişisel ödüller (gelir, statü, güç vs.); zafer olasılığı; devrimin başarısız olması halinde karşılaşılabilecek cezalandırma; yaralanma olasılığı gibi katılım riskleri; eylemde maruz kalınan yaralanma; toplumsal sınıf, demokratik kurumlar, hukuk, ırk, insanlık, Tanrı veya devrim kardeşliğine karşı görev hissi ya da şiddet ve macera gibi katılımdan elde edilecek psikolojik tatminler; ve son olarak da katılımcının ayırabileceği zaman ve kaynaklar harekete katılım noktasında belirleyici olmaktadır (Silver, 1974; Conteh-Morgan, 2004, s. 95).

Kolektif siyasal şiddet hareketleri, maliyeti oldukça yüksek eylemler aracılığıyla

harekete geçmektedir. Bu nedenle, rasyonel tercih yaklaşımının sunduğu perspektiften bakıldığında şiddet eylemlerine bireysel katılım ancak fayda-maliyet analizinden geçerek gerçekleşebilecektir. Aktörün katılımının hareket için belirleyiciliği ve katılım ile birlikte aktörün elde edeceği faydanın göreceli olarak artışı aktörün katılımını belirleyen iki temel fayda unsurudur (Conteh-Morgan, 2004, s. 96). Rasyonel tercih yaklaşımı, bireyin katılımının hareketin gidişatı ve başarısı için belirleyici bir etkisi söz konusu değilse ve katılım-dışı elde edilecek kolektif kazanımlardan farklılaştırılabilen bir fayda mevcut değil ise, şiddet içeren karşılaşmaların görece yüksek maliyetlerini üstlenmek istemeyen bireyin hareket dışında kalmayı tercih edeceğini belirtmektedir. Ancak, mevcut durum her zaman için böyle olmamaktadır. Conteh-Morgan (2004), bireyin, sonuç ne olursa olsun katılımdan “psikolojik fayda” türetebileceğini veya başarısız bir devrim karşısında katılmamanın neden olacağı pişmanlık duygusu tarafından katılıma yönlendirilebileceğini savunmaktadır. Buna göre, birey için katılım maliyetini aşan bir psikolojik faydanın söz konusu olduğu koşullarda katılım irrasyonel olarak görülemez. Benzer şekilde, bireysel katılımın devrim yararına bir katkısı olması olasılığı karşısında, birey, kişisel ödüllendirme ya da cezalandırma korkusu tarafından güdülenmeyecektir (s. 96-97).

Olson’ın teorisi, bir yanıyla Karl Marx’ın bireysel çıkarları aşan “sınıf dayanışması” vurgusuna, bir yanıyla da Marksist devrimin temellendirildiği proleter sınıf içerisindeki yaygın “müşterek sefalet” ve burjuvazinin sömürüsüne son verecek kolektif eylem²⁴ beklentisine yönelik bir eleştiri girişimidir (Conteh-Morgan, 2004, s. 98). Tarihi, sınıfsal mücadeleler bağlamında değerlendiren Marx, toplumsal sınıfları üretim araçlarının mülkiyeti noktasındaki konumlarına ve sınıflar-arası ilişkileri de üretim ilişkilerine bağlı olarak yorumlamıştır. Klasik Marksist analiz için temel sorun, kapitalist sistemin yapısal çelişkilerini inceleyerek devrimin önkoşullarını tanımlamak olmaktadır (Melucci, 1980, s. 199). Bu bağlamda, toplumsal çatışma, Marksist bir analizde sınıfsal ortak çıkarların ürünü olmaktadır.

Olson (1975), öncelikle, böyle bir yorumlamanın Marx tarafından sınıfsal ortak çıkar vurgusunu haklılaştırmak için kullanıldığını savunmuştur. Buna göre, sınıflandırma ölçütü toplumsal konum veya saygınlık olsaydı, sermaye veya emek bağlamında farklı gelir kaynağından gelen insanların (proleter veya burjuva) her şeye

²⁴ Balibar (2014), Marksist yaklaşımda, sınıfsal sömürüye karşı gelişecek kolektif eylemin “özgürleşme projesi” olarak betimlendiğini ve yaklaşım içerisinde şiddete “vazgeçilmez” bir rol atfedildiğini savunmaktadır (s. 31).

rağmen ortak çıkarlarından bahsedilebilmesi mümkün olabilirdi (s. 103). Öte yandan Marx, sınıfların ayrıık çıkarlarından bahsetmiş ve aralarındaki ilişkiyi sınıfsal sömürü olarak tanımlamıştır. İkinci olarak, Olson (1975), Marx'ın sınıfsal çıkarlar odaklı rasyonalitesinin aksine, burjuva sınıfı üyesi bir birey için rasyonel davranışın “sınıf çıkarlarını göz ardı etmek ve enerjisini bireysel çıkarları için harcamak” olduğunu savunmuştur. Yine benzer şekilde, bir işçinin “burjuva yönetime karşı bir devrim başlatmak için hayatını ve kaynaklarını riske atmayı” rasyonel bulmayacağını savunmuştur (s. 106). Buna göre, her iki sınıf üyesi için de, ortak çıkar mücadelesine katılım sağlansa da sağlanmasa da sınıfsal kazanımlardan faydalanmak mümkün olacaktır. Olson (1975), Marksist devrim teorisinin rasyonel, ekonomik ve faydacı bir sınıfsal eylem teorisi olmaktan ziyade irrasyonel, duygusal ve psikolojik bir yaklaşım olarak görülebileceğini savunmuştur. Ancak yine de, Olson'a göre, “irrasyonel duygusal davranışın” toplumsal değişim için motivasyon gücü sağlayabileceğine inanmak oldukça zordur (s. 110).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Mancur Olson'ın rasyonel tercih yaklaşımı bir anlamda sosyal psikolojinin indirgemeci ve irrasyonelite odaklı yaklaşımının eleştirisini sunmaktadır. Çetinkaya (2008)'ya göre, Olson'ın “davranış” yerine “eylem” kavramını kullanması, yaklaşımın bilinçlilik ve tercih üzerine vurgusunun bir yansımasıdır (s. 21). Bu analiz, bir yandan hedef aktörü harekete katılıma yönlendiren iki temel unsur olan bireysel çıkar veya zorlama unsurlarının, bir yandan da negatif bir etki sunan maliyetlerin değerlendirilmesi noktasında oldukça yararlıdır.

Ancak Olson'ın kolektif eyleme bakışının temel olarak iki noktada eleştirilmesi mümkündür. Öncelikle, rasyonel ve çıkarıcı bireyin, kolektif eyleme geçiş için ortak veya grup çıkarlarının yanı sıra bireysel çıkarları, teşvikler ve engeller noktasında eksiksiz bilgi ile donatılmış olması gereği söz konusudur. Ayrıca yaklaşım her ne kadar indirgemecilikten uzak durmaktaysa da, kaçınılmaz olarak tektip bir mobilizasyon öngörüsüne dönüşmüştür. Bu anlamda Olson'ın, örgütlü harekete bireysel katılımı statik bir model ile analiz ettiği görülmektedir. Ödül-ceza ikiliğine indirgenmiş bir analiz, kolektif siyasal şiddet vakaları için tek başına yeterli bir çerçeve sunamamaktadır. Katılımı etkileyen daha soyut ve geniş nedenlerin veya bireyin kolektif amaçlar uğruna hayatını dahi riske ettiği bireysel kazanımları aşan olguların var olabileceği durumlar inceleme konusu yapılmamıştır (Conteh-Morgan, 2004, s. 98). Yaklaşım, mobilizasyonda ayırt edici herhangi bir çıkarı olmayan bireyin maliyetleri yüklenmeden hareketi dışarıdan desteklemesinin tek başına kolektif kazanımlar için harekete

geçmesinden daha rasyonel olduğunu öngörmektedir. Öte yandan, birey her zaman rasyonel karar alma süreciyle harekete geçmemektedir. Olson’ın analizi “kolektif nedenlere duygusal bağlılık” yaratan “duygusal alanı” (*affective domain*) göz ardı etmektedir (Conteh-Morgan, 2004, s. 98).

2.2.5. Terörizm Çalışmaları

Terörizm çalışmaları, esasen 1960’lı yılların sonlarında ancak özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası süreçte, ayrı ve bağımsız bir araştırma alanı olarak gelişim göstermiş ve siyasal şiddet çalışmalarından giderek kopma eğiliminde olmuştur (Jackson, Jarvis, Gunning & Breen Smyth, 2011, s. 10; Boyle, 2012, s. 529). Siyasal şiddet çalışmalarının kendine özgü unsurları ile bir alt parçası olan “terörizm” olgusunun literatürden ayrışması süreci, iki farklı konjonktürel koşulun ortaya çıkardığı eğilimlerin ürünü olmaktadır. Richard Jackson, Lee Jarvis, Jeroen Gunning ve Marie Breen Smyth (2011) terörizm üzerine hazırladıkları kapsamlı çalışmalarında, şiddet literatüründen ayrışma ile sonuçlanan sürecin ilk gelişmesinin 1960’lı yıllar boyunca görüldüğünü belirtmektedir. Buna göre, anti-kolonyal hareketler, sol kanat gerilla grupları ve devrimci ayaklanmalar gibi şiddet oluşumları ile mücadele içindeki Batılı devletlerin, komünizm ve dekolonizasyon ile geniş kapsamlı mücadelelerini “terörist” gruplara referansla yürütmeleri üzerine ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu bağlamda bir çatışma içerisindeki gruplara yönelik kullanılan “terörizm” referansı, ilgili grupları ve mücadelelerini söylemsel düzlemde gayrimeşrulaştırma girişiminin bir parçası olarak varlık göstermiştir. Cezayir’de Fransızlara karşı faaliyet gösteren *Jabhat al-Tahrir al-Watani* (Ulusal Kurtuluş Cephesi) ve Filistin davasını duyurmak için mücadele yürüten *Munazzamat al-Tahrir al-Filastiniyyah* (Filistin Kurtuluş Örgütü, FKÖ)²⁵ gibi örgütlenmeler benzer bir referansla anılan oluşumlardır. Bu alandaki ikinci gelişme ise, 11 Eylül (2001) sonrası süreçte ortaya çıkmıştır. Saldırıya tepki olarak gelişen terörizm merkezli çalışmalarda görülen artan yoğunlaşma, temelde önleme girişiminin bir parçası olarak varlık göstermiştir (s. 10-11). Hadise sonrası, terörizm ile ilişkili araştırmalara ayrılan fonlarda ve bu alanda çalışanların sayısında görülen ciddi artışın (Silke, 2009, s. 34; Goodwin, 2004, s. 259) aksine, birçok terörizm hadisesi görece önemli birkaç merkezde meydana gelmektedir ve dünyanın birçok bölgesinde bireyler

²⁵ FKÖ, Filistin’de çeşitli fraksiyonlar arasında iletişim kurma ve karar alma için forum işlevi gören bir çatı örgütlenmedir (Bhasin & Hallward, 2013, s. 78). 1987 yılında ABD Kongresi tarafından “terörist örgüt” olarak tanımlanmış ve ABD’nin çıkarlarına tehdit oluşturduğu savunulmuştur (Mark, 2005, s. 5).

ve topluluklar herhangi bir terörist saldırı yaşamamıştır (Breen Smyth, Gunning, Jackson, Kassimeris & Robinson, 2008, s. 1). Bu açıdan, 11 Eylül saldırıları bağlamında söz konusu olduğu gibi, görece küçük bir grup tarafından belirli amaçlar için meydana getirilen vakalar, siyasal ve akademik ölçekte, hadisenin kendisinden çok daha karmaşık etkiler yaratmaktadır. Üzerine oldukça geniş bir literatürün yaratıldığı²⁶, siyasal kazançlar için siyasetçiler tarafından terörizm tehdidinin sıklıkla abartıldığı ve özellikle devletler tarafından uygulanan daha geniş çaplı ve yaygın terörün kamu ve önemli ölçüde de akademik çevre tarafından göz ardı edildiği terörizm olgusu, belirgin bir şekilde siyasal, yasal, kültürel ve akademik bağlamları ile faaliyet göstermektedir (Breen Smyth ve diğerleri, 2008). Netice itibariyle, terörizm konusunda geliştirilen yaklaşımlar da, Robert Cox (1986)'un genel olarak teoriler için eleştirel bir yaklaşımla kullandığına benzer şekilde, genellikle “belirli güç merkezleri” ve “belirli amaçlar” için olma eğilimi taşımıştır.

Terörizm çalışmalarına ilişkin olarak yürütülen temel tartışmalardan biri, alanda çalışanların akademik tarafsızlığı, Batılı hegemonya ve siyasal erk karşısındaki konumu üzerinedir. Buna göre, terörizm konusu büyük oranda Batılı toplumların siyasal ve sosyokültürel etkisi altında gelişme göstermiştir. Ayrıca, bu alanda çalışanlar kurumsal konumları dolayısıyla doğrudan devlet gücüne erişim sağlamak veya resmi makamlarla bağlantı kurabilmektedir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 13; Jackson, 2007). Netice olarak da terörizm üzerine yapılan çalışmalar, olgunun sosyal bilimsel kavranışı üzerine değil, aksine doğrudan ya da dolaylı olarak “terörle mücadele” konseptine yönelik olmakta ve ağırlıklı olarak etkin mücadele stratejilerine dönük bir araştırma ile sınırlanmaktadır (Goodwin, 2004; della Porta, 2008). Alanın gelişme yönünü dikkate alarak, Jackson ve diğerleri (2011), kapsamlı bir entelektüel ve siyasal çabayı içerisine alan bir “terörizm endüstrisi” olgusunun varlığından bahseder. Endüstri tanımlaması, tamamen monolitik bir yapıda olmasa da, ağırlıklı olarak devlet, toplum ve medyanın önemli güç merkezleriyle kurulan bağlantı aracılığıyla baskın inanış ve görüşlerin aksi yönünde olan eleştirmenlerin erişiminin dışlanarak bilgi akışının kontrol altına alınması (*gate-keeping*) sürecini ve temel politika meselesi olarak terörizm konusunun gündemde tutulmasından duyulan uzun dönem materyal çıkarları kapsamına alan bir görünüm sergilemektedir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 13-14; ayrıca bakınız Altuntaş, 2009, s.

²⁶ Silke (2009), 11 Eylül sonrası “İslami terörizm” çalışmalarının alana tamamen hâkim olduğunu belirtmektedir. Buna göre, hadisenin yaşanmasından üç yıl sonra, literatürün yaklaşık % 58'i bu konu üzerinedir (s. 43).

125-131).

Soğuk Savaş koşulları altında yaratılan ana akım terörizm çalışmaları, siyasal hegemonyanın normatif değer yargıları ve politika öncelikleri bağlamında ve doğrultusunda bilgi üreten bir görünüm sergilemiştir. Sam Raphael (2009), terörizm konusunda yazan belirli bir grup akademisyenin bu anlamda bir “epistemik cemaat” (*epistemic community*) olarak tanımlanmasının mümkün olduğunu savunmaktadır. Peter M. Haas (1992), epistemik cemaati bilgi temelli uzmanlar ağı olarak tanımlamıştır. Bu cemaat, karmaşık sorunlar karşısında sebep-sonuç ilişkisi temelli analizler sunarak devletlerin ulusal çıkarlarını tanımlamasına yardımcı olan, kolektif tartışmalar için belirli gündem maddeleri sunan ve politika önerileri geliştirerek müzakereler için çıkış noktalarını tanımlayan bir rol ile betimlenmektedir. Ayrıca cemaat, bilgi ve bilginin yayılımı üzerindeki kontrollerin gücün önemli bir unsuru olduğu kabul edildiğinde, yeni fikirlerin ve bilgilerin yayılımı aracılığıyla yeni davranış modellerinin geliştirilmesi ve böylece uluslararası politika koordinasyonunun önemli bir belirleyicisinin kontrol altına alınması ile rolünü gerçekleştirmektedir (Haas, 1992, s. 2-3).

Bilgi ile temel politika üretimi arasındaki aktarımda önemli bir aracı rolü üstlenen bu cemaat, –özellikle ABD’de– siyasa yapıcılar üzerinde geleneksel bir etkiye sahiptir. Raphael (2009), terörizm araştırmalarının, siyasa yapım süreci bağlamında, ABD dış politikasının ideolojik işlevi olarak hizmet ettiğini savunmaktadır. Yazara göre, epistemik cemaat, ideolojik işlevini terörizm araştırmaları aracılığıyla iki boyutta yerine getirmektedir. İlk olarak, çalışmalar ağırlıklı olarak siyasal erkin gruplara ve mücadelelerini tanımlama biçimine paralel yürütülen meşrulaştırma çabasını yansıtmaktadır. Yazara göre, geleneksel terörizm araştırmaları, “terörle savaş” başlığı altında Küresel Güney’de söz konusu olan zorlayıcı müdahalelerini meşrulaştırdığı ölçüde ABD’nin ulusal çıkarlarına hizmet etmiştir. Bu meşrulaştırma girişimi, öncelikle, hükümet kaynaklarının eleştirel olmayan bir yöntemle kullanımı ile şekillenen, yetersiz ampirik temelli “gerçeklerin” ayrıntılı olarak yeniden üretiminde açıkça görülmektedir. Soğuk Savaş sürecinde, ABD hükümetlerinin temel iddialarının terörizm çalışmaları literatüründe yaygın düzeyde kendini göstermesi bu kapsamdaki girişimin önemli bir parçası olmuştur. Süreç kaçınılmaz bir şekilde, siyasal erkin askeri müdahalelerini haklılaştırma uğraşını içeren siyasal propagandasının, araştırmacılar tarafından yanlı kaynaklara dayalı olarak kurulan analizlerinde eleştirel olmayan bir yolla kabulüne neden olmaktadır (Raphael, 2009, s. 51-57). İdeolojik işlev, ikinci olarak ise, doğrudan ABD’nin müdahil olduğu veya desteklediği operasyonlar karşısında

akademik sessizliğin tercih edilmesi ile yerine getirilmektedir. Hegemon kavrayış ile şekillenen terörizm araştırmalarının yanı sıra, ana akım çalışmalar, bir yandan da terörle mücadele adına yapılan ABD destekli girişimler karşısında sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu açıdan, hükümet-karşıtı güçlere yapılan somut destekler ile ulusal rejimlere yönelik istikrar bozucu girişimlerin desteklenmesi çabaları, literatür içerisinde neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir (Raphael, 2009, s. 59-60). Netice olarak da, ABD destekli hükümetlerin kimi zaman sivil hedeflere de yönelen şiddet kullanımları terörle mücadele konsepti dahilinde değerlendirildiğinden, aşırı güç kullanımı ve gayrimeşru araçlar ile şekillenen politikalara yönelik bilinçli bir görmezden gelme çabası ortaya çıkmaktadır.

Sınırlı bir çevrede üretilen bilginin dünyanın geri kalanına akışı ile şekillenen terörizm kavrayışı, hegemon bakış ile domine edilen bir akademik alan yaratmakta ve belirli çıkarlara ve amaçlara dönük stratejik bir girişim örüntüsü oluşturmaktadır. Bu noktada mevcut güç ilişkilerini ve yapılarını verili kabul ederek sistemin işleyişi yönünde kurulan analizlerle varlık gösteren terörizm çalışmalarına yönelik olarak sorun çözücü teoriler (*problem-solving theories*) benzetmesi yapılmaktadır (bakınız Jackson, 2007; Gunning, 2007a; Jackson ve diğerleri, 2011). Robert Cox (1986), sorun çözücü olarak nitelediği teorilerin, mevcut toplumsal ve siyasal güç ilişkilerini verili alarak, bu ilişkilerin ve kurumların karşı karşıya kaldığı temel sorunlarla ilgilendiğini ve sistemin sorunsuz işleyişini destekleyecek eylem çerçeveleri ürettiğini savunmaktadır. Bu yönüyle de bir sorun çözücü teori, verili kabul ettiği ilişkileri ve kurumları ile mevcut düzeni sorgulamak yerine sistemin aksayan yönlerine odaklanmayı tercih etmekte ve analize konu edilen olguyu daha geniş bir perspektifte görmek yerine kendi sınırlı çerçevesi içerisinde değerlendirme eğilimindedir. Bu noktadan hareketle, geleneksel terörizm çalışmalarının terörizmi bir strateji olarak algılamak yerine, aktör temelli bir analiz kurarak (Jackson, 2009b, s. 70) devlet-dışı aktörleri tekdüze bir anlatımla gayrimeşru ve gayriahlaki bir eylem biçimi izlemekte oldukları yönünde monolitik bir kavrayış inşa etme hatasına düştüğü söylenebilir. Jackson ve diğerleri (2011), geleneksel terörizm çalışmalarının devlet merkezli ve statüko odaklı doğasının, bir takım sorunlara ve zayıflıklara neden olduğunu savunmaktadır. Buna göre, geleneksel terörizm araştırmaları, insani güvenliği devlet güvenliğine eşitleme, devlet terörizmi örneklerini görmezden gelme, alternatif yaklaşımları ve açıklamaları marjinalleştirme ve dışlama ve son olarak da Batılı hegemonyayı ve başat rolü savunma eğilimi sergilemektedir (s. 21). Bu bağlamda, geleneksel analizlerin ağırlıklı olarak askeri-

stratejik kapasitesi ile daha yaygın sonuçlar üretebilecek “devlet terörizmi” olgusunu göz ardı ettiği ve hegemon kavrayışa meydan okuyan süreçlerin kontrol altına alınabilmesi için analitik bir katkıya yöneldiği göz önünde bulundurulduğunda, epistemik cemaatin şekillendirdiği terörizm çalışmalarının Cox’un betimlediği gibi bir sorun çözücü yaklaşımı takip ettiği söylenebilir.

Jackson (2009a), terörizmin belirleyici niteliğini, devlet-dışı aktörlerin gayri meşru siyasal şiddeti olarak analiz eden yaklaşımların, devlet terörizmi olgusunu göz ardı ettiğini belirtmektedir. Bunun temel sebebi, devletin şiddet kullanma noktasında meşru bir hak ile donatılmış olarak görülmesidir. Öte yandan, devletin sahip olduğu bu meşru şiddet kullanım hakkı, hukuk-dışı şiddet kullanımını engelleyecek biçimde uluslararası hukuk tarafından yasal olarak sınırlandırılmıştır (s. 13). Weberyen devlet anlayışına dayanan bu görüşlerin dışında, Ruth Blakeley (2007), devlet terörizminin göz ardı edilmesini geleneksel terörizm çalışmaları bağlamında üç nedensel bağlamda incelemektedir. Öncelikle, araştırmaların, “haydut devlet”²⁷ imajı dışında, Kuzey demokrasilerine ve çıkarlarına Güney’den –devlet-dışı aktörlerce– yöneltilen tehditlere odaklı yaklaşımı etkili olmaktadır. Daha sonra, bu alanda çalışanların, özellikle devlet erki ile doğrudan kurumsal bağlantıları nedeniyle belirli politika gündemlerini destekliyor oluşu, konunun objektif olarak çalışılmasını engellemektedir. Son olarak da, olguların değerlendirilmesi noktasında bariz taraflılığı engelleyebilecek normatif yaklaşımların eksikliği nedeniyle, hâkim yaklaşımların ürettiği dar parametrelere dayalı kalınmaktadır. Tüm bu tartışmalar bağlamında, terörizm, yaklaşım farklılıklarına karşın, genel olarak “güç kullanımını çevreleyen yerleşik normların, genellikle korku yaratarak, kasti ve sistematik ihlali ile siyasal amaçlar doğrultusunda, doğrudan hedeflerden daha geniş bir kitleyi etkilemek için yürütülen araçsal şiddet ya da şiddet kullanma tehdidi” (Raphael, 2009, s. 58; Jackson, 2009a, s. 13) biçiminde tanımlandığında, devlet-dışı aktörlerin şiddet eylemlerinin yanı sıra bu yöndeki devlet eylemlerinin de terörizm kapsamında değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir.

Jackson ve diğerleri (2011)’ne göre, terörizm endüstrisine dahil edilen araştırmacıların oluşturduğu geleneksel terörizm çalışmaları boyunca belirli önkabullerin hâkim olduğu söylenebilir. Öncelikle, çalışmalar genel olarak terörizm ile devlet-dışı aktörlerin gayrimeşru şiddet formlarını dikkate almaktadır. Bu bir yanıyla

²⁷ Haydut devlet (*rogue state*), ABD dış politikası tarafından yaygın olarak uluslararası hukuku ve temel insan hakları ilkelerini ihlal eden ve küresel terörizmi desteklediği iddia edilen devletler için kullanılan sübjektif bir kavramdır. Kuzey Kore, İran, Suriye ve yakın zamana kadar Irak bu kapsamda değerlendirilmiştir (Bush, 2002; ayrıca bakınız Hoyt, 2000; Jackson, 2009b, s. 71).

şiddet eylemlerine yönelik aktör temelli bir ayrıma gitmekte ve devletlerin doğrudan karıştığı veya desteklediği şiddet eylemlerini yapısal olarak diğerlerinden farklı bir bağlamda sınıflandırma yoluna gitmektedir. Daha sonra, terörizmin öncelikle yıkım ve kaosa neden olmayı amaçladığı ve ayrıca başarı şansı düşük olması sebebiyle boşuna bir çabayı yansıttığı ve irrasyonel olduğu savunulmaktadır. Bu noktada terörizm eylemlerine dahil olan bireylerin sapkınlık, kriminal eğilimler, dini radikalizasyon ya da psikolojik anormallikler gibi çeşitli kişilik sorunlarına sahip kişiler olduğu iddia edilmektedir (s. 22-23).

Bu iki temel eleştirinin yanı sıra, literatürün terör olgusunu çalışma yöntemi bağlamında da önemli eleştiriler söz konusudur. Raphael (2009), ana akım literatür boyunca ağırlıklı olarak içsel dinamikler, ideolojik motivasyonlar, hedefler, taktikler ve stratejiler üzerine odaklanarak, şiddet oluşumlarını ortaya çıkartan ve sürdürülmesine yol açan toplumsal ve siyasal koşullar hakkında çok az analiz sunulduğunu savunmaktadır (s. 60). Yazara göre, Filistin hareketleri ve Lübnan Hizbu'llahı gibi İsrail'e karşı silahlı direniş sergileyen çeşitli gruplara yönelik araştırmalar, "sarsılmaz ve köktenci bir ideoloji" ile hareket eden saldırganlar olarak betimlediği hareketleri açıkça "bağlamından koparan" (*decontextualisation*) bir analiz ile sunulmaktadır (s. 61). Bağımsız kaynak ve araştırmalardan yoksun, hegemon bakışın normatif değerleri ve politika yapım biçimine bağlı olarak kurulan analizlerin yanlı tutumları, ana akım literatürde kendisine oldukça geniş bir yer bulmaktadır. Epistemik cemaat, bu anlamda, bir yandan baskın bakış açısını eleştirmekten uzak yaklaşımı ile bir yandan da temel politika araçlarını meşrulaştıran yönü ile önemli bir misyonu yerine getirmektedir. Tüm bu önkabuller esasen terörizm olgusuna dair baskın anlatının bir parçası olmaktadır. Bu yönüyle de temel bilgi akışının kaynağını ve yönelimini kontrol altına alma çabasını yansıtmakta ve mevcut hegemon bakış açısına sosyal ve siyasal güç merkezlerinde sahip olduğu ayrıcalıklı konumu dolayısıyla işlevsel bir etkileme kapasitesi²⁸ sunmaktadır.

Literatüre yöneltile eleştiriler yalnızca bilgi-güç ilişkisi doğrultusunda yürümekte, ayrıca daha geniş olan siyasal şiddet literatüründen ayrışmanın etkileri üzerine de odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Boyle (2012), siyasal şiddet çalışmalarından

²⁸ Geleneksel terörizm çalışmaları bağlamında tartışılan bu etkileme kapasitesi, farklı bir etik-normatif bağlamda işlevselliği değerlendirilerek eleştirel çalışmalar tarafından da tartışılmaktadır. Buna göre, "insani özgürleşme" (*human emancipation*) odaklı yaklaşım, bireysel özgürlük odaklı bir politika yönünde değişim sağlayabilmek için kendisini güç ilişkilerine dahil etmelidir (Jackson, 2007, s. 8; Breen Smyth, 2007, s. 262). Burada özgürleşme olgusu, terörizmin ya da terörizmle mücadelenin neden olduğu korku ve tehditten arınma bağlamında ele alınmaktadır (Breen Smyth, 2007, s. 264).

farklı bir gelişim sergileyen bir alan olarak terörizm çalışmalarının iki tehlike ile karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Birincisi, ayrı bir alan yaratmak dolaylı olarak terörizme –siyasal şiddetin kendine has özellikleri olan bir türü olmak yerine– istisnai bir eyleymiş gibi davranmaya yol açacaktır. Yazara göre, terörizm nadiren izole bir biçimde ortaya çıkar; aksine daha çok diğer siyasal şiddet türleriyle iç içe geçmiş olarak gelişmektedir (Boyle, 2012, s. 529). Şiddetin tüm farklı türleri, “istisnasız şiddet politikaları” olmak yerine diğer siyasal ve sosyal kurumlarla ve araçlarla işbirliği içinde bir süreç yaratmaktadır. Bu bağlamda, siyasal partiler, baskı grupları veya toplumsal hareketler gibi sosyopolitik kurumlarla iç içe geçmiş olabilmektedirler. İkincisi, eğer terörizm bağımsız bir çalışma alanı olarak görülürse, diğer siyasal şiddet türleri üzerine yapılan araştırmalarda kaydedilen ilerlemeye karşı kapalı kalacaktır (Boyle, 2012, s. 529). Bu anlamda, farklı disiplinlerden ve çalışma alanlarından konuya sunulacak katkının dışında kalma ve dış çevresinde gelişen süreçlere karşı daha içe kapanık bir gelişim sergileme riski taşımaktadır. Zira terörizm çalışmaları alanında yaygın olduğu tartışılan tanımlama²⁹ ve teorik bakış açısı sorunlarının bir ölçüde, yakın zamana kadar, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi disiplinlerinin alandaki söz konusu hâkimiyeti ve sonuç olarak da alanın diğer disiplinlerin ve yaklaşımların katkısından yoksun kalması ile ilgili olduğu belirtilmektedir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 15). Sınırlı bir epistemik cemaat ile şekillenen geleneksel terörizm çalışmalarının önemli akademik çevrelerinde eleştirel çalışmaların kendisine çok az yer bulması (Jackson, 2009a; Jackson, Breen Smyth & Gunning, 2009) gibi gelişmeler, literatürün alan içi eleştirilere ve alan dışı katkılara kapalı doğasını ortaya çıkarmaktadır.

Yaygın olarak varlık gösterememiş olsa da geleneksel terörizm çalışmalarına şüpheli yaklaşan eleştirel araştırmalar, farklı alanlar ve yaklaşımlar boyunca, söz konusu olmuştur (Jackson, 2009a; Jackson ve diğerleri, 2009). Bu çalışmalar, Batılı siyasal hegemonyayı merkezine alarak siyasal olarak taraflı duran ve bu yüzden de belirli bir ideoloji üzerine temellenmiş görünen yaklaşımlar karşısında yeterince yaşam alanı bulamamış olsalar da, eleştirel terörizm çalışmalarına zemin hazırlamışlardır.

²⁹ Terörizm, genel olarak şiddet tanımlamalarında olduğu gibi, normatif değer yargısı taşıma eğiliminde olduğundan, siyasal iktidara meydan okuyan muhalif oluşumların imlenmesine neden olduğu ölçüde, riskli bir kavram olma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla yapılacak tanımlamanın objektif bilimsel unsurlarla ifadesi noktasında ciddi sıkıntılar söz konusudur. Akademik çevrelerde üzerinde anlaşılmış bir “terörizm” tanımlaması olmadığı gibi, terörizmin neyi kapsadığı ve bir “teröristin” kim olduğu sorusu genel kabul görmüş bir yanıt bulamamıştır (Silke, 2009, s. 36). Literatür yalnızca tanımlama sorunu üzerine odaklanmamakta, esasen “terörizm” etiketinin siyasal yönü dikkate alınarak terimin kendisinin kullanılmaması yönünde itirazları da barındırmaktadır (bkz. Ganor, 2002; Schmid, 2004; Weinberg, Pedahzur & Hirsch-Hoefler, 2004; Jackson, 2007, s. 248; Jackson, 2009a; Richards, 2014).

Literatürün bağımsız kaynaklara ve objektif değerlendirmelere duyduğu ihtiyaç, netice itibarıyla terörizm çalışmaları alanında eleştirel yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Jackson ve diğerleri (2011), biri ekonomi politik yaklaşımlarından diğeri ise antropoloji, sosyoloji, tarih ve alan çalışmalarından olmak üzere ana akım terörizm çalışmalarına yönelik olarak iki eleştirel yaklaşımın söz konusu olduğunu belirtirler. Ekonomi politik yaklaşımları, terörizm ve terörle mücadele dilinin egemen çıkarlara dönük olduğunu ve terörle mücadele programlarının neden olduğu devlet şiddetinin ya da devletlerin küresel çapta şiddet kullanmaya dönük çıkarlarının ve güdülerinin yüceltilmesine yol açtığını savunmaktadır. Bu noktada, devlet-dışı aktörler merkezli çalışmaların aksine, terörizmi bir taktik ve strateji olarak görerek devletlerin de dahil olabileceği bir tanımlama öngörür. Böylece ana akım çalışmaların hedef-yönelimli terörizm araştırmalarına hâkim olan propagandist unsurların, daha objektif bir tanımlama ile geride bırakılması mümkün olabilecektir. Diğer eleştirel yaklaşımlar ise, terörizme dair genel kabul görmüş bilgilerin çoğunlukla basmakalıp olduğunu ve hatalı konseptlerden oluştuğunu savunmaktadır. Bu durumun, öncelikle metodolojik bir sorun olduğunu; ancak daha sonra şiddet olgusunun tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamından koparılmasından kaynaklandığını savunmaktadırlar. Dolayısıyla, yapılması gereken terörizme istisnai ve diğer şiddet formlarıyla ilişkisiz bir olguymuş gibi yaklaşmak yerine, olguyu şiddet içeren toplumsal çatışmaların tipik birer örneği olarak ve daha geniş bir bağlamda değerlendirmek olduğu söylenebilir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 31- 33).

Eleştirel terörizm çalışmalarına (*critical terrorism studies*) temel teşkil eden bu tartışmaların, terörizm araştırmalarında gereksinim duyulan “eleştirel dönüşü” (*critical turn*) ortaya çıkardığı belirtilmektedir (Jackson ve diğerleri, 2009). Öncelik olarak eleştirel yaklaşımların iki temel araştırma gündemi söz konusudur. Bunlar, bir yandan ana akım terörizm çalışmalarının büyük kısmının yerine getirdiği ideolojik işlevi ortaya çıkarmak ve bir yandan da bu çalışmalarda esas olarak göz ardı edilen, “modern” dünyadaki terörizm örneklerine yönelik araştırmalarla bu kavrayışı sorgulamak olmaktadır (Raphael, 2009, s. 64). Sorgulama, kaçınılmaz olarak, “devleti siyasal terörün faili ve destekçisi olarak” tekrar inceleme imkânı ile sonuçlanacaktır (Breen Smyth, 2007, s. 266; ayrıca bakınız Blakeley, 2007).

Ayrıca, Breen Smyth, Gunning, Jackson, Kassimeris & Robinson (2008)’a göre, bu tartışmaların genel olarak üç önemli yönü söz konusudur. İlk olarak, eleştirel dönüş, terörizm çalışmalarında geleneksel yaklaşımın araştırma yöneliminden farklılaşmış bir

bakış açısını temsil etmektedir. Bu yönelim, terörizm konusundaki baskın bilgi ve kavrayışları sorgulamaya hazır, alandaki siyaseten etiketlemelere karşı daha hassas ve sorumlu araştırma etiğine bağlı bir araştırma isteğini yansıtmaktadır. Bu açıdan, alanda eleştirel bir yaklaşımla kendi üzerine düşünme isteğine dayanmaktadır. İkinci olarak, terörizm çalışmalarında görülen önyargıları sorgulayarak tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Son olarak da yeni araştırmacıları, terörizm araştırmalarına teşvik ederek literatürün kapalı doğasını geride bırakmak amaçlanmaktadır (s. 2).

Eleştirel terörizm çalışmaları, geniş anlamda, eleştirel bir yönelimi, şüpheli tutumu ve terörizm hakkında üretilen bilginin sorgulanması isteğini yansıtmaktadır (Jackson, 2009a, s. 3; Jackson, 2007, s. 246). Farklı disiplinlerin katkılarına açık bir anlayışı yansıtan bu yaklaşım, terörizm konusunda yeni perspektiflerin geliştirilmesine odaklanan bir entelektüel çabayı içermektedir. Bu anlamda geleneksel çalışmalar ile kıyaslandığında önemli ölçüde ontolojik, epistemolojik ve normatif farklılıklar içermektedir. Buna göre, ontolojik bağlamda terörizme değişmez, objektif bir olgu gibi yaklaşılmamakta, aksine bunun belirli kültürel ve toplumsal pratikler boyunca yaratılmış bir “sosyal inşa” olduğu kabul edilmektedir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 31). Bu kabul, terörizmi şiddet eyleminin kendisine içkin bir doğaya sahip olarak görmek yerine, eylemin belirli bağlamlar, koşullar, amaçlar ve sosyal, kültürel, yasal ve siyasal düzlemlerde anlamlandırma, sınıflandırma ve etiketleme süreçlerine bağımlı olduğu anlamını taşımaktadır (Jackson, 2009a, s. 4). Dolayısıyla genel olarak şiddet çalışmalarında olduğu gibi hem tekil bir “terörizm” tanımlaması yapmak ve hem de olgular belirli tarihsel ve sosyal koşullar altında birbirinden ayırt edilebilir olmasına rağmen bu yapılandırılmış tanımı tüm olgulara uygulamak hatalı bir yaklaşım ortaya çıkaracaktır.

Jackson (2009a), benzer bir ontolojik tutumun “terörist” etiketi için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Terörist bir kimlik tanımlaması yapmak, bireyin ya da grubun bütüncül davranışının bir altkümesine indirgenmesine ve bu davranışın doğru şekilde tanımlanamamasına yol açacaktır. Zira terörizm, genellikle, kapsamlı bir siyasal mücadele içerisinde dinamik³⁰ bir strateji olarak varlık göstermektedir. Bu yaklaşım biçimi, hem bu siyasal girişim karşısında daha hassas bir tutumu yansıtmakta hem de

³⁰ Terörizmin bir strateji olarak sahip olduğu dinamik yapı, gruplara veya bireylere dönük olarak değişmez bir “terörist” tanımlaması yapılmasını engellemektedir. Bu açıdan, Alex P. Schmid (2004, s. 205)’in de vurguladığı üzere, daimi bir “terörist” kimliği söz konusu değildir. Güney Afrika’da apartheid karşıtı mücadelenin simge isimlerinden Nelson Mandela’nın bir zamanlar terörist kabul edilirken, kendisine Nobel Barış Ödülü verilmiş olması (Jackson, 2009a, s. 5) yapılacak kimliklendirmelerin bir siyasal yargı aracı olarak işlev gördüğünü açıkça göstermektedir.

terörizm anlatılarına hâkim olan evrensellik, özcülük ve istisnailik unsurlarının reddini gerektirmektedir (s. 4). Böylece, terörizmi bir ideoloji gibi görmek yerine belirli zamanda ve belirli amaçlar doğrultusunda kullanılan bir araç olarak değerlendirmek mümkün olacaktır (Jackson, 2007, s. 248).

Epistemolojik bağlamda ise terörizm konusunda üretilen bilginin kaynağına, elde ediliş biçimine ve sonuçlarına karşı daha hassas bir tavır söz konusudur (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 31; Ranstorp, 2009, s. 17; Jackson, 2007, s. 246-247; Breen Smyth, 2007, s. 262-263). Terörizm konusunda tamamen objektif ve tarafsız bilginin imkânsızlığını temel kabul eden bu hassasiyet, bilgi üretiminin sosyal bağlamını, araştırmacının öznelliğini ve bilgi ile güç arasındaki bağlantıyı dikkate almayı gerektirmektedir (Jackson, 2009a, s. 6). Zira Edward Said (1986)'ın İsrail-Filistin çatışması bağlamında vurguladığı gibi “yayınların, fikirlerin yayılmasının ve ahlaki hegemonyanın hatırı sayılır siyasal gücü” ile şekillenen bilgi üretimi, taraflardan biri için “muazzam bir yorumlayıcı silah cephaneleri” ortaya çıkarabilmektedir (s. 35). Bu noktada, resmi kaynaklar aracılığıyla derlenen bilgiye dayanmak yerine birincil kaynaklardan doğrudan edinilen bilgilere, bu amaçla yapılacak araştırmalara ve elde edilen verilerin terörizm olgusu için değişmez unsurlar olmadığı gerçeğine dayanmayı önermektedirler.

Son olarak, normatif açıdan eleştirel terörizm çalışmaları, geleneksel sorun çözücü yaklaşımların ulusal güvenliği ve statükonun devamlılığını ön plana alan bakışlarının aksine birey ve toplumu merkezine alan bir güvenlik anlayışı benimsemektedir (Jackson ve diğerleri, 2011, s. 31; Jackson, 2009a, s. 5). Bu anlayışla, meşru olmayan şiddet araçlarıyla desteklense dahi terörle mücadele adına yürütülen devlet politikalarını sorgusuz destekleyen geleneksel yaklaşımın tutumu geride bırakılmaya ve araştırmalarda bireyin güvenliğini öncelikli konu haline getirmeye çalışılmaktadır.

Eleştirel terörizm çalışmaları, geleneksel terörizm araştırmalarını eleştirerek, araştırmalarda daha geniş sosyal ve siyasal kuramsal bağlamları dikkate almak ve yeni araştırma soruları ve odak noktaları geliştirmek gerektiğini savunan bir yaklaşım sunmaktadır (Jackson, 2009a, s. 9). Eleştirel yaklaşım bu açıdan belirli kriterlere bağlı olarak değişmez bir terörizm analizi sunmak yerine, olgunun kendi sosyal gerçekliği ile değerlendirilmesi gerektiği noktasındaki yaklaşımı ile ana akım terörizm çalışmalarından ayrılmaktadır. Terörizm, kendine özgü, saf bir varlık olarak algılanmak yerine belirli siyasal hedeflere dönük ve diğer toplumsal çatışma formları ile ilişkili bir

mücadele stratejisi olarak görülmektedir. Bu bağlamda, terörizmin zamana ve mekâna bağlı bir strateji olduğu kavrayışı, onun belirli koşullar karşısında yükselişi ve düşüşünün mümkün olacağını ve diğer çatışmacı mücadele yöntemleri ile iç içe geçmiş bir süreklilik arz edeceğini öngörmektedir.

2.3. Genel Değerlendirme

Kolektif hareket ve şiddet anlatısı sunan tüm klasik yaklaşımlar, analizlerinin bir noktasında indirgemeci bir bakışa ve neredeyse kaçınılmaz bir şekilde statik bir modele göre işleyen güçlü varsayımlara dayanmaktadır. Jean Cohen (1999)'in de bahsettiği üzere, klasik geleneğin tüm farklılıklarına karşın bazı önemli ortak varsayımları barındırdığını söylenebilir. İlk olarak, kolektif davranış analizleri, yapısal değişimler sonrası gelişen toplumsal ve ekonomik çöküş koşullarında ortaya çıkan rahatsızlık, hayal kırıklığı ve saldırganlık duygusunun bireyi kolektif davranışa katılmaya yönelttiği üzerine odaklanmaktadır (s. 112). Öte yandan, bir grubu statüko karşısında mücadeleye itenin kolektif şikayetler yaratan koşullar olduğu iddiası, mobilizasyonu açıklamada tek başına yeterli değildir. Toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak gelişen şikayetler gibi motivasyonları, siyasal çekişmeye ve nihayetinde de toplumsal harekete dönüştüren sürecin temel dinamikleri ve gereklilikleri analize dahil edilmelidir. Bu noktada, Olson'ın rasyonel tercih yaklaşımının bireyin kolektif davranışa katılımı noktasında farklılaşmış bir analize dayandığı belirtilmelidir. Burada, bireyin herhangi bir grup ile birlikte eyleme geçişinin ancak bireysel fayda ya da zorlama unsurlarının mevcudiyeti aracılığı ile mümkün olacağı belirtilerek bilinçdışı hareket eden kitle anlayışının dışına çıkılmaktadır. İkinci olarak, kolektif davranışın gelişimi için genel bir evrim süreci öngörülmektedir. Bu evrim, “âni kalabalık hareketinden sosyal hareketlerin oluşumuna doğru” bir güzergâh izlemektedir (Cohen, 1999, s. 112). Ancak süreç kimi zaman toplumsal hareket örgütleri aracılığıyla mobilizasyon sağlama biçiminde kendini gösterebilmektedir.

Siyasal şiddet çalışmalarından bağımsızlaşan bir araştırma kolu olarak terörizm çalışmaları ise –özellikle ana akım çalışmalar– küresel sistemin hegemon bakış açısına hizmet etmek ile eleştirilmektedir. Bağımsız ve tarafsız kaynaklara dayanmayan, objektif ve akademik olmayan bir değerlendirme sunma eğiliminde olmakla eleştirilen bu çalışmalar, siyasal şiddetin bir türü olan terörizm konusunda teorik ve olgusal bilgi birikimini ve bilginin dünyanın geri kalanına akışını yönlendirme işlevi üstlenmiştir. Bu

işlevin iki yönü söz konusudur. Bir yandan, bu çalışmalar, terörizm olarak nitelenecek eylemlerin betimlenmesi ve temel terörle mücadele stratejisinin kapsamı konusunda hegemon anlayışı takip etmekte ve gündem oluşturmaktadır. Bir yandan da, epistemik cemaat özelliği göstermekte olan terörizm araştırmacılarına, siyasal gücü elinde bulunduranlarla yakın ilişkileri dolayısıyla doğrudan ve dolaylı olarak siyasa yapım sürecini yönlendirme imkânı tanımaktadır. Geleneksel çalışmalara getirilen ontolojik ve epistemolojik eleştiriler, yalın bir araştırma modeli ile devlet-dışı grupların şiddet eylemlerini dikkate alan çalışmaların aksine, devlet şiddetini ve ana akım literatürün yerine getirdiği hegemon ideolojik işlevi de araştırma gündemine dahil etmeyi benimseyen “Eleştirel Terörizm Çalışmaları”nı ortaya çıkarmıştır. Eleştirel çalışmalar, yaptığı araştırmalar vasıtasıyla belirli kültürel ve toplumsal pratikler ile inşa edilen terörizm olgusunu sorgulamaya yönelerek kolektif siyasal şiddet literatürüne önemli katkılar sunmuştur. Öte yandan, terörizm çalışmaları alanın temel problemi haline gelen çatışmanın sosyal, kültürel ve siyasal bağlamlarının birlikte tarihsel bir perspektifin eşliğinde sunulması gereği, farklı disiplinler ile işbirliğine gidilmesini gerektirmektedir.

Esasında şiddet söz konusu olduğunda genelgeçer bir anlatı kurmak yanıltıcı olabilmektedir. Zira farklı siyasal rejim yapılarına hâkim olan iktidar-toplum ilişkileri, sivil toplum yapıları, meşru taleplerin yasal yollarla dile getirilmesini sağlayacak kurumsal mekanizmaların açıklığı/kapalılığı ve özellikle de kültürel motifler hareketlerin farklı mekanizmalarla işlemesine yol açacaktır. Ayrıca, özgün tarihsel koşulların ve buna bağlı geçmiş deneyimlerin hareketin yönü üzerindeki belirleyiciliği göz önüne alındığında, her bir şiddet vakasının kendi zaman ve mekân koşullarında değerlendirilmesi ihtiyacı açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de her hareketin içinde işlediği sistemden bağımsız olarak varlığını koruyan ortak unsurları söz konusudur. Şiddet hareketleri de, toplumsal hareketler gibi örgütlenme, katılım, mobilizasyon ve gerekli kaynakların edinilmesi sorunlarıyla karşı karşıya kalmakta ve faaliyet gösterdikleri siyasal rejimin ve gündelik siyasetin değişen doğasından etkilenmektedir. Bu noktada, öncelikle, şiddete dair nedensel bir anlatının vakanın kendi özgün zamansal ve mekânsal koşullarında bir analiz ile sunulması gerekmektedir. Daha sonra ise, vakanın gelişim süreçleri; yaşadığı değişimler; yükseliş ve düşüşlerini belirleyen faktörler; ve otorite, karşıtlar veya üçüncü taraflar ile ilişkilerinin yapısı incelemeye konu edilmelidir.

Sonuç olarak, çalışmanın bu bölümünde tartışılan geleneksel şiddet analizlerinin, eleştirilmekte olan yönleri doğrultusunda daha tutarlı ve kapsamlı bir

analizin gerekliliği açıktır. Bu analiz, kolektif siyasal şiddet çalışmalarında kullanılacak metodolojinin ve şiddet fenomenine dair bilginin üretilmesinin uygun araçlarını ortaya koyarak kurulacaktır. Böylece, kolektif siyasal şiddet vakalarının, uygun mekanizma ve süreçlerle indirgemeci olmayan ve farklı vakalara uygulanabilir bir analizi mümkün olacaktır. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü bölümünde, kolektif siyasal şiddet olgusunu analiz edebilmek için, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının kullandıkları kuramsal unsurlar ile bütüncül bir analiz geliştirilmesine katkı sunulmasının mümkün olduğu savı tartışılmaktadır. Ayrıca üçüncü bölüm kapsamında, radikalleşme, geri çekilme ve de-radikalizasyon olarak adlandırılan şiddetin farklı aşamalarına dair kavramsal ve kuramsal bakış açıları sunulacaktır.

BÖLÜM III

KOLEKTİF SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ: KURAMSAL BİR GİRİŞİM

Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen şiddet yaklaşımlarının yetersizlikleri göz önünde bulundurulduğunda, kolektif siyasal şiddet olgusunun analizi için tutarlı ve bütüncül bir kuramsal bakışa ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü bölümünde, önce kolektif siyasal şiddet kavramının tanımlaması ve sınıflandırması yapılacaktır. Daha sonra ise kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının şiddet analizine sunacakları katkılar, bireysel katılımcı, hareket örgütü ve toplumsal-siyasal yapı arasındaki karmaşık etkileşimleri dikkate alan üç analiz düzeyinde değerlendirilecektir. Bu amaç doğrultusunda bu bölüm boyunca, ilgili yaklaşımlar analiz edilerek, siyasal fırsat yapıları, kaynakların temini ve mobilizasyonu, örgütsel stratejiler ve tercihler, referans çerçeveleri, kimlik inşası ve söyleme dayalı anlatılar gibi unsurlar, kolektif siyasal şiddet olgularının analizinde temel unsurlar olarak ele alınacaktır. Ayrıca bütüncül bir yaklaşım gereksiniminin bir parçası olarak da, analize geri çekilme ve de-radikalizasyon süreçleri dahil edilecektir.

3.1. Kolektif Siyasal Şiddet

Siyasal şiddet çalışmaları, zaman içerisinde kavramsal, kuramsal ve metodolojik zeminde oldukça büyük değişimler geçirmiştir. Michael J. Boyle (2012), birinci kuşak çalışmaların ağırlıklı olarak istikrarsızlık ve devrimci kalkışmaların göstergelerine odaklanan yaklaşımının aksine, günümüz çalışmalarının, siyasal şiddet eylemlerinin farklı türlerine bağlı olarak geniş kavramsal bütünü parçalarına ayırdığını belirtmektedir. Böylece, siyasal şiddetin farklılaşmış türlerine dair bireysel analizler kurulabilmiş ve eylemi başlatan nedenlere odaklanmak yerine süreklilik, değişim ve nihayete erme süreçlerinin analizi mümkün olmuştur (s. 527-528). Böylece, Nazi Almanyası deneyimine odaklanan ve soykırımı önceden var olan bir planın parçası olarak gören yaklaşımın aksine, sonraki kuşak çalışmalar Ruanda deneyimine bakarak soykırımın kademeli ve birikimli süreçlerden geçerek koşullu ve önceden tahmini mümkün olmayan hadiseler karşılık olarak ortaya çıktığını savunmaktadır (s. 530).

Charles Tilly (2009), kolektif şiddetin insanların aralıklı, aleni ve toplu şekilde birbirleri üzerinde hak iddia ettikleri çekişmeli bir politika alanı olduğunu savunmaktadır (s. 49). Tilly'e göre, kolektif şiddet eylemleri insanlar ve/veya nesneler

üzerinde fiziksel hasara yol açan ve aralarında koordinasyon bulunan en az iki fail tarafından gerçekleştirilecektir. Böylesi bir tanımlama, kolektif şiddet eylemlerini bireysel nitelikli, fiziksel hasara yol açmayan veya verdiği hasarın niteliği esasen fiziksel olmayan şiddet eylemlerinden soyutlamaktadır. Ancak bu noktada, kan davaları veya holiganizm gibi siyasal yönelim taşımayan şiddet ritüelleri ile siyasal iddia arayışındaki kolektif eylemler arasında bir ayrım ihtiyacı doğmaktadır.

Kolektif siyasal şiddet, taşıdıkları siyasal iddialar çerçevesinde eylemcilerin, karşısında mücadele ettikleri sistemin sınırlarını test etmek ve siyasal gelişmeleri etkilemek için şiddet içeren eylem repertuvarlarıyla harekete geçtikleri kolektif şiddet durumunu ifade eder. Bu anlamda, Alberto Melucci (1985)'nin toplumsal hareketleri tanımlarken kullandığı kriterler göz önünde bulundurulduğunda, kolektif şiddet hareketlerinin de benzer bir tanımlama ile dayanışmaya dayalı, çatışma içeren ve içinde yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan kolektif hareket biçimi içerdikleri görülecektir³¹. Toplumsal hareketlere içkin kabul edilen sembollere ve kodlara meydan okumalar, siyasal şiddet söz konusu olduğunda farklılık arz etmemektedir. Donatella della Porta'nın da belirttiği üzere, “siyasal şiddet esasen semboliktir: ürettiği kültürel ve duygusal etkiler, materyal zararından daha önemlidir” (2008, s. 226; 2013, s. 19-20). Bu bağlamda, siyasal şiddetin gelişimine eşlik eden anlatıların analizi *radikalleşme*³² sürecinin anlamlandırılması için büyük önem arz etmektedir. 11 Eylül 2001 saldırılarının Dünya Ticaret Merkezi'ni hedef alması gibi sembolik hedef belirlemesi önemli ölçüde siyasal şiddet hareketlerinin çerçeveleme ve anlamlandırma süreçlerinin bir parçasıdır (Beck, 2008, s. 1570). Zira kolektif hareketler, eylemleri ile hedefin yanı sıra destekçilerine de hareketin anlamı ve hedeflerinin erişilebilir olduğu gibi önemli konularda mesaj vermeyi içermektedir. Sonuç olarak, şiddet eylemleri, hem eylemi yürütenlerin haklılaştırma çabaları hem de bu doğrultuda kullanılan kavramsal çerçevelere bağlı olarak eyleme kimlik kazandırma girişimleri vasıtasıyla sembolik bir alanda gelişmekte ve bu süreç eylem ile bir arada ilerlemektedir.

Bir hareketin radikalleşmesi ve şiddet eylemlerine yönelmesinin nedensel önkoşullarını açıklayabilecek genelgeçer bir anlatı söz konusu değildir. Bu kapsamda

³¹ Kastedilen çatışma silah vb. şiddet araçlarıyla girişilen bir çekişme biçimi değildir. Melucci (1985), çatışma (*conflict*) kavramını “aynı kaynaklar üzerinde mücadele eden muhalif aktörler arasındaki ilişki” olarak tanımlamaktadır (s. 794-795). Çatışma olgusu toplumsal hareketlere içkin konumdur. Charles Tilly (2008), toplumsal hareketlerin, farklı çıkarları karşı karşıya getiren “ortak hak talebi” içermesi bağlamında çatışma içerdiğini ve bu anlamda da çekişmeli siyasetin (*contentious politics*) kendine özgü bir türü olduğunu savunmaktadır (s. 16).

³² Radikalleşme kavramı genel olarak, siyasal çatışmada artan şiddet kullanımı ile nitelenen davranış ve tutum değişikliği sürecini ifade etmektedir (bakınız della Porta & LaFree, 2012).

“genellenebilir teori ve metodoloji” eksikliği siyasal şiddet çalışmalarının temel problemi haline gelmiştir (Beck, 2008) ve şiddet çalışmaları arasında bütüncül bir bakış açısı kurulamamıştır. Tam da bu nedenle, tekil unsurlara dayalı büyük anlatılarla kurulan analizler literatürde varlık gösterebilmiştir. Bu anlamda, radikalleşme sürecinde ideolojik yönelimin, şiddet dolu bir geçmişin varoluşunun, etnik veya sınıfsal motivasyonun şiddet eylemlerini “kendiliğinden” üreteceğini varsaymak hatalı bir bakış açısı sunmaktadır (della Porta, 2009, s. 15). Bu unsurlara herhangi bir dinsel inancın şiddetin kaynağı olduğu yönündeki yaklaşımları da ekleyerek belirtilmelidir ki, motivasyon merkezli açıklamalar tek bir unsuru aşırı vurgulama ve önemli bir gerçeği göz ardı etme eğilimindedir. René Girard (2004), şiddeti bir dine atfederken, esasen, kaynağının insanlar olduğu gerçeğinin hesaba katılmadığını belirtir. Oldukça tartışmalı bir alan olan “dinsel terörizm” gibi bir sınıflandırma bağlamında denilebilir ki, hareketleri veya çatışma içeren süreçleri “dinsel” gibi tekilleştiren etiketlerle betimlemek, “din ve tüm diğer faktörler arasındaki karmaşık etkileşimi belirsizleştirme” riski taşımaktadır (Gunning & Jackson, 2011, s. 381). Bu bağlamda siyasal şiddete yönelik açıklamalarda dikkat edilmesi gereken husus, zamansal, mekânsal, sosyal ve siyasal farklılaşmaların grupları ve hareketleri şiddete yönlendiren farklı mekanizmalar sunabileceğidir.

Bu noktada, della Porta’nın önerdiği üzere (2009, s. 8-9; 2013, s. 5, 19-21), kolektif siyasal şiddet vakalarına, karmaşık grup dinamikleri ve süreçleri analize dahil ederek ilişkisel (*relational*), inşa edilmiş (*constructed*) ve dinamik (*dynamic*) bir fenomen olarak yaklaşmak gereği doğmaktadır. Öncelikle, radikalleşme ve siyasal şiddet vakaları, farklı aktörlerle etkileşim süreçlerinde ortaya çıktığı için *ilişkisel*dir. Karşılıklı etkileşimler muhalif hareketlerle veya siyasal otoritenin aygıtları ile olabileceği gibi aynı hareket endüstrisi içerisinde yer alan benzer hareketlerle de olabilir. Etkileşimin yapısı, aktörlerin eylem biçimine karar vermeleri ve bu bağlamda da çatışmanın kolektif şiddet içerip içermeyeceği üzerinde etkili olmaktadır. Süreç boyunca gerçekleşecek karşılıklı temaslar, şiddet araçlarının teşviki veya kullanımının engellenmesi noktasında etkin olmaktadır. Bu bağlamda della Porta, polis veya siyasal rakiplerle girilen sürekli çatışmaların, şiddet içeren eylem biçiminin haklılaştırılmasında ve radikalleşmeye gerekçe olarak kullanıldığını savunmaktadır. İkinci olarak, açılan veya kapanan siyasal fırsatlar gibi koşulların aktörlerin algılamalarına dayalı olarak şekillenmesi nedeniyle *inşa edilmiştir*. Bu unsur, yalnızca dışsal fırsatlar veya kısıtlılıklar bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal veya siyasal bir çatışmada yer

alan aktörlerin gerçekliğe dair sosyal inşalarının kişisel veya grupsal deneyimlerine dayalı olarak gerçekleşeceği üzerine vurgusu ile de hareketlerin yapılandırılmış doğasını gözler önüne sermektedir. Algılanan gerçekliği duyuran yapılandırılmış anlatılar, şiddet içeren çatışmanın ve hedeflerin meşrulaştırılması için aracı işlevi görmektedir. Son olarak da, sürekli değişen şartlara bağlı olarak kolektif çatışmanın içerdiği şiddet düzeyinde yoğunlaşma veya gerileme ortaya çıkacağı için de *dinamik* bir nitelik sergilemektedir. Della Porta, kolektif tercihlerin, çıkarların, kimliklerin ve hedeflerin çatışma boyunca değişim gösterebileceğini vurgulayarak, şiddet kullanma tercihinin eylem sırasında gelişeceğini belirtmektedir. Bu kapsamda, hareket örgütünün ya da bireysel katılımcıların toplumsal-siyasal gerçeklik algılarında, değer sistemlerinde, etkileşim biçimlerinde, harekete dair kimliklendirmelerinde ve dışsal koşullarda meydana gelecek değişimler dikkate alınmalıdır.

Amacı doğrudan zarar vermek olan vandalizmin aksine siyasal şiddet hareketleri, şiddeti bir strateji olarak benimserler. Della Porta (2009), şiddet tercihinin genellikle, üzerinde oldukça tartışılmış normatif bir tercihi yansıttığını savunmaktadır. Bu bağlamda, kolektif çatışmaya dahil olan aktörlerce belirli şiddet türlerinin ve araçlarının meşrulaştırılmış olması, tüm şiddet türlerinin meşru görüldüğü anlamını taşımayacaktır: intihar bombalaması eylemlerinin çok az örgüt tarafından nadiren kullanılıyor olması gibi (s. 13-14). Ayrıca, bir hareket örgütünün şiddet kullanma tercihi, mevcut fırsat yapıları ve kaynaklar bağlamında stratejik bir tercih olarak yorumlanmaktadır (della Porta & LaFree, 2012, s. 6). Ancak, önceden planlanmış hedefler ve etkisi hesaplanmış saldırılar ile harekete geçen terörist grupların, stratejik aktörler olarak yanlış hesap yapmaları halinde sürecin sahip oldukları popüler desteğin azalması ve hatta grubun zayıflanması ile sonuçlanması ihtimali söz konusudur (Cronin, 2009, s. 61). Bu yorum, şiddet kullanımı olgusunu, kendiliğinden var olan öncesiz bir gerçeklik gibi görmek yerine, fırsat yapıları, kaynaklar ve etkileşimler boyunca yükseliş ve düşüşler sergileyen bir süreç olarak değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Zira şiddetin yalnızca içsel dinamikler aracılığıyla analiz edilmesi, olgunun içinde etkileşimde bulunduğu dışsal çevresi ile ilişkilerinin ve bu etkileşimler boyunca geçirdiği değişimlerin gözden kaçırılmasına yol açacaktır.

Charles Tilly, terör eylemlerinde hedefin yanı sıra potansiyel müttefiklere ve üçüncü gruplara da belirli sinyaller göndermenin amaçlandığını savunmuştur. Bu sinyaller, hem hedefin zayıflıklarının hem de katılımcılarına ve olası katılımcılarına hareketin kapasitesinin sergilenmesini içerir. Fakat aynı zamanda, bu tür eylemler

tanınma, tazmin, otonomi ve gücün transferi noktalarında da bir kolektif talebin hatırlatılmasına yönelmektedir (Tilly, 2004b, s. 9). Bu noktada, siyasal şiddet hareketleri söylemleri ve bizzat eylemleriyle sorunu, muhalifleri ve destekçileri tanımlayan çerçeveler (*frames*) üretir ve bu sayede harekete bağlılığı (*commitment*) ve katılımın (*recruitment*) sürekliliğinin sağlanmasını temin ederler. Zira siyasal şiddet eylemlerinin, kaynaklara ve uzun süreli kampanyaları üstlenecek desteğe duydukları ihtiyaç göz önünde bulundurulduğunda, yüksek maliyetli bir iş olduğu görülecektir. Colin J. Beck (2008), terörist örgütlerin eylemlerini haklılaştırma (*justifying*) ve açıklama için ideolojik manifestolar, eylem çağrıları, konuşmalar, bildiriler ve kampanyalar ile oldukça fazla zaman ve çaba harcadıklarını savunmuştur. Bu bağlamda, siyasal şiddet hareketleri, örgütlenme ve kaynakların sürekliliğinin sağlanması noktasında toplumsal hareketlerle benzer sorunlar yaşarlar (Beck, 2008, s. 1568). Ayrıca, siyasal sistemin mevcut yapısı, otoritenin uygulamaları, sosyoekonomik değişimler ve yaygın ideolojik eğilimler karşısında şiddet içermeyen hareketler gibi etki altında kalabilmektedirler (Gunning, 2009, s. 160).

Sonuç olarak, bu çalışmanın da savunduğu üzere, kolektif siyasal şiddeti açıklayabilmek için (demografik yapı, ideoloji, etnisite, din, sınıf gibi) tekil unsurlara dayalı analizler yeterli değildir. Bu tür yaklaşımlar, belirli unsurları aşırı vurgulama ve aşırı genelleme hatasına düşerler. Mark M. Ayyash (2013)'ın da belirttiği üzere, “şiddet kavramsal çerçevelerle yakalanamaz”. Analizin sunacağı teorik çerçevenin sıkıca belirlenmiş sınırları dışında kalan vakalar daima olacaktır. İkinci olarak, siyasal şiddet, toplumsal hareketler gibi öğrenen süreçlerdir. Bu tür eylemlerin gelişimi sosyal ve siyasal etkileşimlerle ve süreçlerle biçimlenirler. Üçüncü olarak, şiddet içermeyen bir etkileşim sürecinin radikalleşmesini kolaylaştırıcı unsurlar göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, siyasetin yasal araçlarıyla mücadele yolunun kapandığı ve muhalif iddiaların yeraltına inmeye zorlandığı kuşatılma (*encapsulation*) süreçleri (della Porta, 2009, s. 14); ve belirsizliğin arttığı, olumsuz işaret sarmallarının belirginleştiği bir kutuplaşma döneminde dengeleyici üçüncü tarafların kaybolması ve mevcut sınırları etkinleştiren “aracılık” mekanizmasının gelişmesi (Tilly, 2009, s. 354-355) gibi dinamikler radikalleşme sürecini destekleyen önemli unsurlardır. Dördüncü olarak, siyasal şiddet, yalnızca ulusal sınırlar içerisinde işleyen bir sürecin parçası olmanın ötesinde ulusötesi süreçler ve koşullar ile de değişimler geçirebilmektedir.

Hizbu'llah³³, Hamas (*Harakat al-Muqawama al-Islamiyya*) ve Müslüman Kardeşler Cemiyeti (*Jam'iyyat al-Ikhwan al-Muslimin*)³⁴ gibi Ortadoğu bölgesinde bir dönem kolektif siyasal şiddet eylemleri içerisinde yer almış veya halen diğer faaliyetlerinin yanı sıra şiddet araçlarını kullanan oluşumlar, her ne kadar şiddet eylemleri dolayısıyla çeşitli düzeylerde “terörist” oluşumlar olarak anılıyor olsalar da, her biri aynı zamanda devletin ulaşamadığı kesimlere yönelik eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi kamusal hizmetler sunmakta ve siyasal sistemin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

Müslüman Kardeşler, “*Secret Apparatus*” (*al-Jihaz al-Sirri*, Gizli Aygıt) olarak anılan radikal bir kanat oluşumuna giderek 28 Aralık 1948'de Mısır Başbakanı *Mahmoud Fahmi al-Noqrashi*'yi bir suikast girişimi ile öldürmekle ve 1954'te Mısır Cumhurbaşkanı *Gamal Abdel Nasser*'a başarısız bir suikast girişiminde bulunmakla itham edilmiştir (Filiu, 2012, s. 58-59; Aly & Wenner, 1982, s. 341; Masoud, 2013). Ancak kuruluşundan bugüne geçen zaman içinde, Müslüman Kardeşler, sosyal alanda faaliyetleri ile önemli bir sivil toplum hareketi olarak varlığını korumuş ve Hüsnü Mübarek sonrası Mısır'ın –kendisi de bir askeri darbe ile devrilene kadar– önemli bir kitle partisi halini almıştır. Müslüman Kardeşler'den farklı olarak, Hamas ve Hizbu'llah açık bir militer yapılanmaya sahiptir. İşgal altındaki Filistin topraklarında kurulan ve bu siyasal ortamda şekillenen Hamas, intihar eylemleri ile siyasal şiddet içerisinde yer almış, fakat aynı zamanda parlamentoda önemli güç elde eden bir siyasi hareket ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, Hizbu'llah da İsrail'in Güney Lübnan'ı işgali, içeride aralıklarla devam eden iç savaş ve iktidarın çözüm bulmakta başarısız kaldığı koşullarda militer yapılanmaya giderek şiddet eylemleri içerisinde yer almıştır. Şiddet ile siyaset arasında bir çizgide duran bu oluşumlar, şiddet aygıtlarına olan hâkimiyetleri dolayısıyla “terörist” olarak anılsalar da, sosyal alanda önemli faaliyetler yürütmüş ve zamanla siyasal düzenin bir parçası haline gelerek parlamento ve kabinede yer almışlardır.

Tüm bu örnekler kolektif siyasal şiddet süreçlerinin ve oluşumlarının zamanla farklılık gösteren dalgalı doğasını ortaya çıkarmaktadır. Farklı zaman, mekân, sosyal ve siyasal düzende gelişen ve varlığını sürdüren; kolektif şiddet eylemleri aracılığıyla radikalleşmiş ancak farklı siyasal koşullar altında sivil toplum ve siyaset savunusuna

³³ Hizbu'llah hareketine ilişkin derinlikli bir çalışma için bakınız Engeland, 2008.

³⁴ Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin Mısır merkezli örgütlenmesine ilişkin ayrıntılı okuma için bakınız Aly & Wenner, 1982; Masoud, 2013.

dönüşmüş bu yapılar, siyasal şiddet yapılanmaları boyunca siyasal fırsatlar, çerçeve (*framing*) analizi, meşrulaştırma ve toplumsal düzlemde örgütlenme analizi için gerekli vaka örneklerini teşkil etmektedir. Tam da bu noktada toplumsal hareketler literatürünün, kolektif şiddet analizine önemli kuramsal katkıları söz konusu olmaktadır.

3.2. Toplumsal Hareketler Literatürü: Teorik Açıklamalar

Sosyal/toplumsal hareket kavramı söz konusu olduğunda literatürde tekil bir tanımlama mümkün olamamaktadır³⁵. Toplumsal hareketi oluşturan unsurlar, konular ve olası hedefler üzerinde rezerv koyan farklı analizler/analizciler³⁶ dolayısıyla kavramsal zemin oldukça değişkenlik göstermektedir. John D. McCarthy ve Mayer N. Zald'ın öncülüğünü yaptığı kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, sosyal yapıyı ve toplumsal bölüşümü değiştirmeye yönelik bir tercihi yansıtan kurumsallaşmış değişim hareketlerine vurgu yaparken; Alain Touraine ve Alberto Melucci gibi yeni toplumsal hareketler teorisyenleri ise, gündelik hayatın kültürel yönüne odaklanmıştır ve aktörlerin kendilerini tanımlamaları ile bunun toplumsal düzlemdeki yansımasının bir parçası olarak kimlik ve yaşam tarzı savunusuna yönelen hareketleri incelemelerinin merkezine almıştır. Günümüz toplumsal hareketler incelemelerine esas olan bu iki yaklaşımın konuya bakış açıları dikkate alındığında literatürdeki farklılaşmalar açıkça görülebilmektedir. Touraine (1985), toplumsal hareketler kavramının, bir toplumsal gerçekliği ifade etmekten ziyade onu inşa etmenin özel bir şekli olduğunu savunmuştur. Buna göre, yazarlar kolektif eylemleri veya tarihsel olayları tanımlarken kabaca kendi ideolojilerini açığa vurmaktadır (s. 749). Bu noktada, Charles Tilly (2008), ne tür iddiaların toplumsal hareketleri oluşturduğu konusunda var olan bu karmaşaya karşı eleştirisini “[h]iç kimse ‘toplumsal hareket’ kavramının sahibi değil; analizciler, eylemciler ve eleştirmenler bu kavramı istedikleri gibi kullanmakta serbesttirler” diyerek ifade etmiştir (s. 22).

Frank ve Fuentes (1987)'e göre, toplumsal hareketler, katılımcılarını mobilize ederek toplumsal güç yaratır ve bu kapasiteyi gündemlerine taşıdıkları konular boyunca

³⁵ McCarthy ve Zald (1977), “toplumsal hareket” kavramının tanımlamasında açık bir fikir birliğinin mevcut olmadığını belirtmişlerdir (s. 1218, 7. dipnot).

³⁶ Touraine (1985), birçok toplumsal hareket analizinin, kendisini, analize konu olan toplumsal yapıda baskın olan belirli çatışma türleri ile sınırladığını belirtmektedir. Buna göre, sömürü karşıtı bir anti-empyralist mücadelenin daha baskın olduğu bir toplumsal yapıda, sınıf çatışması analizi geri planda kalmaktadır ve bu nedenle de oldukça zordur (s. 759). Touraine'nin bu bağlamda eleştirdiği görece analizler, toplumsal hareket kavramının tanımının ve sınırlarının değişkenlik göstermesine yol açmaktadır.

yönlendirirler. Yazarlar, yaratılan toplumsal gücün herhangi bir kurumsal veya siyasi bir yapının ürünü olmaktan öte hareketin kendisinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin toplumsal hedeflerini elde edebilmeleri esnek, koşullara bağlı olarak uyarlanabilir ve otoriter-olmayan bir örgütlenmeye bağlı olduğundan zorunlu olarak kurumsallaşma gerektirmeyecektir (s. 1504).

Touraine'nin bakış açısıyla, toplumsal hareketler toplumsal çatışmanın özel bir formu olarak tanımlanmaktadır (1985, s. 750). Bu yaklaşım, toplumsal hayatın kimlik ve kültürel farklılıklar boyutu üzerine odaklanarak toplumsal hareketler ve toplumsal çatışma olgularına yeni bir anlam yüklemektedir. Bununla temel olarak kültür yönelimli ve yapısal bir çatışma içerisinde yer alan toplumsal aktörleri analizinin merkezine alan bir bakış açısı sunmaktadır (1985, s. 766; 1999, s. 47-51). Buna göre, bir toplumun varlığına yönelik bir tehdit söz konusuysa veya kolektif aktörler hedeflerini toplumsal bağlamda tanımlayamıyorsa, bu durumda kolektif mücadeleleri kendiliğinden bir toplumsal çatışma yaratmayacaktır (1985, s. 751) ve sürecin toplumsal hareketler kapsamında değerlendirilmesi mümkün olamayacaktır. Toplumsal hareket, bir toplumsal duruma tepki değildir; aksine mevcut kültürel kaynaklar ve aktiviteler üzerindeki toplumsal kontrolün ve hâkimiyet ilişkilerinin sorgulanmasının bir parçasıdır (1999, s. 44-45).

Tilly'nin sınırlarını çizdiği toplumsal hareketler ise, 18. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen “yeni politik bir olgu” olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihsel bakış açısıyla toplumsal hareketler, gelişimini özgün bir tarihsel sürecin belirlediği kendine özgü bir “çekişmeli politika” (*contentious politics*) biçimi olmaktadır. Toplumsal hareketler, sergilendiğinde başkalarının çıkarlarıyla çatışma yaratacak kolektif hak talebi içerdiği için **çekişmeli** ve “ister hak talep edenler, ister talep nesneleri, ister nesne birlikleri, isterse de çatışmanın denetçileri bağlamında olsun, hak talebinde bir şekilde bu ya da şu türde bir hükümet tasarımı gündeme geleceğinden dolayı” da **politik** (Tilly, 2008, s. 16; Tilly, 2009, s. 50). Bu hareketler, her rejimin kendi siyasi tarihinden kaynaklanan ve kısmen farklılaşmış kodlara uyan program, kimlik ve duruş iddialarını birleştirecektir (Tilly, 2008, s. 31).

Tilly (2008), toplumsal hareketleri toplumsal-tarihsel koşullardan etkilenen dinamik bir yapıda analiz etmektedir. Bu açıdan zaman ve mekânla bağlı olarak hareketin içinde faaliyet gösterdiği siyasi çevrede, hareket ile hedef arasındaki tüm etkileşimlerin yapısında ve hareketin katılımcıları (hareketin aktörleri ve karşı-aktörler) arasındaki ilişkilerde meydana gelecek değişimler, toplumsal hareketin formu, personel

yapısı ve iddiaları üzerinde farklılaşmaya ve evrimleşmeye yol açacaktır (s. 33). Hareketin görünürlüğü ve etkinliğinde yaşanacak değişimler, içsel olarak politik girişimcilerin (*political entrepreneurs*) çabalarına ve dışsal olarak da siyasal fırsatların (*political opportunities*) genişlemesi ve daralmasına bağlı olmaktadır. Netice olarak, değişen koşullar hareketin ortadan kaybolmasına veya siyasal hayatın farklı yapılarına (siyasi partileşme gibi) doğru dönüşüm geçirmesine neden olabilmektedir. Taleplerinin karşılandığı bir durumda var olma nedeni (*raison d'être*) ortadan kalkacağından, toplumsal hareketin güç kaybedeceği veya kurumsallaşarak farklı bir istikamete doğru yöneleceği varsayılmaktadır (Frank & Fuentes, 1987, s. 1505). Ancak kurumsallaşma sadece taleplerin karşılandığı bir durumda değil, aksine taleplerinin karşılanması amacına dönük bir girişim olarak da gelişebilmektedir.

Frank ve Fuentes (1987), toplumsal hareketlerin iki anlamda konjonktürel bir boyut taşıdığını savunmaktadır. Birincisi, toplumsal hareketler siyasal, ekonomik ve ideolojik dalgalanmalara karşı tepkiseldir ve çeşitli değişimler gösterecektir. İkincisi, toplumsal hareketlerin belirli bir ömür döngüsü (*life-cycle*) söz konusudur (s. 1504). Bu anlamda, mobilizasyon, üyelik, repertuar ve hareket gündeminin belirlenmesi gibi süreçler, mevcut koşullardaki değişimlere karşı duyarlı olmaktadır.

Toplumsal hareketler üç temel unsurun bileşiminden oluşmaktadır: kampanya, hareket repertuarı (*social movement repertoire*) ve kamusal temsiller. Her bir unsurun tekil varlığı değil, ancak bileşimleri toplumsal hareketleri diğer siyaset yöntemlerinden ayırt etmektedir. İlk unsur olan kampanya, otoriteye³⁷ karşı yürütülen ve kolektif taleplerin dile getirildiği organize halk girişimini ifade etmektedir. Basın açıklamaları, kitlesel mitingler, yürüyüşler ve dilekçeler yaygın kampanyalar olsa da toplumsal hareketi tek başına oluşturmazlar. Kampanya, ancak, hak talep edenler, talep nesnesi ve halk arasındaki etkileşimler söz konusu olduğunda toplumsal hareketi oluşturacaktır. İkinci unsur olan toplumsal hareket repertuarı, sendikal faaliyetler veya seçim kampanyaları gibi siyasal olguların repertuarlarıyla çakışır. Ancak çeşitli performansların sürdürülebilir kampanyalara dahil edilmesi, toplumsal hareketlerin ayırıcı yönüdür. Üçüncü unsur olan kamusal temsiller ise, makul olma (*worthiness*), birlik (*unity*), çokluk (*numbers*) ve bağlılık (*commitment*) gibi ilkelerin sergilenmesini içermektedir. Bu temsiller beyanatlar, sloganlar veya çeşitli etiketler şeklinde kendisini gösterebilmektedir (Tilly, 2008, s. 17-19).

³⁷ Otorite geniş anlamda kullanılmıştır. Yalnızca siyasi iktidarı değil, varlıklılar ve din görevlileri gibi sosyal düzenin önemli aktörlerini de içermektedir (bakınız Tilly, 2008, s. 17)

Tilly (2008) toplumsal hareketler konusunda üç temel karışıklığın olduğunu belirtmektedir. Birincisi, kavramın ilgi bağı kurulabilen ve mevcut bir hareket tarafından uygun bulunan tüm yaygın kolektif eylemlere doğru genişletilmesi –çevre adına yürütülen tüm inisiyatiflerin çevre hareketi kapsamında değerlendirilmesi gibi– sorunudur. İkincisi, bir hareketin sergilediği kolektif eylemin, eylemi destekleyen örgütler ve ağlar ile karıştırılması veya hareketi oluşturan yapılanmanın bu destekçi örgütler ve ağlar olduğu noktasındaki hatalı kanıdır. Üçüncüsü ise, harekete tekil bir üniter aktör olarak yaklaşılmasıdır. Bu durum temel olarak, hareketin sürekli karşı karşıya kaldığı yeniden düzenlemeyi ve aktörler, hedefler ve otoriteler gibi çeşitli gruplar arası etkileşimlere bağlı olarak değişen yapısını bulanıklaştırma riski taşımaktadır (s. 21-22).

Yapılandırılmış bir hareket tanımlaması eksikliğinin yanı sıra literatürde bir hareket incelemesinin neleri içereceği noktasında da temel bir uzlaşma söz konusu değildir. Jean Cohen (1999), günümüzde toplumsal hareketler çalışmalarında hâkim konumda yer alan “uzlaşmaz” ve “rakip” iki ana yaklaşımın –ABD merkezli kaynak mobilizasyonu yaklaşımı ve Batı Avrupa merkezli “kimlik-yönelimli paradigma” olarak da anılan yeni toplumsal hareketler yaklaşımı– “önemli farklılıklarına rağmen” birbirlerini tamamladıklarını savunmuştur. Her iki yaklaşımın da günümüz toplumsal hareketlerini açıklarken gerek hareketlerin mücadele alanları ve gerekse de temel savları bağlamında modern sivil toplumu temel alıyor olması ile ilişkilendirilmektedir (s. 110). Farklılıkları ile betimlenen bu yaklaşımların tamamlayıcı boyutu bir yönüyle de, yaklaşımların toplumsal hareketleri çalışma metotları arasında kabul edilen uyumsuzluğun, esasen, toplumsal hareket analizi konusunun farklı yönlerini bir araya getiriyor oluşundan kaynaklanmaktadır.

Klandermans (1986), bu bağlamda, toplumsal hareket analizlerinde iki temel soru olan “neden” ve “nasıl” bir hareket ortaya çıkar ve varlığını sürdürür sorularına her iki yaklaşımın sunduğu bakış açılarının tamamlayıcı olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde, Tarrow (1986) da iki yaklaşım arasında köprü kurulabileceğini savunmuştur. Zira yeni toplumsal hareketler yaklaşımı “neden” sorusunu merkezine alırken, kaynak mobilizasyonu yaklaşımı “nasıl” sorusuna odaklanmakta ve bu esasen bütünün bir parçasını oluşturmaktadır. Bu noktada, bakış açılarındaki tamamlayıcı yön dolayısıyla her iki yaklaşım da kolektif siyasal şiddet konusunda analize katkı sunabilecek önemli destekleyici araç setlerine sahiptir.

3.2.1. Kaynak Mobilizasyonu

Kaynak mobilizasyonu (*Resource Mobilization*) yaklaşımı, ABD’de toplumsal hareketler çalışmalarında var olduğu savunulan boşluğu doldurma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan yaklaşım, Amerikan deneyimi üzerine oturtulmuş bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Yaklaşımın sınırları içerisinde toplumsal hareketlerin yapısı ve gelişimi üzerinde etkisi olabilecek toplumsal farklılıklar analiz dışı bırakılarak, belirli bir zamana ve coğrafyaya özgü “kısmi bir teori” inşa edilmiştir. Jenkins (1983), kaynak mobilizasyonu yaklaşımının ortaya çıkış nedenini, 1960 ve 1970’lerde gelişen toplumsal hareketlerin klasik yaklaşımların varsayımlarıyla yakalanamamasına bağlamaktadır.

Yaklaşım öncelikle sosyal psikoloji yaklaşımlarının bir eleştirisi olarak, “duygular ve şikâyetler, psikolojik faktörlerin kullanımı ve kolektif davranış yaklaşımının ekonomik çöküş üzerindeki vurgusunu reddederek” analize başlamıştır (Gunning, 2009, s. 158; Cohen, 1999, s. 113). “Mobilizasyon sorunlarına, huzursuzluk üretimine, taktik tercihlere ve toplumsal altyapıya” odaklanan klasik yaklaşımların temel vurgusu “yapısal gerilmeler, genelleştirilmiş inanışlar ve yoksunluk” üzerine olmuştur (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1212). Kolektif hareketin “ya yapısal bir krizin sonucu ya da ortak inançların bir ifadesi” (Melucci, 1999, s. 82) olduğu kabulüne dayanan ilgili yaklaşımlar, bir yandan kolektif şikâyetlerin nedenlerine ve bu şikâyetleri azaltmak için kullanılacak araçlara dair varsayımlar geliştirmiş ve bir yandan da bu varsayımları kolektif toplumsal hareketin ortaya çıkışının önkoşulu ve öncülü (*a priori*) olarak konumlandırmışlardır. Böylece, toplumsal hareketlerin şikâyetler neticesinde gelişeceği kabul edilerek sabit bir modele göre işleyen tekdüze bir süreç varsayılmıştır. Ancak “toplumsal hareketlerin yükseliş, düşüş veya değişimine yol açan dinamikler ve taktikleri” gibi stratejik ikilemleri ve sorunları büyük oranda göz ardı edilmiştir (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1212-1214). Bu eksiklik, aslında, analizcilerin kolektif hareketlere temel bakış açısı ile ilgilidir. Klasik yaklaşımlar, genel olarak odaklanmalarını kolektif şikâyet yaratan olgulara ayırarak mikro analizler (birey düzey) geliştirmiş; ancak bunu yaparken büyük oranda örgütlenme ile ilgili stratejik sorunları analiz dışı tutmuşlardır.

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımını klasik yaklaşımlardan farklılaştıran ikinci unsur ise, kolektif davranış hareketine geçirebilmek için “gelişmiş örgütsel formların ve iletişim biçimlerinin” gerekliliği konusundaki temel vurgusudur (Cohen, 1999, s. 113).

Yaklaşım açısından, toplumsal hareket kurumsal eylem formunda betimlenmektedir ve yalnızca kurumsal değişimi hedefleyen hareketler kavramın odak noktasına alınmaktadır (Jenkins, 1983, s. 529). Bu olguyu açıklayabilmek için McCarthy ve Zald (1977), toplumsal hareket endüstrisi ve sektörü gibi yeni konseptler geliştirerek toplumsal hareketler çalışmalarına katkı sunmuş ve bunlara bağlı hipotezler kurarak hareket incelemelerinin sınırlarını çizmişlerdir. Sosyal psikoloji yaklaşımlarının analitik çerçevesinin dışına çıkılarak, “harekete geçirilmesi gereken kaynakların çeşitliliği, toplumsal hareketlerin diğer gruplarla bağlantıları, hareketlerin başarı için dış desteğe olan bağımlılığı ve otorite tarafından hareketleri kontrol altına almak için kullanılan taktikler” gibi unsurlar yaklaşımın toplumsal hareket analizinin merkezinde yer almaktadır (s. 1213). Bu bağlamda, yaklaşım açısından toplumsal hareket çalışmalarının odak noktasının hareketin kendisi değil, örgütlülük yapısı ve bu örgütlülüğün etkinliği ve işlevselliği üzerine olduğu söylenebilir. Yaklaşım böylece, “örgütlenme, çıkarlar, kaynaklar, fırsatlar ve stratejiler gibi ‘objektif’ değişkenler üzerinde” durmaktadır (Cohen, 1999, s. 114).

Hareketliliğin iktisadi boyutunun³⁸ ve örgütlenme düzeyinin incelemelerde kritik bir noktaya yerleştirildiği söylenebilir. Böylece şikâyetler, yoksunluklar ve huzursuzluklar gibi sosyal psikolojiye ait unsurlar kaynak mobilizasyonu yaklaşımında ikincil bir konuma yerleştirilmiştir (McCarthy ve Zald, 1977, s.1215; Jenkins, 1983, s. 530; Cohen, 1999, s. 114). Bu, öncelikle, sosyal psikoloji unsurlarına hareket yaratımında merkezi bir açıklayıcı güç atfetmekten uzaklaşmak ve bu unsurları yalnızca bir faktör olarak analize dahil etmek anlamına gelecektir. Ancak ikincisi ve daha önemlisi, yaklaşım, genelde verili ve öncül kabul edilen bu unsurların kimi zaman, girişimciler ve örgütler tarafından tanımlandığını, yaratıldığını ve yönlendirildiğini savunmaktadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1215). Süreç sosyal psikoloji yaklaşımlarının varsaydığının tersine işlenerek, şikâyet konusu durumların örgütlenme yaratmak ve katılımı teşvik etmek için inşa edilmiş olabileceği kabul edilmektedir.

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, Olson (1975)’ın bireysel teşviklerin zorunluluğuna ve maliyetlerin caydırıcı etkisine dayalı rasyonel tercih yaklaşımını analize dahil ederek, harekete katılımın sağlanması konusunda karşı karşıya kalınan temel sorun olarak sunmaktadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1216; Jenkins, 1983, s.

³⁸ Çetinkaya (2008), yaklaşımın iktisadi vurgusundaki ağırlığı “İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen değişim ile” açıklamaktadır. Ona göre, “değişimin altında yatan ana kaygı toplumsal hareketleri irrasyonel olarak görmekten uzaklaşma çabasıydı” (s. 24).

537). Buna göre, toplumsal hareketlerin başarıya ulaşması durumunda herkes için kolektif kazanımlar üretileceğinden, seçici teşviklerin veya zorlamaların yokluğunda, maliyetleri yüklenerek mücadeleye katılan yalnızca küçük bir grup olacaktır (Olson, 1975, s. 2). Kolektif davranışı açıklayabilmek için grup dayanışması ve moral bağlılığı arttırmaya yönelik kolektif ve bireysel teşviklerin seçimi, maliyet azaltıcı mekanizmalar/yapılar ve kariyer avantajı gibi unsurlara yönelik detaylı bir ilgiye ihtiyaç duyulmaktadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1216, 1226; Jenkins, 1983, s. 537-538). Olson katılım-dışı yararlanıcıları “bedavacı” (*free-rider*) olarak tanımlarken, aynı olgu McCarthy ve Zald’da “potansiyel faydalanıcılar” (*potential beneficiaries*) olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, potansiyel faydalanıcılar, örgütsel hedeflere ulaşılması halinde katılımcı olmasalar dahi fayda elde edecekleri için çıkar grubu olarak görülmelidir. Yaklaşım taraftar ile faydalanıcı arasında böyle bir ayrıma giderek, tercihler ile çıkarların³⁹ her zaman kesişmeyebileceğini göstermektedir.

McCarthy ve Zald (1977), kaynak mobilizasyonu yaklaşımının temel niteliklerini beş madde ile sıralamaktadır. Birincisi, maddi ve beşeri kaynaklar, her ne kadar zamana, mekâna ve hareketliliğin bileşenlerine bağlı olarak değişkenlik gösterse de (Edwards & McCarthy, 2004, s. 118), toplumsal çatışma ile meşguliyet için gereklidir ve kolektif hedeflerin elde edilebilmesi için bir araya getirilmelidir. Bu anlamda mobilizasyon sürecinin temel sorunu, kaynakları bir araya getirmek ve kanallara etmek olmaktadır (Jenkins, 1983, s. 532-533). İkincisi, kaynakların toplanması, örgütlenmeyi gerektirdiğinden yaklaşım hareket örgütlerine odaklanmakta ve bu örgütlerin destekçilerini mobilize etme, kitleleri etkisizleştirme veya sempatizana dönüştürme gibi stratejik hedeflerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla yaklaşımın analiz objesi toplumsal hareketten ziyade “çıkarları çelişen gruplar içindeki kolektif aktörler” olmaktadır (Cohen, 1999, s. 114). Üçüncüsü, bir hareketin başarısı, dış çevresinin hareket örgütü lehine desteği ile açıklanmaktadır. Buna göre, mobilizasyona konu olanlar esasen bilinçli katılımcılar olsa da, bazen hareketin değerlerine doğrudan bir bağlılığı olmayan destekçiler de para, tesis veya emek unsurları ile destek sunabilmektedir. Dördüncüsü, belirli bir toplumsal harekete yönelik kaynak akışındaki değişim arz-talep modeli ile açıklanmaktadır. Hareket örgütünün hedefleri nihai ürün

³⁹ McCarthy ve Zald (1977), bu ayrıma ilişkin olarak, Kadın Özgürlük Hareketi’nin (*Women’s Liberation Movement*) tercihlerine karşı olan bir kadının, kadınlara yönelik iş fırsatlarının genişlemesi gibi elde edilecek kolektif kazanımlardan yine de faydalanabileceği örneğini vermektedir (s. 1221). Örnek, bireysel tercihler ile örgütsel hareket örtüşmese dahi, bireyin kazanımlara yönelik faydalanıcı olmasının çıkarlarına uygun olacağını göstermektedir.

olurken, hareketin katılımcıları talep fonksiyonunun bir parçasıdır. Talebin –dolayısıyla katılımın– artışı hareket örgütünün tanıtım faaliyetlerinin etkinliği ile açıklanacaktır. Beşinci unsur olarak ise, toplumsal hareket faaliyetlerine bireysel ve örgütsel katılımı maliyetlerin ve ödüllerin önemi vurgulanmaktadır. Maliyet ve ödüller, toplumsal yapıdan ve otoritenin baskıyı ya da serbestlikleri genişleten işlemlerinden etkilenmektedir. Bu anlamda maliyet azaltıcı önlemler ve seçici teşviklerin sunulması örgüt içi hedefler arasında yer almakta ve bu da toplumsal-siyasal ortamın ve bireysel taleplerin doğru anlaşılmasını gerektirmektedir (s. 1216, 1229).

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, hareket örgütünün oluşabilmesi için “kaynakların” bir araya getirilmesini öncül kabul etmektedir ancak ilgili kaynakların neler olduğu konusu, yaklaşıma dair erken çalışmalarda yeterince açık değildir. Jenkins (1983), hareketlilik için önemli kaynak türleri üzerinde çok az uyuşma olduğunu ve farklı sınıflandırmaların ortaya konulduğunu belirtmiştir (s. 533). McCarthy ve Zald, 1977’de yayımlanan çalışmalarında, bir hareket örgütünün başarıya ulaşabilmesi için ihtiyaç duyacağı dört temel kaynağı meşruiyet, para, tesisler ve emek olarak sıralamaktadır (s. 1220). Bu temel kaynakları belirlemek dışında, yazarlar, kavramsal olarak detaylı bir kaynak analizi ve tür kategorizasyonu yapmamıştır.

Edwards ve McCarthy (2004), kaynaklar ve türleri konusunda daha ayrıntılı bir analiz sundukları çalışmalarında, toplumsal hareket aktiviteleri için gerekli olan beş kaynak türü belirlemiştir. *Moral kaynaklar* meşruiyet kazandırma, dayanışma sağlama, sempatican desteği kazanma ve ünlü şahısların açık desteğini ilan etmesi gibi dış kaynaktan harekete sunulan kaynaklardır. Kaynağın dışsal olması, elde edilmesini ve mobilizasyonunu zorlaştırmaktadır. Ayrıca, dışsal kaynak sahibi, sunduğu kaynağı “geri çekerek”⁴⁰ yaratılan meşruiyeti de zayıflatabilmektedir. *Kültürel kaynaklar*, hareketlilik için gerekli olan taktik repertuar, örgütlenme şablonu, teknik ve stratejik bilgi gibi yaygın kavramsal araçlar ve bilgi kaynaklarıdır. Bu amaçla hareketlilik için kavramsal çerçeveler (*frames*) geliştirmek ve fikir, bilgi, strateji ve tavsiye paylaşımı için çalışma grupları ve zirveler düzenlemek en yaygın faaliyetlerdir. *Toplumsal örgütlenme kaynakları* altyapısal imkânlar, toplumsal ağlar ve örgütler gibi toplumsal hareket hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıran kaynaklardır. Bağlantılar kurmak, koalisyonlar oluşturmak ve hareket örgütleri yaratmak gibi faaliyetlere dayanırlar. *İnsan kaynakları* emek, deneyim, beceriler, uzmanlık ve liderlik gibi bireysel katılımcıların toplumsal

⁴⁰ Geri çekme işlemi kamuya açık bir reddetme eylemi veya geri planda ilgililere yönelik enformel bir bildirimle yapılmaktadır (Edwards & McCarthy, 2004, s. 126).

harekete sundukları şahsi unsurlarını içermektedir ve toplanması bireysel katılım kararı ile olmaktadır. *Materyal kaynaklar* para, mülkiyet, malzeme ve gerekli araç gereçler gibi finansal ve fiziksel sermaye unsurlarını içermektedir ve hareket aktörlerine strateji ve taktik geliştirilmesi noktasında geniş esneklik sunarlar.

3.2.1.1. Toplumsal Hareket Hiyerarşisi

McCarthy ve Zald (1977), bir toplumda var olan toplumsal hareketler ile kurumsal temsilleri arasında, kapsayıcılık düzeylerine bağlı olarak bir temsil hiyerarşisi kurmaktadır. Buna göre, bir konu etrafında birleşen toplumsal hareketi temsil eden farklı kurumsal yapılar, o toplumdaki hareket endüstrisini oluşturmaktadır. Aynı zamanda farklı konular etrafında birleşen tüm bu endüstriler de hareket sektörün birer parçası olmaktadır.

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, *toplumsal hareketi*, “toplumsal yapının bazı unsurlarını ve/veya toplumsal bölüşümü değiştirme tercihini yansıtan bir kitle içerisindeki fikirler ve inanışlar seti” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama, zorunlu olarak bir örgütlenme çatısı ile temsil edilmeyen hareketlilikleri de kapsamına alarak oldukça kapsayıcı olmaktadır. Yine de yaklaşım tanımının aksine, tercihli olarak, kurumsal bir örgüt ile temsil edilen hareketlere odaklanmayı seçmiştir. Yaklaşım *karşı hareketi* (*countermovement*) benzer bir tanımlama ile “mevcut bir toplumsal harekete karşı konumda yer alan fikirler ve inanışlar seti” biçiminde tanımlamaktadır (McCarthy ve Zald, 1977, s. 1217-1218).

Toplumsal hareketler, bir yandan kolektif eylemleri mümkün kılan eylem çerçeveleri, taktik repertuvarlar ve örgütsel şemalar yaratırken, bir yandan da toplumsal bağlantılar, koalisyonlar ve hareket örgütleri kurmakta, liderlik için aktivistleri eğitmekte ve hareketin değer ve pratikleri kanalıyla da sosyalizasyon sağlamaktadır (Edwards & McCarthy, 2004, s. 134). Toplumsal hareket tanımlaması, hareketleri toplumsal değişime yönelen “tercih yapıları” olarak kurarak, hareketin kendisi ile örgütlülük arasında açık bir ayrım yapmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal hareketin idealize ettiği fikirlere ve inanışlara bağlı olarak gelişen, paylaşılan tercihler dizisini kolektif eyleme dönüştürme işlevini toplumsal hareket örgütleri üstlenmektedir. *Toplumsal hareket örgütü* (*social movement organization, SMO*), “hedeflerini bir toplumsal hareketin veya karşı hareketin tercihleri ile tanımlayan ve bu hedefleri yerine getirmeye çabalayan kompleks ya da formel örgütlerdir” (McCarthy ve Zald, 1977, s.

1218). Bir hareket örgütünün kurulabilmesi için öncelikle, kaynakların asgari düzeyde toplanması ve hedefler doğrultusunda mobilizasyonun sağlanması gerekmektedir (Edwards & McCarthy, 2004, s. 136).

Genel anlamda formel örgüt yapılarına düşen görev, hareketin bünyesinde taşıdığı değerleri ve fikirleri temsil etmek, gerektiğinde biçimlendirmek ve hedeflere ulaşılması için ihtiyaç duyulan kaynakların teminini ve işlevsel kullanımını sağlamak olmaktadır. Ancak tüm bunlar bir hareket örgütü için ikincil konumdur. Hareket örgütlerinin profesyonel girişimler⁴¹ olarak tasvir edildiği ve hareketten görece bağımsız konumu düşünüldüğünde, öncelikli amacın “örgütsel beka” olduğu görülecektir (bakınız McCarthy ve Zald, 1977, s. 1226). Edwards ve McCarthy (2004), toplumsal hareket örgütlerinin varlıklarını sürdürmeye odaklanması durumunda, kolektif eyleme daha az kaynak aktaracaklarını savunmaktadır. Bu noktada hareket örgütleri ya hareketin hedef ve taktiklerini ılımlılaştırarak “muhafazakârlaştırıcı” bir etkiye neden olacak ya da, hedeflere ulaşmaya yönelik olması gereken girişimleri örgütsel bekaya doğru yönlendirerek “oyalayıcı” bir etki sunacaktır (s. 138). Ancak örgütsel beka sağlandıktan sonra, hareketin amaçlarını destekleyen tüm taraftarların (*adherents*) veya hareket-dışı unsurların örgütsel yapı içerisinde kaynak sunan birer bileşene (*constituents*)⁴² dönüştürülmesi ihtiyacı söz konusu olacaktır.

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, toplumsal hareketi temsil eden tek bir örgüt anlayışının dışına çıkmaktadır. Kolektif eyleme dair klasik yaklaşımlar, her ne kadar bu çoğul örgütlülüğe (Jenkins, 1983, s. 542) karşıtlık sergilemiyor olsa da, incelemelerinde açıkça yer vermemektedirler. McCarthy ve Zald (1977)’a göre, hareketi oluşturan tercih yapılarını temsil eden tüm örgütlenmeler, *toplumsal hareket endüstrisini* (*social movement industry*, SMI) oluşturur. Endüstri, toplumsal hareketi temsil eden tüm örgütsel türevleri bünyesinde barındırır ve bu anlamda da tekil ve bütüncül bir hareket algısı yaratan imajı yıkmaya yönelir. Buna göre, bir toplumsal hareket örgütü, hareketin taşıdığı değerler ve inanışlar bütünü içerisinde, tercihi olarak, yalnızca bir kısmını

⁴¹ Bu durum, yaklaşımın örgütsel şema içerisindeki bireysel konumları adlandırma biçiminde açıkça kendisini göstermektedir. Hareket örgütüne tam zamanlı olarak emek harcayanlar yaptıkları iş karşılığı ücret alıyorsa “profesyonel kadro”; tam zamanlı çalışan ancak karar alma sürecine dahil olmayanlar “profesyonel personel”; ve yine karar alma mekanizmalarında yer almayıp örgütsel faaliyetlere aralıklı olarak zaman ayıranlar “işçi” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, örgütsel faaliyetler için mobilize edilen “işçilerin” belirli görevlere özgü –geçici ekip (*transitory team*)– olabildiği göz önüne alındığında, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının örgütsel yapıyı profesyonel girişim gibi tanımladığı görülmektedir (Örgütsel yapıya ilişkin analizler için bakınız McCarthy ve Zald, 1977, s. 1226-1227).

⁴² Yaklaşım taraftar ile bileşen arasındaki temel farkı, örgütsel amaçlar için zamansal ve parasal kaynak sunma olarak kurmaktadır. Bu anlamda, herhangi bir toplumsal hareketin parçası olan birey, kaynak mobilizasyonu sürecine destek olduğunda örgütsel şema içerisinde bir bileşen haline gelecektir.

temsil ediyor olabilir (s. 1219). Neticede, konusu ne olursa olsun, bir toplum içerisindeki farklı toplumsal hareket endüstrilerinin bütünü daha geniş bir ölçekte *toplumsal hareket sektörünü (social movement sector, SMS)* oluşturacaktır.

3.2.1.2. Harekete Katılım Sorunu ve Mobilizasyon Süreci

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, yalnızca bir faktör haline getirdiği şikâyet konusu unsurlar ile harekete veya hareket örgütüne bireysel katılım arasındaki geçişi bireysel teşviklere bağlayarak genelleştirilmiş bir bakış açısı sunmuştur. Buna rağmen, toplumsal hareket örgütüne, eylem ve kampanyalarına katılım ve destek sunma konusu merkezi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Snow, Rochford, Worden & Benford, 1986). Snow ve diğerleri (1986), bireyin katılım kararını rasyonel tercihe bağlayan tek düze bir katılım modelini benimseyen kaynak mobilizasyonu ile şikâyetler arasında kavramsal bir köprü kurmaya çalışmıştır. *Çerçeveleme* yaklaşımı olarak anılan bu köprü, kaynak mobilizasyonu yaklaşımına eklenmiş bir analiz sunmaktadır. Böylece fırsatların, kimliklerin ve eylem repertuvarlarının nasıl çerçevelendiği konusunda analize katkı sunarak, yaklaşımın mikro-mobilizasyon merkezli bakışında odak kayması yaratmıştır (Gunning, 2009, s. 159). Yaklaşımın çerçeve uyumlaştırma (*frame alignment*) şeklinde adlandırdığı süreç, Erving Goffman (1974)'ın bireyin somut olayları “konumlandırma, kavrama, tanımlama ve etiketleme[sine]” izin veren “yorumlama şemaları” (*schemata of interpretation*) olarak tanımladığı çerçevelerden (*frameworks*) hareket etmektedir. Goffman’a göre, yorumlama şemaları, aksi takdirde anlamsız görünecek hadiseleri anlamlı hale dönüştürmektedirler (s. 21). Bu anlamda birey ya da bir toplumsal grup, çevresindeki dünyayı anlamlandırabilmek için kültürünün merkezi bir unsuru olan referans çerçevelerini kullanacaktır (s. 27, 39).

Çerçeve uyumlaştırma süreci, bireysel çıkarlar, değerler ve inanışlar ile hareket örgütünün eylemleri, hedefleri ve ideolojileri arasında uyum ve bütünlük yaratan kavramsal köprüyü ifade etmektedir (Snow ve diğerleri, 1986, s. 464). Birey ile hareket örgütü arasındaki bu köprü, esasen, algısal bir zeminde inşa edilmiştir. Koşullara bağlı olarak gelişen farklı algılamalar veya çerçeveler, şikâyet konusu durumların sürekli olarak yeniden değerlendirme yoluyla farklı biçimlerde yorumlanmasını mümkün kılacaktır. Süreç, harekete katılımın “gerekli bir koşulu” olarak, hareket örgütünün çerçeve ilkeleri aracılığıyla bireyin bir yandan çevresindeki dünyayı ve bir yandan da kendisi için şikâyet konusu olan durumları anlamlandırmasını içermektedir. Bu

anlamlandırma ve yorumlama süreci ile kurulan bağlantıların, bireyi hareket örgütüne katılım noktasında yönlendirmesi beklenmektedir. Yaklaşım, literatüre hâkim olan statik model yerine daha dinamik bir katılım modelini temel almaktadır. Buna göre, bir hareket örgütüne sadece rasyonel hesaplara dayalı katılım öngören bakış açısı, içinde bulunulan durumun koşullarına veya gerçekleştirilen aktiviteye bağlı katılım sürecini göz ardı etmektedir (Snow ve diğerleri, 1986, s. 466-467).

Bu kapsamda, bireyi hareket örgütüne bağlayan dört çeşit süreç söz konusudur: çerçeve köprüleme, çerçeve yükseltme, çerçeve genişletme ve çerçeve dönüştürme.

Çerçeve köprüleme (frame bridging), belirli bir konuya/soruna ilişkin olarak birbiriyle uyumlu ancak ilişkisiz birden fazla kavramsal çerçevenin birbirine bağlanmasını ifade etmektedir. Köprüleme süreci, aynı hareket endüstrisi içerisindeki hareket örgütleri arasında bağ kurmayı veya bireyi hareket örgütüne bağlamayı içermektedir. Bu kapsamda, sosyal ağlar, kitle iletişim araçları ve teknoloji gibi araçlar vasıtasıyla örgütsel hedeflerin, ideolojilerin, değerlerin ve inanışların tanıtımının sağlanması ve hareket örgütüne ilişkin bilgi yayma faaliyetlerini içermektedir (Snow ve diğerleri, 1986, s. 467-469).

Çerçeve yükseltme (frame amplification), toplumsal ilgisizlik ve belirsizlikler karşısında, olayların ve olguların nasıl anlaşılması gerektiğine ya da her birinin bireyin hayatına ilişkin bağlantısına yönelik açıklayıcı kavramsal unsurlara dayanır. Bu bağlamda, savunulan ya da karşı koyulan değerlerin tanımlanması, idealleştirilmesi ve yükseltilmesini içeriyorsa “değer yükseltme” (*value amplification*) formunda ortaya çıkacaktır. Aile, etnisite, mülkiyet, komşuluk, adalet, eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi temel değerler bu doğrultuda yaygın olarak idealize edilmektedir. Ayrıca, hedeflenen eyleme destek sağlamak için kullanılan ikinci yöntem olarak da “inanış yükseltme” (*belief amplification*) kullanılabilir. Şikâyet konusu sorunun önemine, konunun nedensel bağına, sorumlulara, muhaliflere, kolektif eylemin etkinliği bağlamında değişim olasılığına, eylemin gerekliliğine ve uygunluğuna ilişkin inanışlar bu anlamda harekete katılım sağlamak için yükseltilecek inanışlardan bazılarıdır (Snow ve diğerleri, 1986, s. 469-472).

Çerçeve genişletme (frame extension), birincil amaçlara bağlı olarak, önceleri daha önemsiz görülen çıkarların ve bakış açılarının da potansiyel taraftarların desteğini alabilmek ve hareket örgütüne katılımlarını sağlamak için mevcut çerçeveye dahil edilmesi olgusudur. Bu anlamda, nükleer silahlanma ve askeri müdahalelere karşıt bir barış hareketinin, katılımcı havuzunu genişletmek amacıyla sosyal adalet vurgusunu

geliştirmesi çerçeve genişletme girişiminin bir örneği olmaktadır (Snow ve diğerleri, 1986, s. 472-473).

Çerçeve dönüştürme (frame transformation), toplumsal hareket örgütünün desteklediği programlar, nedenler ve değerlerin geleneksel hayat tarzı ve ritüeller ile uyumlu olmadığı durumlarda söz konusu olmaktadır. Buna göre, eski anlamlar ve kavrayışlar bir kenara bırakılarak yeni değerler edinilir ve hatalı inanışlar ve kavramsal çerçeveler yeniden oluşturulur. Süreç, önceleri kader olarak görülen ve bu anlamda da katlanılabilir kabul edilen olguların, artık hoşgörülemez, adaletsiz ya da ahlakdışı olarak tanımlandığı bir değişimi yansıtmaktadır (Snow ve diğerleri, 1986, s. 473-476).

Çerçeve uyumlaştırma süreci, kavramsal olarak, hareket endüstrisi içerisinde veya hareket örgütü ile birey arasında çevresel algılama ve yorumlama biçiminin benzeştirilmesi ve karşılıklı entegrasyon sağlanması hedeflerine dönük bir süreci yansıtmaktadır. Teorik düzlemde ise, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının detaylı bir analize dahil etmediği hareket örgütüne katılım sürecini detaylandırma hedefinin bir parçasıdır. Ayrıca, kaynak mobilizasyonu yaklaşımına katılımın analizi noktasında eklemlenmiş, tamamlayıcı bir bakış açısıdır.

Sonuç olarak, kaynak mobilizasyonu yaklaşımı toplumsal düzlemde bir toplumsal hareketin temsili, bu temsilin örgütsel yapısı ve gerekli unsurları üzerine ağırlıklı olarak iktisadi bir analiz kurmaktadır. Gerek hareket örgütünün işlevi ve çalışma prensipleri hakkındaki varsayımları gerekse de kullanmayı tercih ettiği kavramsal dil bu bakış açısının bir yansımasıdır. Yaklaşım, kaynaklar üzerinde merkezi örgütsel kontrolü ve sınırları belirlenmiş çıktıları içeren; açıkça tanımlanmış sabit hedeflere yönelik rasyonel bir eylem modeli çizmektedir (Jenkins, 1983, s. 529). Bu anlamda, Olson (1975)'ın rasyonel çıkarıcı bireyi, McCarthy ve Zald (1977)'ın yaklaşımının örgütsel zeminine “rasyonel örgütlülükler” (Çetinkaya, 2008, s. 24) biçiminde yansımaktadır.

3.2.1.3. Yaklaşım Yönelik Eleştiriler

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, toplumsal hareketler analizine önemli katkılar sunmaktadır. Öncelikle, bir toplumsal hareketin ortaya çıkışının sosyal psikolojik indirgemeciliğe dayandırıldığı ve genelde irrasyonellik, anormallik ve geçicilik vurgusu ağır basan klasik yaklaşımların geride bırakılmasına yardımcı olmuştur. İkinci olarak, toplumsal hareketi oluşturan unsurlar ile toplumsal hareket örgütü arasında amaçsal ve

çıkarsal bazı farklılaşmaların mümkün olabileceğini göstermiştir. Hareketi temsil eden örgütsel yapıların çoğulluğu göz önüne alındığında, rekabet ve uzmanlaşma gereği, bütüncül bir keşişmenin her zaman söz konusu olamayacağı görülmektedir. Bu anlamda, bir hareketi temsil eden tekil bir temsilci iddiası her zaman doğru olmayacaktır. Ayrıca, bir hareket örgütünün ilk amacının varlığını sürdürmek olduğu savı, hareket ile hareket örgütü arasındaki kimi çatışmaları da açıklar durumdadır. Üçüncü olarak, örgütsel mücadele için kaynakların mobilizasyonunun sağlanması, hareketi oluşturan tercihlerin sunumu ve katılımı sağlayacak seçici teşviklerin önemi noktasında hareket analizine önemli katkıları olmuştur.

Öte yandan yaklaşımın kaçınılmaz olarak bazı zayıflıkları da söz konusudur. Öncelikle, McCarthy ve Zald (1977)'in da kabul ettiği üzere, yaklaşım belirli bir zaman ve mekâna ait bir analize dayanmaktadır ve bu anlamda “kısmi” bir toplumsal hareket teorisidir. Yine de siyasal rejim ve toplumsal düzen nasıl olursa olsun, örgütlü sosyal mücadelenin temel sorunları ve stratejik çelişkileri noktasında farklı toplumsal yapılarda gelişen hareketlerde önemli benzerlikler bulmak mümkündür. Kolektif siyasal şiddet hareketleri dahil tüm hareketlerin hedeflerine ulaşabilmek için eylemlerinin sürekliliğini sağlamaya ve dolayısıyla da kaynak akışını kontrol altında tutmaya ihtiyacı vardır. Öte yandan, yaklaşımın rasyonel tercihlere dayalı bir katılım modelini temel almış olması, kısmilik eleştirisinin ikincil bir boyutunu oluşturmaktadır. Buna göre, bireyin hem kolektif eylem neticesinde elde edeceği kazanımları veya uğrayacağı kayıpları ve hem de tercihinin çıkarları lehine sonuçlanıp sonuçlanmayacağını bilemeyeceği gerçeği göz önüne alındığında, rasyonel tercihlere dayanan veya rasyonel tercihler tarafından yönetilen kolektif hareket iddiasının belirli bir sınırlılık taşıdığı söylenebilir (bakınız Touraine, 2002, s. 90-91).

İkinci olarak, yaklaşımın toplumsal hareket tanımlaması gerek yapısal gerekse de kapsam noktasında belirli bir kısıtlılık içermektedir. Zira McCarthy ve Zald'ın analizinde toplumsal hareket, toplumsal yapının belirli unsurlarına veya toplumsal bölüşüm sorunlarına yönelen, temel olarak kurumsal bir yapı aracılığıyla temsil edilen yapılandırılmış değişim girişimlerini içerecek şekilde sınırlandırılmaktadır. Hedeflerin etkileşimler aracılığıyla belirlendiği, merkezileşmenin zayıf olduğu ya da bir karizmatik lider bünyesinde temsil edildiği ve hedeflenen sonuçların sınırları belirlenmemiş, dağınık bir görünüm sergilediği hareketler söz konusu olduğunda kaynak mobilizasyonu yaklaşımının uygulanmasında sorunlar mevcuttur (Jenkins, 1983, s. 529). Yaklaşım bu şekilde, temel olarak aktörlerinin içinde yer aldıkları sosyal ilişkilerine göre değil sahip

oldukları hedeflerine göre tanımlandığı bir strateji analizi sunmaktadır (Touraine, 1985, s. 769). Bu bağlamda, “stratejik hareket üzerindeki aşırı vurgu” (Cohen, 1999, s. 120) nedeniyle, kimlik ve kültür savunusuna yönelen ve merkezi kurumsal bir örgütlenme içermeyen hareketlerin yaklaşım içerisinde kapsam-dışı tutulduğu söylenebilir.

Üçüncü olarak, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının toplumsal hareketi yalnızca veri olarak değerlendirdiği, hareketin anlamını incelemede başarısız olduğu tartışması söz konusudur (Melucci, 1999, s. 84). Buna göre, yaklaşım bir hareket örgütünün kurulması için gerekli unsurların nasıl bir araya getirileceği konusunu analizinin merkezine alırken, hareketin ortaya çıkış nedenlerine dair yeterli açıklayıcı alan ayırmaması, toplumsal hareketin kendisine dair bir anlamlandırmanın kaçırılmasına yol açacaktır. Bu eksiklik, yaklaşımın çatışmanın doğası hakkında açıklayıcı olamamasına neden olduğu gibi hareketliliğin kültür ve kimlik üretimi bağlamında simgesel boyutunu da göz ardı etme eğilimindedir.

Dördüncü bir eleştiri de, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının yalnızca hareketin anlamını değil aktörleri de tanımlamakta başarısız olduğu yönündedir. Yaklaşım kolektif eyleme dahil olan aktörü daha ziyade “kâr ve maliyet mantığı” açısından değerlendirmektedir (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 133). Bir harekete dahil olan ve hareketin eylem gündemi aracılığıyla mobilize olan bireyin kendisine ve hareketliliğin doğasına dair bir anlamlandırması analiz kapsamı dışında kalmaktadır.

Toplumsal hareketliliği açıklamayı hedefleyen analiz, yapısal unsurlar ile katılımcılar arasındaki etkileşimi tanımlamaya odaklanarak makro-düzey bir analiz sunabileceği gibi, hareket örgütlerine dayanarak meso-düzey veya bireysel motivasyonlar ile kimliklendirme süreçlerinin incelenmesi aracılığı ile mikro-düzey bir analiz sunabilecektir (della Porta, 2008, s. 222; della Porta, 2013, s. 21). Bu bağlamda, kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, toplumsal hareket incelemelerinde kullanılabilecek üç analiz düzeyinden ikincisini temsil etmektedir. Yaklaşımın örgütsel niteliklerin analizi ile literatüre önemli katkıları söz konusu olsa da, bünyesinde kaçınılmaz olarak bütüncül bir bakış açısı eksikliği taşımaktadır. Hareketliliğin birey, grup ve toplum bağlamının ve değişen siyasal koşullar karşısındaki sürekli etkileşimlerinin değerlendirilmesiyle ancak karmaşık olgulara dair kapsamlı bir analiz kurulabilecektir. Bu noktada, yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, etkileşimsel süreçleri ve siyasal fırsat yapılarını analize dahil etmesiyle bu eksikliğin giderilmesine katkı sunmaktadır.

3.2.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Yeni Toplumsal Hareketler⁴³ (*New Social Movements*, NSMs) yaklaşımı, kapitalist gelişim süreçlerinin veya sosyoekonomik krizlerin neden olduğu geleneksel sınıf çatışması olgusu yerine; ortak kültürel değerlerin toplumsal anlamı ve kullanımı üzerine yoğunlaşan örgütlü çatışmaları içeren toplumsal hareketleri incelemektedir (Touraine, 2002, s. 89-90; 1985, s. 760). Öngörülen toplumsal çatışma olgusu, belirli kültürel yönelimlerin ve aktivitelerin üretimi üzerinde toplumsal kontrol için verilen hâkimiyet mücadelesinin bir parçası olmaktadır (Touraine, 1999, s. 43-44). Bu kapsamda bir toplumsal hareket, dayanışmaya dayalı, çatışma taşıyan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket biçimi olarak görülmektedir (Melucci, 1999, s. 87; 1980, s. 202). Böylesi bir hareket, kültürel alan üzerindeki hâkim aktörlerin sorgulanmasını, farklı kültürel tanımlamaların mümkün ve mevcut olduğunun ilanını ve genel kabullerin yeniden yapılandırılmasını içerecektir. Toplumsal hareket eylemi, sembolik alan üzerinde yürütülen bir çatışma aracılığıyla aktörlerin ve kavrayışların yeniden inşası sürecinin temel bileşeni haline gelmektedir. Alain Touraine’e göre, bu kapsamdaki toplumsal hareketler için iki temel sınırlama iktisadi rasyonalite ve totaliter rejim kaynaklı olmaktadır. Bu sınırlamalar, iktisadi rasyonalitenin çıkar odaklı benmerkezciliğine ve “toplumsal hayatı yutan” totaliter rejimlerin de tüm sosyal ilişkileri ve aktörleri, dolayısıyla da sivil toplumu yıkıcı mantığına dayandırılmaktadır (Touraine, 1985, s. 762-763; 1999, s. 39; ayrıca bakınız Cohen, 1999, s. 124).

Touraine (2002)’nin bakış açısıyla, toplumsal hareketler farklı bir sosyoekonomik gerçekliği temsil edecek biçimde sunulmaktadır. Bu sosyoekonomik gerçeklik, kapitalist gelişim süreciyle bağlantılı olarak toplumsal mücadelenin artık yön değiştirdiği vurgusuna dayanmaktadır. Bu olgusal dayanak, hareket analizinde bir yandan ekonomik unsurlara dayalı bir toplumsal hareket anlayışını geride bırakmayı hedeflemekte, bir yandan da “aktörlerin tarafına geçmek” olarak görülen yeni bir yaklaşımı ifade etmektedir (Touraine, 2002, s. 89; Melucci, 1999, s. 88-89). Yaklaşım analiz yöntemi ile hareketlerin yapısındaki “morfolojik” değişime ve daha bütüncül bir toplumsal dönüşüme referans ile günümüz gerçekliğine vurgu yapmaktadır (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 133).

Jürgen Habermas (1981), gelişmiş Batılı toplumlarda 1960’lı ve 1970’li yıllarda

⁴³ Yaklaşımın “*New Social Movements*” biçimindeki İngilizce adının, Türkçe yazımı konusunda “Yeni Sosyal Hareketler” veya “Yeni Toplumsal Hareketler” olmak üzere iki farklı pratik söz konusudur. Çalışma boyunca tutarlılık olması için “sosyal” ve “toplumsal” sözcükleri eşdeğer olacak biçimde, ikincisi lehine bir tercih kullanılmaktadır.

gelişen çatışmaların, refah devletinin bölüşüm sorunları karşısında kurumsallaşmış çatışma modelinden birçok anlamda sapmayı temsil ettiğini savunmuştur. İlk olarak, çatışmaların artık materyal yeniden üretim alanında gerçekleşmediği, siyasal partiler ve örgütler aracılığıyla kanalize olunmadığı ve sisteme uyum için teşviklerin yeterli gelmediği bir toplumsal duruma referansla, Habermas, yeni çatışmaların kültürel yeniden üretim, toplumsal entegrasyon ve sosyalizasyon alanlarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna göre, yeni çatışma biçimi değerlerde ve tutumlarda “sessiz devrim” anlamına gelmektedir. İkinci olarak, “eski siyaset” biçimi ile yenisi arasında tematik bir farklılık mevcuttur. Yeni siyaset biçimi, eskisinden farklı olarak hayat kalitesi, eşitlik, bireyin kendini gerçekleştirme (*self-realization*), katılım ve insan hakları sorunlarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, yeni çatışma biçiminin konusu bölüşüm sorunları değil, yaşam tarzları olmaktadır. Üçüncü olarak ise yeni siyaset biçimi, yeni orta sınıf, genç nesil ve yüksek eğitilmiş gruplar tarafından desteklenmektedir (s. 33).

Toplumsal hareketlere dair bu yaklaşım, siyasal hedef taşımak yerine –her ne kadar sonuçları itibarıyla siyasal olsa da⁴⁴– toplumsal bağlamda yaşanan görünürlük çatışmalarına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, yeni toplumsal hareketlerin daha az sosyopolitik ve daha fazla sosyokültürel olduğu varsayımını ortaya çıkarmaktadır (Touraine, 1985, s. 780). Devlet aygıtı ile sivil toplum arasında konumlandırılan siyasal zemin, yeni toplumsal hareketler ile siyaset arasında açık bir ayrımı ifade eder olmuştur. Kültür ve kimliğinin farklılığının toplumsal düzlemde görünürlüğü, kabulü ve tanınmasına odaklanan bu hareket biçimi, öncekilerden farklı olarak devleti ele geçirmek, iktidarı değiştirmek ya da toplumun bütüncül değişimi gibi hedefler karşısında kendisini sınırlamaktadır. Hareketliliğin hedefine aldığı toplumsal alan devlet veya piyasa mekanizması değil, sivil toplumdur (Cohen, 1999, s. 124). Bu durum, Touraine (1985)’i toplumsal hareketlerin artık “ideal bir toplum imajı” ile teşvik olmadığı sonucuna götürmektedir (s. 779). Bu kapsamda bir hareket, “kendi özgül değerlerinin geniş topluluk için bağlayıcı olmasını talep etmemekte” (Offe, 1999, s. 62) ve yalnızca hak ve özgürlük alanının, temsilin veya tanımanın kolektif harekete konu olan sosyal gündem bağlamında genişletilmesine yönelmektedir. Yeni çatışmalar,

⁴⁴ Sembolik alanda mücadele yürüten yeni toplumsal çatışma formları, yerleşmiş kodlara dair yenileme taleplerini dile getirirken açık bir siyasal hedef barındırmamaktadır. Ancak “kültürün, dilin, alışkanlıkların yenilenmesi” talebini içeren hedeflerin elde edilmesi, kurumsal ve siyasal bazı sonuçlar ile mümkün olabilecektir (Melucci, 1999, s. 101-102). Bu yönüyle de bir hareket yalnızca kültürel sorgulamaları ve talepleri ile örgütlense de siyasal sistem boyunca belirli bir karşıtlık yaratacak ve yenilik üretmesi için onu zorlayacaktır.

sistemin “güçsüz bağımlı tüketicileri” (Cohen, 1999, s. 123) olması beklenen aktörlerin bir yandan özgün değerlerine ve varoluşuna dair savunmacı davranışlarını bir yandan da değişimin bileşeni olma çabalarını içselleştirmektedir.

Jean Cohen (1999), kendini anlamaya yönelik bu yeni hareketlerin devrimci hayallerden vazgeçerek bir sivil toplum savunusuna yönelmiş olmalarını “kendini sınırlayan radikalizm” (*self-limiting radicalism*) olarak tanımlamıştır (s. 110-111). Bir toplumsal hareketten beklenen, devletin veya toplumun bütüncül değişimi yerine varlığının ve ritüellerinin toplumsal olarak reddinin istikrarsızlaştırılması olmaktadır. Çatışma içerisinde yer alacak aktörlere bu nedenle “geçici” vazife atfedilmektedir. Aktörlerin bir toplumsal çatışmadaki temel rolleri kısaca “problemi görünür kılmak, topluma belirli bir alanda temel bir problemin olduğunu ilan etmek” olmaktadır (Melucci, 1999, s. 89). Bu kapsamda bir çatışma, bir yandan topluma farklı anlamlandırmaların ve kodların varlığını duyururken bir yandan da otoriteye mevcut kodlarda değişiklik talebini dile getirmektedir. Öte yandan, Frank ve Fuentes (1987)’e göre, toplumsal hareket ve katılımcıları sistemin kendisi veya bazı yönleri ile doğrudan bir mücadeleye ve sorgulamaya başvurduğu ölçüde anti-sistemik bir görünüm taşıyacaktır. Ancak hareketler nadiren, sistemi yıkma veya başka bir kavrayışla değiştirme gibi bir girişim içerisinde bulunarak anti-sistemik bir nitelik taşır. Kavramsal bağlamda sistem karşıtı görünmesine rağmen, eylem alanı itibarıyla toplumsal hareketler sistem karşıtı değildirler (s. 1508).

Claus Offe (1999), yaklaşımın kapsamına aldığı “yeni” hareketlere ilişkin olarak literatürün “yeni protesto hareketleri”, “yeni politikalar”, “yeni popülizm”, “neoromantizm”, “antipolitik”, “ortodoks olmayan siyasal davranış” ve “düzensiz politikalar” gibi kavramsallaştırmalar ile bir kırılmanın ve devamsızlığın üzerinde durduğunu veya yeni çatışma formlarını alışılmış olanın dışında tanımladığını belirtmektedir (s. 60-61). Touraine (2002)’in toplumsal hareket yaklaşımı da bu görüşü desteklemektedir. Ona göre bu hareketler, İkinci Dünya Savaşı sonrası, özellikle 1960’larda, post-endüstriyel toplum (*post-industrial society*)⁴⁵ olarak tanımlanan bir sosyoekonomik duruma hâkim olan yeni toplumsal ve kültürel hareketlerin, giderek daha fazla baskın hale geldiği bir siyasal tabloda ortaya çıkan yeni zaman dilimine ait

⁴⁵ Alain Touraine, yeni bir toplum tipinin oluştuğunu ve bu yeni toplumun, öncülü olan sanayi toplumundan ayırt edici nitelikleri dolayısıyla post-endüstriyel toplum (*post-industrial society*) veya programlı toplum (*programmed society*) olarak adlandırılabilirliğini savunmuştur (1971, s. 3; 1985, s. 781). Öte yandan, Touraine, sonraki bir makalesinde, post-endüstriyel toplum yerine artık “enformasyon toplumu” (*information society*) teriminin kullanıldığını belirtmiştir (bakınız Touraine, 2002, s. 91).

yeni bir kolektif eylem biçimidir⁴⁶ (Touraine, 2002, s. 91).

Post-endüstriyel toplum bir anlamda somut sınıfsal çıkarları için mücadele eden ve siyasal sürece katılımını arttırmaya çalışan aktörler imajını geride bırakarak, “sembolik” hedefleri için toplumsal hareket yaratan aktörler kavrayışına geçişi temsil etmektedir (bakınız Melucci, 1999). Yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin, ne sağ-sol, liberal-muhafazakâr gibi siyasal ideolojilerine ne de toplumsal sınıfları gibi sosyoekonomik konumlarına bağlı olarak tanımlanması mümkün değildir; aksine bu aktörler “daha çok hareketlerin konularından çıkarılan kategorilerle” kodlanmaktadır (Offe, 1999, s. 66). Alberto Melucci (1999), ortaya çıkan bu yeni kolektif eylemliliğin “daha önce gündeme gelmemiş sosyal çelişkilerden kaynaklan[dığını]” ve neticede de geleneksel “politik” formdan kayma yaşandığını savunmuştur (s. 81). Bu kapsamda, yeni toplumsal hareketler yaklaşımının sosyoekonomik koşullara bağlı olarak değişen zaman ve toplumsal yapı kavrayışının dışında, hem gündemine aldığı çatışmaların içeriği ve öncelikli mücadele zemini hem de çatışmanın aktörlerine bakış açısı bağlamında “yenilik” iddiası taşıdığı söylenebilir.

Touraine, 1985 yılında yayımlanan *An Introduction to the Study of Social Movements* adlı çalışmasında, post-endüstriyel toplumun “yeni bir kültür” ve “yeni toplumsal çatışmalar ve hareketler alanı” olarak daha küresel ve radikal biçimde tanımlanması gerektiğini savunmuştur (s. 781). Buna göre, post-endüstriyel bir zamana göre tanımlanan bu toplumsal model, yeni güç merkezleri, egemenlik biçimleri ve reflektif bir kültürel model ile nitelenen ve kendi bilgisini, normatif hedeflerini ve sosyokültürel formlarını üretme kapasitesine sahip yeni⁴⁷ bir toplum tipi olmaktadır (Cohen, 1999, s. 126). İddia olunan bu “yeni toplum” fikrinin temel dayanağı, farklı kültürel değerlerin ve kimliklerin gelişimini hedefleyen bir yönelime sahip yeni toplumsal hareket örgütlenmelerinin varlığı olmaktadır. Bu bağlamda toplumsal hareketler, alternatif sosyal ve kültürel hayat formu arayışı olarak karşı-kültür ile ilişkilendirilmiştir (bakınız Touraine, 1985, s. 749). Hâkim kültürel tanımlamalara karşıt bir görünüm sergilediği için “karşı-kültür” olarak konumlandırılan bu hareketler, kültürel alana dair farklı tanımlamalardan yalnızca birini yansıttıkları gerçeği göz önüne alındığında esasında “alt kültürel yönelimler”⁴⁸ olarak varlık gösterdikleri görülecektir.

⁴⁶ Melucci (1999), post-endüstriyel toplumsal yapıda ortaya çıkan “çağdaş” hareketler için “postpolitik hareketler” kavramını kullanmaktadır (s. 90, 17. dipnot).

⁴⁷ Bu yeni toplum tipinin dört temel unsuru Touraine’e göre, Ar-Ge, bilgi işleme, biyomedikal bilim ve teknikler ve kitle iletişim araçlarıdır (bakınız Touraine, 1985, s. 781; Cohen, 1999, s. 126).

⁴⁸ Kavram Johnston, Larana ve Gusfield (1999, s. 139)’dan ödünç alınmıştır.

Çağımız sivil toplumu ve toplumsal hayatı hakkında yapılan bu tanımlamalar, “yeni bir toplumsal model inşa etmekte” (Cohen, 1999, s. 126) ve bu yeni toplumsal hareketlerin “ayırt edici yeniliği”ni açıklamak için dayanak noktası olarak kullanılmaktadır.

Yeni toplumsal hareketler yaklaşımı kapsamında hareketlilik olgusu, daha ziyade, içeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki karmaşık ilişkilerin ortaya çıkardığı koşullar bağlamında değerlendirilir ve aktörler arasındaki etkileşimin temelde siyasal değil kültürel boyutta gerçekleştiği savunulur. Melucci (1999)’ye göre, “fırsatlar ve kısıtlılıklar sistemi içinde kurulan bilinçli bir yönelim olarak hareket, amaçların, kaynakların ve engellerin bir iç oyunu olarak görülmelidir” (s. 85). Bu kapsamda toplumsal çatışmanın içeriğini oluşturan gündemin bir hareket bünyesinde sunulması, içinde bulunulan dönemin ve sistemin koşullarına, imkân ve zorluklarına bağlı olmaktadır. Ayrıca, toplumsal hareket bilinçli bir faaliyet olarak betimlenerek iki temel unsur olan aktörlere ve sistem boyunca ortaya çıkan etkileşimlere bağlı bir analiz sunulur. Toplumsal ve siyasal düzlemde verili kabul edilen yapılara yönelik olarak toplumsal aktörlerin, mevcut fırsat ve zorluklarıyla sistem boyunca birlikte veya karşı karşıya mücadeleleri analizin temel odağı olmaktadır.

Tanımsal olarak toplumsal hareketler, “yapıları sistemik bir alanda işleyen amaçlar, inançlar, kararlar ve fikir alış verişleri tarafından inşa edilen eylem sistemleri” (Melucci, 1999, s. 85) olmaktadır. Melucci’nin analizinde toplumsal hareketler bir eylem sistemidir. Zira bütünlük iddiası taşıyan tekil bir görünüm yadsınarak, kolektif hareketler görünürdeki bütünselliğinin ardındaki değişik unsurların oluşturduğu “çoğul yönelimler ve anlamlar” olarak değerlendirilmektedir (bakınız Melucci, 1999, s. 86).

Örgütlenme olgusu da, kaynak mobilizasyonu yaklaşımının aksine, yalnızca ampirik bir veri olarak görülmemekte; benzer bir toplumsal etkileşimler süzgecinden geçirilerek incelenmektedir. Örgütlenme, “sınırsız bir alanda değerleri, imkânları ve kararları bölüştürmek” anlamında analitik bir düzeydir (Melucci, 1999, s. 85). Toplumsal çatışmaya konu olan gündem etrafında gerçekleşecek örgütsel bütünleşme, katı kurumsal yapılar olarak değil gevşek sosyal yapılar olarak kendisini gösterecektir. Yeni çatışma formu, temel olarak “enformel, devamsız, ortama-bağlı ve eşitlikçi” bir hareket aktörü tanımlaması yapmakta ve geleneksel örgütlenme modellerinin aksine gerek yapılandırılmış bir üyelik anlayışı ve gerekse de örgütsel bir hiyerarşi karşısında daha zayıf ve geçici sınırlar belirlemektedir (Offe, 1999, s. 64; Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 137-138). Esnek bir örgütsel yapıya eşlik eden kısa süreli ve vazgeçilebilir bağlılık ve tekil bir merkezi liderlik anlayışının olmayışı ile yeni

toplumsal hareketlerin formu bir anlamda “hakim modellere sembolik bir tehdit” olarak görülmektedir (bakınız Melucci, 1999, s. 93). Ancak, yeni toplumsal hareketlere özgü betimlenen örgütlenme modelinin bazı temel sorunlar ile karşılaşması muhtemeldir. Öncelikle, yaklaşımın analiz ettiği hareketlerin konjonktürel değişimler karşısında sürekliliklerini sağlayacak profesyonelleşmiş resmi bir yapıları ve yönetimleri söz konusu değildir. Resmi olarak kurumsallaştırılmış bir kimlik ve mücadele stratejisi içermediği için “hareketin bütünlüğü ve devamlılığı, bireylerin ve grupların entegrasyonu ve karşılıklı bağımlılığı olmadan sağlanamaz” (Melucci, 1999, s. 85). İkinci olarak ise, Offe (1999), bu hareket modelinde müzakere yapabilme yetisinin söz konusu olmadığını savunmaktadır. Bunun temel sebebi, müzakere ile temsili düzeyde alınacak kararların içsel bağlayıcılığını sağlayacak örgütsel nitelikler ile donatılmamış olmalarıdır (s. 65)

Melucci (1999), hareketin katılımcıları arasındaki örgütlenme modelini ve etkileşim kanallarını *hareket ağları* kavramı ile ifade etmektedir. “Çatışmacı bir kültürü ve bir kolektif kimliği paylaşan bireylerin ve grupların ağı”nı ifade eden bu kavram, her ne kadar resmi örgütlenmeleri dışlamasa da yaklaşımın esas vurgusu ağırlıklı olarak gayri resmi ilişkiler ağı üzerinedir (s. 91). Bu ağlar üç temel özellik göstermektedir: (a) birden fazla harekete üyelik, (b) hareket boyunca part-time ve kısa süreli aktivizm, (c) katılımcılardan harekete bireysel zaman ayırmalarının istenmesi ve duygusal dayanışma olgusu (s. 92).

Melucci (1999), ortaya çıkan yeni çatışma formları olarak “çağdaş” kolektif hareketlere dair bazı ayırt edici niteliklerden bahsetmektedir. İlk olarak, yapısal krizlere yanıt olarak geliştiği varsayılan geleneksel toplumsal çatışmaların aksine, bu yeni çatışma formları konjonktürel olmadığı için kalıcıdır (s. 81). Gelişmiş kapitalist kalkınmaya eşlik eden enformasyon toplumu, ekonomik çıkarları için mücadeleyi dünyayı anlamlandırma çabasının bir parçası olan kültürel üretim mücadelesi ile ikame etmiştir. Melucci’nin kavrayışı ile “kültürel artık değer” üretiminin esas olduğu “post-materyal” toplumlar, sembolik değeri yüksek toplumsal çatışmalara sahne olmaktadır. Bu çatışmalar ağırlıklı olarak “özerklik, kimlik ve manipülasyona, kontrole, bağımlılığa, bürokratikleşmeye, düzenlemeye vs. karşı muhalefet etme” (Offe, 1999, s. 64) gibi değerler çerçevesinde yürütülmektedir.

İkinci olarak, çağdaş toplumsal sistemlerin değişmez birer parçası kabul edilen yeni dayanışma ağları, bir yandan sosyalizasyon sürecine katkı sağlarken bir yandan da “örtülü” bir katılım işlevi görmektedir (Melucci, 1999, s. 82). Bu anlamda, bireylerin

sosyal yapının temel değerleri ile donatılarak toplumun birer parçası haline getirildiği sürecin ve yapılandırılmış bir katılım modelinin sınırları dışında yeniden tanımlama öngörülmektedir. Bu arayış kendisini hareketlilik modeli ve katılım yöntemi noktasında iç içe geçmiş iki değişimi yansıtmaktadır. Öncelikle, Frank ve Fuentes (1987)'in belirttiği üzere, insanların geleneksel siyasal süreçlere, partilere ve devlete karşı hayal kırıklıklarının yol açtığı alternatif arayışlarının bir parçası olarak devlet iktidarını hedefleyen kitlesel hareketlerden toplumsal harekete doğru kayma süreci, günümüz toplumsal hareketlerinin üyelik kapasitesi ve gücünde artış yaratmıştır (s. 1507). Süreç netice itibarıyla de, alternatif arayışı olarak yeni toplumsal hareketlerin örgütlenmesine ve çoğalmasına neden olmuştur (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s.137). Yeni toplumsal hareketlerin yerine getirdiği bu alternatif katılım işlevi, tüm aracılık mekanizmalarını ve temsilleri reddeden, otoriter rejim ve hiyerarşi karşıtı bir doğrudan katılım modeli olmaktadır (Melucci, 1980, s. 220). Üstelik nükleer karşıtlığı⁴⁹ ve çeşitli insan hakları gündemleri gibi sosyal girişimler, siyasal katılımın mekânını sınır aşırı bir çerçeveye oturtturarak toplumsal harekete küresel bir görünüm kazandırmaktadır.

Üçüncü olarak, temsil ve karar alma mekanizmalarını içerisine alan siyasal alan ile sivil toplum arasında boşluk söz konusudur (Melucci, 1999, s. 82). Sivil toplumu devletten soyutlayan bu boşluk, yeni toplumsal hareketlerin “özel çıkarlar” ile “kurumsal devlet politikaları” arasındaki alanda politize ettiği eylemleri (Offe, 1999, s. 55) vasıtasıyla temsil için uygun zemin olmaktadır. Siyasal katılımın tanımlanmış kanallarına entegre olamayan kolektif hareketler bir anlamda çağdaş toplumun karmaşıklığının bir görünümü olmaktadır. Mevcut kurumların var olmadığı, başarısız olduğu veya grubun çıkarlarını ihlal ettiği alanlarda ortaya çıkan boşluk, toplumsal hareketlerin devlet aygıtı ile toplumsal kurumlar arasında önemli bir rol oynamasını sağlamıştır (Frank & Fuentes, 1987, s. 1508). Bu noktada dikkate alınması gereken husus, yeni toplumsal hareketlerin doğrudan siyasal gücün veya devlet aygıtının ele geçirilmesi hedefini taşımadıkları için siyasal sistem odaklı olmadıkları ve esasen sistem karşısında özerklik ve bağımsızlık için mücadele verdikleridir (Melucci, 1980, s. 220). Devlet gücünü elde etme amacından uzaklaşma esasen bir toplumsal hareketin olmazsa olmazı (*sine qua non*) olarak görülür. Aksi takdirde, toplumsal hareket tüm özünü ve amacını yitirme riski ile karşılaşacaktır (Frank & Fuentes, 1987, s. 1506).

Dördüncü olarak, yeni çatışma formları tekil bir toplumsal sınıfa ait eylemler

⁴⁹ Nükleer karşıtlığını da içerisinde barındıran “barış hareketliliğine” dair bir analiz için bakınız Melucci, 1999, s. 94-100.

olarak ortaya çıkmamaktadır (Melucci, 1980, s. 219; Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 135). Daha karmaşık örgütlenmeler olarak, çatışma gündemini oluşturan sembolik alan üzerinde bir mücadele biçimini ifade ederler. Kolektif talep, hareket gündemine koşut olarak kategorik bir birliktelik zemininde ve farklı sosyal statülere sahip aktörler aracılığıyla dile getirilmektedir. Bu anlamda da, mücadelenin kapsamına aldığı grup kimliğini taşıyan ve grup ile dayanışma sergileyen bireylerin karmaşık birlikteliği görünümündedir. Ancak, toplumsal hareketler yalnızca bireyleri bir araya getirmekle kalmaz, kimi zaman bütünsel olarak diğer hareketleri, liderlik ve üyelik gibi imkânlarını kapsamına alır ve yeni koalisyonlar, işbirliği ve bütünleşme olasılıkları ararlar (Frank & Fuentes, 1987, s. 1509). Bu imkân, aynı hareket endüstrisi içerisindeki toplumsal hareketlerin ortak gündem ve katılımcıları paylaştığı durumlarda söz konusu olabilmektedir. Öte yandan, yeni toplumsal hareketlerin izlediği doğrudan katılım modeli ve tekil bir kurumsal temsilci eksikliği gibi niteliklerinin “süreksizlik ve parçalanma riski” (Melucci, 1980, s. 221) barındırdığı belirtilmelidir.

Beşinci olarak ise, yaklaşımın kapsamına aldığı toplumsal çatışma formları, yapısal olarak kamusal alan-özel alan ayrımını geride bırakmaktadır. Zira özel alana ait kabul edilen tüm tanımlamalar ve anlamlar, çatışma boyunca kolektif eylem sahasında hareket gündemi halini alır ve hareketin aktörleri tarafından düzenin aygıtlarının yerleşmiş kurumsal rasyonalitesinin aksi yönünde ifade edilir (Melucci, 1980, s. 219). Bu bağlamda bireyin gündelik hayatının bir parçası olan ilişkileri, kültürel ritüelleri, kimlik tanımlamaları ve yaşam biçimi gibi konular kamusal alanda çatışma konuları haline gelmektedir. Çatışma böylece siyasal ile özel alan arasındaki ayrımı bulanıklaştırmakta (Offe, 1999, s. 53) ve kamusal kabullerin ve süreçlerin, sosyal aktörlerin mücadeleleri aracılığıyla şekillenışı gündeme taşınmaktadır. Bu bağlamda, her ne kadar açık bir siyasal hedef taşımasa da, toplumsal çatışma kamusal alanda görünürlük ve yeniden tanımlama mücadelesi dolayısıyla siyasal bir boyuta sahiptir.

Offe (1999), yeni hareketler kapsamına alınabilecek dört temel hareket olduğunu belirtmektedir: doğa ve kentsel sorunlarla ilgilenen ekoloji veya çevre hareketi, feminist hareketi de içerisine alan insan hakları hareketleri, barış hareketleri, mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımının alternatif veya cemaatsel biçimi için mücadele eden hareketler (s. 63). Yaklaşımının önemli isimlerinden Touraine (2002), daha ziyade kadın hareketi ve çevre hareketi gibi “kültürel iddialar” taşıyan hareketlerle ilgilenmiş ve bu hareketleri “yeni toplumsal hareketler” olarak tanımlamıştır (s. 91). Melucci (1999) ise bu iki hareket formuna gençlik hareketi ve yeni dini hareketi de ekleyerek

günümüz hareketlerinin “nükleer politikalara karşıtlık, barış ve kürtaj gibi belirli konular temelinde” ortaya çıktığını vurgulamaktadır (s. 92). Yeni toplumsal hareketler bir anlamda “modern değerlerin toptan bir reddinden ziyade, bu modern değerlerin ‘seçici bir radikalizasyonu’ olarak” ortaya çıkmaktadır (Offe, 1999, s. 77).

Özellikle kadın hareketi, ekonomik çıkar yönelimli işçi/emek hareketlerinin aksine, “modern bireyciliğin temel yönelimi, toplumsal anlamı ve yorumu” üzerine bir sorgulama geliştirdiği ve kadının toplumsal bir özne olarak varoluşu önündeki engelleri sorunsallaştırdığı ölçüde değerli bulunmuştur (Touraine, 2002, s. 94). Bu anlamda, kadının mevcut toplumsal statüsü ve imajına yönelik eleştirileri ve dönüşüm hedefleri ile tanımlanan ve yeni ahlaki değerler geliştirilmesi hedefini yansıtan (Touraine, 1985, s. 777) bir toplumsal çatışma örneği olarak kadın hareketi, Touraine’nin kültür yönelimli hareket analizinde önemli bir konumda yer almaktadır.

3.2.2.1. Yaklaşım Yönelik Eleştiriler

Hiyerarşi ve toplumsal sınıf yerine esas vurgunun kimlik ve hayat tarzları üzerine olduğu (Gunning, 2009, s. 159) yeni toplumsal hareketler yaklaşımı, hareket analizine getirdiği tüm yeniliklere karşın sembolik bir alanda yürütülen toplumsal hareket biçimleri ile ilgilenecek sınırlı bir hareket kapsamı öngörmüştür. Aslında çok daha geniş bir alana yayılan literatür içerisinde hem zaman hem mekân sınırları çizerek farklı bir sosyolojik gerçekliği gündemine taşımış olmaktadır. Yaklaşımın geliştirdiği bakış açısı, bir yandan toplumsal hayatın yeniden üretimi noktasında önemli bir süreç olan çatışmacı hareketlilik olgusunun dikkate değer bir analizini sunmakta, bir yandan da bazı tartışmalı yönler barındırmaktadır.

Öncelikle, yaklaşımın betimlediği gerçeklik aracılığıyla literatürde önemli kazanımların söz konusu olduğu belirtilmelidir. Birincisi, bununla geleneksel hareket analizlerinin kapsamına aldığı –idealize edilmiş bir gelecek tasavvuruna yönelen, sistemik krizlerin beklentilerde yarattığı engellenme hissi ile hareket eden, genelleştirilen inanışlar aracılığıyla sosyal düzende değişim taleplerini dile getiren veya basitçe telkin altında mobilize olmuş kalabalıklar anlayışı gibi– indirgemeci yaklaşımlar sorgulanmaktadır. Neticede, toplumsal hareketlerin anormal olarak görülmediği; aksine toplumsal pratikler, normlar ve kurumlar üzerine bir çatışma yaratarak ve yenilerini üretmek toplumsal hayatın inşasına katkı sunduğu bir analiz mümkün olabilmektedir (Cohen, 1999, s. 123). Mevcut yaklaşımların sorgulanması ve yeni analiz ihtiyacı ile

gelişen, yeni çatışma formlarının yapısal olarak mevcut paradigmlar kapsamında açıklama bulamaması olgusu, bu hareketlerin “normal bilimin anomalisini” oluşturdukları savlarına yol açmaktadır (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 132). Bu durum yeni hareketlere ve eylem modellerine dair mevcut teorik yetersizlikle teşvik olunan bir yeni toplumsal hareketler yaklaşımının gelişimine olanak tanımıştır.

İkincisi, yaklaşımın hâkim kodlara karşı mobilize olan hareket tanımlaması, sadece hedefleri ile değil, yapısı gereği varoluşu ile de mevcut sistemin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu anlamda, Melucci (1999)’nin belirttiği üzere “[a]raç mesajın kendisidir” (s. 104) ve hareketi oluşturan sembolik alana yönelik talepler, esasında, kolektif bir düzeyde deneyimlendiği için farklı bir anlam ve tanımlama biçiminin mümkün olduğunun açık bir göstergesidir. Bu bakış açısı, bir yanıyla toplumun kendisini yeniden üretme kapasitesine bağlı olarak kolektif hareketin anlamının yeniden tanımlanmasına dayanmaktadır (bakınız Cohen, 1999, s. 124). Tanımlama süreci, hareketi oluşturan kolektif mücadelenin aktörlerince deneyimlenen kültürel yönelimler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Süreç, geleneksel toplumsal hareket anlayışının yapılandırılmış örgütlü mücadelesini geride bırakan bir kavrayışla, gevşek örgütlü ve gündeme yönelik mobilize edilen bir örgütlenme modeline paralel işlemektedir.

Üçüncüsü, her ne kadar içkin bir hedef olmasa da, yaklaşımın öngördüğü toplumsal hareket formu bir yandan sistemin mevcut mantığını görünür kılmakta bir yandan da müzakere ve şeffaflaştırma taleplerini dile getirmektedir (bakınız Melucci, 1999, s. 105). Yaklaşım, toplumun kültürel yönelimlerinin üzerinde mücadele edilemez olgular olmadığını (Cohen, 1999, s. 123) sembolik alan üzerindeki toplumsal egemenlik ilişkilerini açığa vurarak yapmaktadır. Toplumsal hareket bu yolla, sembolik alanı inşa eden kurulu mantığın değiştirilmesi talebini ilan ederek daha çoğulcu bir tanımlamanın imkânını yaratmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlere ilişkin yapılan değerlendirmelerin bir bütünlük içermediği göz önüne alındığında, bu yaklaşımın bazı tartışmalı yönlerinin de söz konusu olduğu söylenebilir. Öncelikle, “yeni” hareketlerin post-endüstriyel olarak kavramsallaştırılan bir zamana ve mekâna ait olduğunu öne süren bu yaklaşım, birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu varsayıma ilişkin ilk eleştiri, yaklaşımın yeni bir dönem betimlemesi üzerine odaklanmaktadır. Cohen (1999), bu hareketlerin yeniliğinin, yeni bir tarihsel dönem ile açıklanmasının doğru olmadığını savunmuştur. Ona göre, bu

hareketleri diğerlerinden farklılaştıran unsurlar, refleksivite⁵⁰ düzeyi, kendini sınırlama olgusu ve toplumun demokratikleşmesine, kültürel meselelere odaklanan yeni mücadele temaları olmaktadır. Aksi takdirde, tüm günümüz hareketlerinin yaklaşımın betimlediği niteliklere sahip olduğu yanılgısı dahil, yaklaşıma “ampirik olarak hak ettiğinden daha fazla bir açıklayıcı güç verme” hatasına düşme riski varlığını sürdürecektir (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 134-135). Bu kapsamdaki ikinci eleştiri, bu hareketlerin taşıdığı değerler bağlamında yenilik taşıyıp taşımadığı konusundadır. Offe (1999), yeni toplumsal hareketlerin yücelttiği değerler açısından bir yenilik taşımadığını ve bu bağlamda ne “postmodern” ne de “premodern” olmadığını savunmaktadır. Buna göre, “bireysel özgürlük, eşitlik, katılım, barış ve dayanışmacı toplumsal örgütlenme gibi taleplerin ve ahlâki prensiplerin yeni bir tarafı yoktur”. Bu hareketler esasen “modernleşmenin ‘modern’ bir eleştirisi” olmaktadır (s. 75-76). Dikkat çekici üçüncü bir eleştiri ise, yaklaşımın kendi içinden gelmekte ve toplumsal hareketlerin karmaşık doğasına vurgu yapmaktadır. Touraine (2002), salt kültür odaklı bir toplumsal hareket yaklaşımının hatasını fark ederek, öngördüğü toplumsal hareket biçiminin tanımladığı yeni zaman diliminde merkezi bir konumda olmadığını ve bu hareketlerin birçoğunda ideolojinin içkin olduğunu fark etmiştir (s. 92). Bu anlamda, yaklaşımın dünyanın sınırlı bir coğrafyasına ve sınırlı bir hareketlilik modeline hitap etme riski taşıdığı görülmektedir.

Daha sonra, Andre Gunder Frank ve Marta Fuentes (1987), toplumsal hareketler üzerine yazdıkları çalışmalarında klasik işçi ve sendikal hareketlerinin karşısına konumlandırılan yeni toplumsal hareketlerin bu konumunun tartışmalı olduğunu savunmuştur. Frank ve Fuentes, esasında ironik olarak, artık “klasik” olduğu savunulan bu “eski” hareketlerin (işçi hareketleri gibi) geçmişinin geçen yüzyıla dayandığını; ancak “yeni” olduğu savunulan kültür ve kimlik yönelimli hareketlerin (kadın ve feminist hareketler gibi) geçmişinin ise çok daha eski olduğunu belirtmektedir⁵¹. Yazarların da savunduğu üzere, her ne kadar yeni oldukları düşünülse de kimlik

⁵⁰ Refleksivite (*self-reflection*) kavramı “aktörün kendi üzerine düşünebilmesi”ni ifade etmektedir (Cohen, 1999, s. 126).

⁵¹ Kadın hareketi bu ikilemin uygun bir örneğini teşkil etmektedir. Zira, yeni toplumsal hareket yaklaşımı kapsamında değerlendirilen hareketin köklerinin, esasen 19. yy’ın sonlarındaki seçme ve seçilme hakkı arayışında yattığı tartışılmaktadır (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 138). Ancak bu tarihsel bağlantı ve olgusal süreklilik iddiası, kadın hareketinin yüzyıllar boyu monolitik bir görünüm sergilediği gibi bir anlama gelmemelidir. Zira kamusal alanda eşit hak arayışındaki ilk dalga feminizm, 1960’lar itibarıyla yerini kadının güçlendirilmesi olgusuna ve kadın kimliği dolayısıyla farklılaştırılmış haklar arayışına bırakmıştır. 1990’lara gelindiğinde ise, “evrensel kadın nosyonu” ile mücadele çok anlamlılık, farklılık ve çeşitlilik vurgusu ile şekillenmiştir (Kroløkke & Sørensen, 2006, s. 1-23; ayrıca bakınız Çayır, 1999, s. 30-32; Cochrane, 2013).

yönelimli etnik/milliyetçi, dinsel ve feminist/kadın hareketleri yüzyıllardır var olmuştur. Bu anlamda, bu hareketlerde yeni olanın ne olduğu konusu oldukça tartışmalıdır (Frank ve Fuentes, 1987; Cohen, 1999). Öte yandan, yazarlara göre, yalnızca çevre ve barış hareketleri dünya kalkınma sürecine paralel olarak sanayileşmenin doğaya karşı negatif etkilerinin görülmeye başlandığı yakın zamanlarda, bir toplumsal ihtiyaca yanıt olduğu için yeni olarak anılabilir (Frank ve Fuentes, 1987, s. 1503).

Son olarak da, böylesi bir yaklaşım, endüstriyel gelişimlerini tamamlamamış toplumlarda siyasi iddia taşımayan kimlik ve kültür hareketlerinin var olmadığını savunma yanılığine düşmektedir. Bu yanılığ, “yeni” hareketler belirlenirken kapitalist gelişim sürecini ve sonuçlarını verili kabul etme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Kimlik üzerine odaklanan vurgu, post-endüstriyel zamanların bireyi acil maddi kaygılarından özgürleştiren ve kendi üzerine düşünmeye sevk eden bir sosyoekonomik kalkınmışlık ortamı yarattığı varsayımına dayandırılmaktadır (Johnston, Larana & Gusfield, 1999, s. 144). Tam da bu nedenle, hareketlerin oluşumuna sınıf mücadelesini sıkı sıkıya yaşamış ve kazanımlar elde etmiş bir toplumsal tarih eşlik etmektedir. Bu bakış açısı bünyesinde, Batı-dışı deneyimlerin Batılı “modernlerle” aynı zaman ve mekânı paylaşmadığı, zaman ve sosyal aktörlükte geride kaldığı ve dolayısıyla toplumsal bir yenilik taşımadıklarından bilinmeye de değer olmadıkları ön kabulünü barındırmaktadır (Göle, 2011, s. 23).

Yeni toplum-yeni hareket savunusunun birbirini doğrulayan “döngüsellüğünün”⁵², yeni toplumsal hareketler yaklaşımının iddia olunan “yeniliğini” açıklamakta çeşitli sınırlılıklar taşıdığı görülmektedir. Bu noktada, farklı toplumlar arasında bir *asimetrik zamansallık* kuran tarihsellik yorumu, belirli bir zaman ve mekânda sınırlanmışlık ve hareketler arası hiyerarşi kuran mantık geride bırakıldığı takdirde, yeni toplumsal hareketler literatürü örgütlenme, hedefler ve repertuar belirlenmesi noktasında, mevcut dar kapsamının dışına çıkarak dış çeperine aldığı bölgeler ve hareketlere dair de önemli ipuçları sunabilecektir.

3.3. Toplumsal Hareketler Literatürü ve Şiddet Analizi

Toplumsal hareketler literatürü toplumsal süreçleri analiz etmede her ne kadar önemli araçlar sağlasa da, literatürün gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda,

⁵² Jean Cohen (1999), Alain Touraine’nin, yeni toplumsal hareketlerin yeniliği ile dönemin yeniliğini karşılıklı olarak birbirine bağlayan argümanlarının teorik bir “döngüsellik” içerdiğini savunmaktadır (s. 127).

toplumsal hareketlere dair analizin kapsamında *de facto* bir kısıtlamaya gidildiği görülmektedir. Bir yandan en temel sorun olarak, toplumsal hareketlere dair bütünlük arz eden bir teorik yapı söz konusu değildir (Tilly, 2004a; ayrıca bakınız Gunning, 2009, s. 158). Bir yandan da, ilgili yaklaşımların temellendikleri belirli toplumsal durumlara bağlı olarak gelişen, yapısal veya tematik anlamda sınırlı kapsamları literatürde kolektif vakalara dair analiz noktasında kısıtlılık yaratmaktadır. Genel olarak, Batı'nın sosyoekonomik ve siyasal gelişim süreciyle paralellik gösteren yeni toplumsal hareketler yaklaşımları, Touraine'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi tasvir ederken kullandığı “post-endüstriyel toplum” (veya programlı toplum) ile eşzamanlı olmayan toplumsal durumları göz ardı etme eğiliminde olmuştur. Bu bağlamda, Batı ile eşzamanlı olmayan toplumsal durumlara dair sosyal süreçler, analiz çerçevesi dışında bırakılarak (hiyerarşik olarak Batı'nın gerisinde) farklı bir zaman ve mekânı ifade eder duruma getirilmiş ve bu süreçlere negatif anlamlar yüklenmiştir. Neticede, demokratik-kapitalist gelişim sürecine sıkı sıkıya bağımlı kılınan bu hiyerarşik dizilim, merkeze (Batı'ya) bağımlı bir gerçeklik ve bilgi üretimi sürecini de beraberinde getirmiştir.

Analizin konusunu sosyal süreçlerin oluşturduğu toplumsal hareketler literatürü, Batılı modernite ile “çelişen” olguları genel olarak patolojik vaka olarak değerlendirme eğilimi göstermiştir. Bu eğilim neticesinde, dinsel kökenli olması sebebiyle modernite ile çeliştiği önyargısından hareketle İslami hareket örnekleri (aslında genel olarak dinsel hareket örnekleri) (Göle, 2011) ve kullandığı araçların kolektif şiddet unsurlarını içermesi sebebiyle de siyasal şiddet eylemleri (della Porta, 2009) inceleme dışında bırakılmıştır. Bu yüzden, çalışmalar daha ziyade “barışçıl” (şiddet içermeyen anlamında) eylem repertuarına sahip hareketlere odaklanmıştır⁵³ ve kolektif siyasal şiddet eylemlerine dair çok az çalışma üretilmiştir (Goodwin, 2004; Sutton & Vertigans, 2006; della Porta 2009; Gunning, 2009; della Porta & LaFree, 2012, s. 6).

Siyasal şiddet ve toplumsal hareketler alanları arasındaki bu ayrışma, normatif bir yargılama olmaksızın bakıldığında bir toplumsal hareket ile benzer süreçler, dinamikler ve mekanizmaları paylaşan kolektif siyasal şiddet olgusunun uzunca bir süre toplumsal hareketler araştırmalarından özerk bir gelişim sergilemesine neden olmuştur. Donatella della Porta (2009) bu durumu, toplumsal hareketler çalışanların “iyi” toplumsal hareketlerle daha ilgili olmaları ve çalışmaların daha ziyade siyasal şiddetin

⁵³ Manuel Castells, bu durumun istisnasını oluşturmaktadır. Zira Castells (2008), “analitik bir bakış açısıyla . . . ‘kötü’ ya da ‘iyi’ toplumsal hareketler” olmadığını savunarak *Aum Shirinkyo* ve *El Kaide* gibi siyasal şiddet hareketlerini de incelemeye dahil etmektedir.

oldukça marjinal bir fenomen olarak görüldüğü Batı demokrasilerine odaklanması ile açıklamaktadır. Bu bağlamda değerlendirilebilecek ikinci bir sorun ise, siyasal şiddet ve toplumsal hareketler analizleri arasında kurulan bağların genellikle dönemsel koşullara bağlı olarak oldukça değişken bir ilgi grafiği izliyor olmasıdır (s. 7). Şiddet olgusuna dair dönemsel ilgi yalnızca metodolojik düzeyde kalmamakta, genel anlamda şiddet çalışmalarına hâkim olan bir durum olmaktadır. Bu bağlamda, Della Porta (2013), terörist saldırıların görünürlüğünün arttığı dönemlerde siyasal şiddetin ekstrem formları üzerine yapılan araştırmalarda dönemsel artışlar söz konusu olduğunu belirtmektedir (s. 11). Bu bağlamda, etnik temizlik, soykırım veya uluslararası ölçekli terör eylemleri gibi vakalar yeni çalışma alanları ve araştırma soruları üreterek alanın genişlemesine katkı sunduğu belirtilmektedir (Boyle, 2012, s. 528).

Literatüre hâkim olan bu önyargı, aynı zamanda toplumsal hareketler yaklaşımlarının bu tür sosyal süreçleri incelemede sunabileceği katkıyı da baskılamış olmaktadır. Oysa disiplinlerarası doğasıyla siyasal şiddet çalışmalarına gerekli kavramsal çerçeveyi sunabilecek konumdadır (Beck, 2008, s. 1565). Zira protesto, şiddet ve siyasal çatışma üzerine yapılan incelemeler, düzenli olarak toplumsal hareket faaliyetlerinin alanıyla kesişmektedir (Tilly, 2008, s. 24). İki farklı alanmış gibi görünen kolektif siyasal şiddet ile toplumsal hareketlerin analitik düzlemde kesişmeleri, esasen olgusal düzeyde benzeşmelerinin⁵⁴ bir sonucu olmaktadır. Siyasal şiddet sıklıkla ortak amaçlar ve toplumsal dayanışmalara dayalı olarak elitler, muhalifler ve otorite ile girilen düzenli etkileşimler aracılığıyla “kolektif meydan okuma” üretir ve süreç ağırlıklı olarak örgütlü gruplarca yürütülür (Beck, 2008, s. 1566). Sonuç olarak, bu *de facto* baskılama karşısında, bir yandan Batı-dışı modernite arayışlarının anlamlandırılabilmesi bir yandan da sosyal süreçlerin hangi koşullarda kolektif siyasal şiddete dönüştüğü noktasında analizin çerçevesini genişletecek yaklaşımlara ihtiyaç doğmaktadır. Böylesi bir incelemede “somut toplumsal tarihten ve beraberinde gelen iktidar ilişkilerinden” (Göle, 2011, s. 159) türeyen bilginin farklı tarihsel süreçler ve siyasal çekişmelerin süzgecinden geçmiş toplumlarda yeniden üretilmesi süreci, doğası gereği, hiyerarşik olarak merkeze bağımlı kılınan gerçekliklerin sorgulanmasına ve “marjinal” olmaktan çıkmış yeni bilgilerin üretilmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda da, somut olarak, geleneksel bir bakış açısı ile demokratik toplumsal bir yapı

⁵⁴ Bu benzeşim, Mimetik Kuram peşindeki René Girard (2010)’ın “aynı içindeki farklılıkları, aynıyı bozmadan koruyarak” (s. 28) tanımlama çabasıyla örtüşen bir girişimle, kolektif siyasal şiddet örgütlenmelerinin aslında bir toplumsal hareket örneği teşkil ettiği savını içeren bir kolaycılıktan uzak, her iki olgusal süreçler ve mekanizmaların birbiriyle kesiştiği gerçekliğinden hareket etmektedir.

içerisinde gelişen kolektif eylemlere odaklanan toplumsal hareket çalışmalarının, yalnızca siyasal katılıma yönelmeyen ve demokratik-olmayan bir sahnede gelişen hareketleri de göz önünde bulundurması sağlanmış olacaktır (Beck, 2008, s. 1576). Aksi takdirde, Asef Bayat (2006)'ın maduniyet çalışmaları vasıtasıyla uyarıda bulunduğu üzere, dinsel-merkezcilik ile şekillenen bir “Ortadoğu istisnailiği” nitelemesinin “bölgenin ana akım toplumsal bilimler söyleminden yalıtılmasına ve marjinalleşmesine” (s. 13) yol açma riski varlığını korumaya devam edecektir.

Donatella della Porta (2009) da, toplumsal hareket ile siyasal şiddetin, özellikle günümüzde birbiriyle karşılıklı ilişki içerisindeki olgular oldukları varsayımından hareketle, iki yakın konsept olduğunu savunmaktadır. Ancak, kolektif siyasal şiddet olgusunu ve vakalarını toplumsal hareketler literatürü ile açıklamak öncelikle bazı yapısal uyumluluklar tespit etmeyi gerektirmektedir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki, şiddet fenomenine dair bir anlamlandırma zorunlu olarak teorinin bütünsel inşası içerisine olgunun dahil edilmesini gerektirmez. Bu süreç esasen, analize konu olan olgunun farklı bir metodolojik perspektif aracılığı ile sunulması yönünde ilerleyecek ve netice olarak olguya farklı bir bakış açısı getirilmesini sağlayacaktır. Netice itibarıyla de toplumsal hareket yaklaşımlarının kolektif siyasal şiddet olgusunun analizine sunacağı metodolojik destek, Bayat (2006)'ın, “bakmak için yeni bakış açıları, konuşmak için yeni bir lügat ve gerçekliklerimizi kavramak için yeni analitik araçlar bulmalıyız” (s. 9) diyerek kastettiği üzere, Ortadoğu bölgesi hakkında eleştirel bilgi üretiminin sağlanması yönünde önemli bir girişimin parçası olacaktır.

Charles Tilly (2004a), metodolojik olarak böyle bir girişimin birbirinden keskin sınırlarla ayrılmayan dört farklı formda gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. Birincisi, esas olarak dışarıda kalan bir fenomenin, doğrudan bir teorinin kapsamı altına alınmasıdır. Bu yöntem, ilgili olgunun, teorinin bir parçası olduğu ve teorinin varsayımlarını paylaştığı savından hareket edecektir. İkincisi, teori ile tartışmaya konu fenomen arasında sıkı bir uygunluk aramadan, açıklayıcı olması amacıyla teorik “bilgilendirici metaforlar”ın ödünç alınmasıdır. Üçüncüsü, fenomenin analizinde ilk adım olan soruların belirlenmesi noktasında bir teoriden faydalanmaktır. Ancak bu yöntem sorulara verilecek cevapların, teorinin genel hatlarıyla aynı olması beklentisini içermemektedir. Dördüncü yöntem ise, bir teorinin doğrudan benimsenmesi yerine, seçici bir usulle analize konu edilen mekanizma ve süreçlerin alınmasıdır. Ödünç alma işlemi, teorinin betimlediği mekanizma ve süreçlerin ilgili fenomen dahilinde de benzer bir görünüm sergilediği savına dayanacaktır. Tilly'e göre, ilgili yöntemlerin en büyük

riski, fenomenin, ancak belirli toplumsal yapılar bünyesinde anlamlı olan teorik bir çerçeve kapsamına alınarak bir tür benzeştirme yapılması olacaktır. Yazar bu riski, “İslami siyasetin Batılı toplumsal hareketlere benzemesi gerektiği” yönünde kendini gösterebilecek imajın⁵⁵ neden olacağı temel bir yanılgı ile açıklamaktadır (Tilly, 2004a, s. x).

Şiddet olgusu ile toplumsal hareketler literatürü arasında ilişki kurmayı hedefleyen bir girişim, ağırlıklı olarak dördüncü yöntem ile gerçekleştirilecektir. Çalışma, toplumsal hareketlerin “mobilizasyon yapıları, siyasal fırsatlar, hareket repertuvarları, çerçeveler ve çatışmacı eylemleri” (Tilly, 2004a) gibi mekanizma ve süreçleri aracılığıyla kolektif siyasal şiddet olgularının analizinin gerçekleştirilmesini içerecektir. Bu yöntem, metodolojik olarak fenomenin toplumsal hareketler yaklaşımları altına dahil edilmesi gibi bir amacı taşımadığından, farklı bir sosyal ve siyasal gerçekliğe sahip toplumlarda gelişen şiddet hareketlerinin analizini mümkün kılacaktır. Öte yandan, analize dahil edilen mekanizma ve süreçler olgunun açıklanması için tek başına yeterli değildir (Tilly, 2004a). Her bir olgunun kendi özgün tarihsel koşulları dahilinde değerlendirilmesi ile, ancak, mevcut çatışmanın ortaya çıkışı, tırmanması ve gerilemesine neden olan süreçlerin detaylı bir analizinin sunulması mümkün olacaktır.

Donatella della Porta (2008), siyasal şiddet çalışmalarına hâkim olan dört temel sorun üzerinde durmaktadır. Birinci sorun, bu kapsamda çalışma yapanların doğrudan veya dolaylı olarak terörle mücadele işinde yer alması ve dolayısıyla çalışmaların bir kısmının fenomenin sosyal bilimler bağlamında kavranmasından ziyade terörizm-karşıtı politikalar geliştirilmesine dönük olmasıdır (ayrıca bakınız Goodwin, 2004; Jackson ve diğerleri 2011). Bu durum, şiddet vakalarına dair objektif, bilimsel bilgi üretimini zorlaştırmakta ve tarafsız akademik bir bakış açısı geliştirilmesini engelleme riski taşımaktadır. İkinci sorun, şiddet çalışmalarına bütüncül bir yaklaşım sunulamamasından kaynaklanmaktadır. Farklı şiddet türleri, literatür içerisinde farklı yaklaşımlar kapsamında değerlendirilmektedir. Sağ kanat radikalizm örnekleri, ağırlıklı olarak, süreçleri toplumsal-siyasal gelişmelere karşı verilen irrasyonel tepkiler olarak değerlendirme eğilimi sergileyen “çöküş” teorileri ile; sol kanat radikalizm toplumsal hareket yaklaşımları ile ve etnisite ya da din referanslı şiddet hareketleri ise alan araştırmaları ile açıklanmaktadır. Üçüncü sorun, bir siyasal şiddet türü olan terörizmin,

⁵⁵ Tilly (2004a), Quintan Wiktorowicz (2004)’in öncülüğünü yaptığı, İslami aktivizm örnekleri ile toplumsal hareketler analizi arasında ilişki kuran çalışmalarının bu riski önlediğini belirtmektedir (s. x). Bu anlamda, ilgili çalışmanın, İslami siyaseti merkezine alan bir toplumsal hareket analizi için iyi bir örnek oluşturduğu belirtilebilir.

siyasal aktörlerinin şiddet kullanma kararları temel alınarak tanımlanması yönündeki bir eğilimi taşıyor oluşudur. Dördüncü sorun ise, şiddet vakalarının analizlerinde kullanılan farklı analiz düzeyleri arasında çok az ilişkilendirmenin var oluşudur. Çalışmalar, makro-düzy çevresel koşullara bağıli sistemik analizler, meso-düzy örgütsel nitelikler veya mikro-düzy bireysel motivasyonlar olmak üzere üç temel analiz düzeyi arasından tercihli olarak birine odaklanmayı seçmektedir (della Porta, 2008, s. 221-222). Bu açıdan della Porta (2009), üç analiz düzeyi arasında sistem ve birey analizlerinin daha yaygın olmasına karşın, siyasal şiddetin taşıyıcısı olan örgütlere dair araştırmaların sınırlı düzeyde kaldığını belirtmiştir. Siyasal şiddet eylemlerinin örgütlü bir forma dönüşmesine dair yeterli ampirik verinin elde edilememesine neden olan bu durum, özellikle, terörizm çalışmaları altında ağırlıklı olarak mikro düzey bireysel patoloji analizleri veya makro düzey jeopolitik ve konjonktürel gelişmeler analizleri bağlamında kendini göstermiştir (s. 6).

Şiddet literatürüne hâkim olan diğery bir sorun da, kendisini kavramsal düzeyde göstermektedir. Tilly (2004b), siyasal şiddetin özel bir türüne dair terör, terörizm ve terörist kavramsallaştırmasının siyasal olarak güçlü ancak analitik düzeyde güvenilir kavramlar olduğunu savunmaktadır. Buna göre, bu tür terimler siyasal ve normatif hedeflere hizmet etmektedir. Tilly'e göre, terör zaman zaman diğery siyasal stratejiler veya siyasal eylemsizlik formlarına alternatif olarak kullanılan bir stratejidir. Terör eylemleri üzerine uzmanlaşmış gruplar ve bağlantılar mevcut olsa da bunlar istikrarsız ve süreksizdirler. Bu bağlamda, terör eylemleri genellikle diğery daha rutin siyasal iddia arayışlarıyla eşzamanlı ya da devirli olarak sahneye konulan mücadelelerin tamamlayıcısı ya da yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Tilly'e göre, bu stratejinin, kimi zaman dini referanslı ya da etnik temelli hareketler ve hatta devlet aygıtları tarafından da kullanıldığı düşünöldüğünde, teröre bir inanç veya tek bir nedensel bağlamı olan tutarlı bir fenomen olarak bakmak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Tilly'nin yaklaşımı değerylendirildiğinde, siyasal şiddet daha karmaşık bir mücadele stratejisi içerisinde bir siyaset türü olmakta ve bu politikanın uygulayıcıları olan eylemciler de daha kompleks kimliklerin taşıyıcıları olmaktadır. Tilly'nin 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ABD'de siyasal yöneticiler tarafından benimsenen retoriğey karşı yürüttüğü bu kavramsal tartışma, bir yanıyla da, toplumsal bir fenomene dair analizin "yok edilmesi gereken düşmanlar" gibi bir betimleme ile nasıl engelleyici olabileceğini göstermektedir.

Öte yandan, mevcut kolektif siyasal şiddet literatürün bünyesinde taşıdığı

sorunları geride bırakabilmek adına toplumsal hareket çalışmalarından önemli girişimler söz konusudur. Bu bağlamda, Beck (2008), kolektif siyasal şiddet formları içerisinde bir alt tür olan terörizm ile toplumsal hareket teorisi arasında kurulacak bir bağın, özel olarak terörizm çalışmalarına önemli katkılarının olabileceğini savunmaktadır. Bu bakış açısı, terörizme dair bir toplumsal hareket analizinin, mevcut çekişmeli siyaset araştırmaları ile benzerlikler içerdiği görüşünden hareket etmektedir. Bu görüşe göre, öncelikle, terörist gruplar diğer hareket örgütleri ile benzer dinamiklerle ve çelişkilerle karşı karşıya kalmaktadır. Bir terör eylemi, nadiren gelişigüzel bir görünüm izlemektedir. Daha ziyade eylemler belirli bir siyasal çevrede siyasal fırsat yapıları bağlamında üretilmektedir. İkinci olarak, terörizmin aktörleri eylemlerini haklılaştırma ve amaçlarını açıklayabilmek için çeşitli kavramsal çerçeveler üretmektedir. Üçüncü olarak, terörist gruplar yeni toplumsal hareketler gibi kolektif kimlikler üretirler ve şiddet içeren eylem formuna katılımı ve bağlılığı açıklayabilmek için hareket ağlarını kullanırlar. Dördüncü olarak, radikalleşme süreci bir yanıyla devlet baskısının ve hareketin yaşamsal döngüsünün bir ürünü olarak görülmektedir. Beşinci olarak, ulusötesi terörizm kolektif eylemin birimsel boyutunda bir yeniliği temsil etmektedir ve hareketlerin yayılımından ve uluslararası koşullardan etkilenmektedir. Son olarak da, toplumsal hareketlerin karşı karşıya kaldığı dinamiklere benzer bir görünüm sergileyen siyasal şiddet örgütlenmelerinin kazanımları ve etkileri de, gündeme getirecekleri tekil bir kampanyanın ortaya çıkartacağı değişimlerden daha geniş olmaktadır (s. 1576).

Öte yandan, değişim olarak nitelenen süreçleri de içeren başarı ve başarısızlık konusu, toplumsal hareketler literatürü içerisinde oldukça tartışmalı bir konumdur. Meydan okumanın birincil tarafları ve harici gözlemcileri arasında başarı ve başarısızlığı tanımlama ölçütlerinin farklı yorumlanabilecek bir göreliliğe sahip olması nedeniyle, bir hareketin başarı olarak sunduğu gelişmeleri doğrulayabilecek itirazsız, objektif bilimsel ölçütler söz konusu olamamaktadır. William A. Gamson (1980), toplumsal hareket örgütleri için iki tür başarı öngörmektedir. Yazar başarı olgusunu, meydan okuyan grubun muhalifleri tarafından, savunduğu “meşru çıkarlar dizisinin geçerli bir sözcüsü olarak” kabulü veya mücadele esnasında ve sonrasında ilgili mücadelenin faydalancı grubunun yeni kazanımlar elde etmesi olarak belirlemektedir (s. 1043-1044). Dolayısıyla, her iki alanda da gelişme kaydedilememesi durumu başarısızlık olarak görülmektedir. Gamson (1980)’nin analizinde açıklığa kavuşturulamayan nokta, hareketin veya varsa hareket örgütünün merkezi kazanımı olmayan –yazarın çevresel kazanımlar (*peripheral advantages*) olarak tanımladığı–

gelişmelerin nasıl tanımlanacağıdır. Gamson (1980), bu tür kazanımları başarı veya başarısızlık tanımlamalarının her ikisinin de yapılabileceği sınır vakalar olarak görmektedir (s. 1045).

Toplumsal hareket araştırmalarına yansıyan klasik görüş, bir hareketin başarısını hedeflerine ulaşması ve kurumsallaşması (profesyonelleşmesi) olarak değerlendirir ve eğer hareket başarısız olursa toplumsal sahneden silinecektir (Beck, 2008, s.1574-1575). Klasik yaklaşım, iki noktada yanıltıcı bir analiz sunma riski taşımaktadır. Öncelikle, bir hareketin toplumsal sahneden silinmesi durumunun mutlak bir başarısızlığı ifade edeceğini savunmak, hatalı bir şekilde, sonradan elde edilebilecek kazanımları gözden kaçırmayla sonuçlanacaktır. Gamson (1980), bu noktada, meydan okuyan aktörlerin resmi varlıklarının son bulduğu durumlarda dahi yeni kazanımların söz konusu olabileceğini savunmaktadır (s. 1046). İkinci olarak ise, bir hareketin kurumsal bir yapıya dönüşmüş olması, hareketin hedeflerine ulaştığının açık birer göstergesi değildir. Zira bir hareket, meşru bir aktör olarak tanınma ve kabul elde ederek kurumsallaşsa dahi, grup için yeni bir kazanım elde edilemeyebilir (Gamson, 1980, s. 1046). Siyasal şiddet hareketlerinin başarı durumlarının toplumsal hareketlerle benzerlik gösterdiğini savunan Beck (2008) de realitenin klasik başarı kriterlerinin ortaya koyduğundan daha karmaşık olduğunu savunmuştur. Yazar, bu ölçütlerin dışında siyaset yapım süreci üzerinde etki kurma, yeni hareketlerin ortaya çıkışını etkileme veya yeni taktik repertuvarların sunumu gibi ikincil etkilerin de söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda yazar, şiddet içeren eylem repertuvarları ile mobilize edilen örgütlenmeler özelinde, başarının kısmi ve amaçlanmamış çıktılara bağlı olabileceğini ve kısa süreli kazanımlar üretebileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla, terörizm gibi şiddet hareketlerinin etkililiği ve başarısına ilişkin bir değerlendirme, yalnızca terör eylemlerini yürütenlerin hedefleri ve iddiaları bağlamında değil, bütün bir hareket gündemi ve sektörü ölçeğinde yürütülmelidir (s. 1574-1575). Bir hareketin etki yaratma sürecinin, ulusal sınırlar ölçeğini aşarak ulusötesi yayılma yaratmasını içeren bir gelişmenin klasik ölçütleri aşıyor oluşu, bu konuda daha geniş bir perspektif sunulması gereğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, toplumsal hareket teorileri ile terörizm çalışmaları arasında bağ kurulması gerektiğini düşünen Gunning (2009) de, bu teorik katkının terörizm çalışmalarında “eleştirel dönüş”ü temsil edeceğini savunmaktadır. Buna göre, militan örgütlenmelerini daha geniş bir toplumsal hareketin parçası olarak görmek, siyasal aktörlerle ve yapılarla etkileşim içerisinde bir tarihsel süreç analizi gerektireceğinden,

tarihdışılık, bağlam eksikliği ve siyasal otoritenin rolünün göz ardı edilmesi gibi eleştirilere yanıt olabilecektir. Böylece, kurulacak bağlantı geleneksel çalışmaların temel argümanları karşısında bir “meydan okuma” işlevi görecektir. Bu bağlamda, terörizm daha geniş bir hareket taktiği kapsamı içerisine yerleştirilerek istisnailik iddiası sorgulanacak ve bir yandan da “meşru devlet” karşısında “gayrimeşru terörist muhalefet” önkabulünün yer aldığı devletçi anlatım ile şekillenen keskin dikotomi yerle bir edilecektir. Böylece, geleneksel anlatım ile inşa edilen devletin doğal konumuna yönelik eleştirel bir bakış mümkün olacaktır (s. 157).

Bu noktada, çatışmanın zemininin sosyal alandan siyasal alana kaymasına⁵⁶ veya bir strateji olarak siyasal şiddet araçlarının kullanılmasına neden olan koşulların neler olduğuna dair bir analizin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Geçiş süreçlerine dair bir analiz, toplumsal hareketlerin sahip olduğu eylem repertuvarlarının (şiddet eylemleri bağlamında) farklılaşmasının nedensel koşullarını ortaya çıkarmayı amaçlamasının yanı sıra, toplumsal etkileşim süreçlerinin⁵⁷; ulusal veya ulusötesi siyasal koşulların; sosyal ve siyasal karşıtlıklar yaratan biz-onlar sınırlarını kuran, aktif hale getiren veya tekrar bulanıklaştıran kimliklendirme süreçlerinin kapsamlı bir değerlendirmesini de içerecektir. Bu yaklaşım, şiddetin toplumsal ve siyasal yapıda bir parçası olduğu toplumsal hareket gündeminin kendi sosyal bağlamında analizini gerektirmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken iki temel husus söz konusudur. Birincisi, hatalı bir şekilde temel yargı haline dönüştürülen siyasal şiddetin bir hareket için “son aşama” olduğu varsayımı yanlıştır. Zira şiddet bazı durumlarda araçsal tercihler arasında öncelikli bir konumda tutuluyor olabilir. İkincisi ise, hedefleri ve araçları ile radikalleşmiş bir toplumsal hareketin, şiddet repertuvarını bir kenara bıraktığı (*disengagement*) veya tekrar sosyal/siyasal alanda etkin hale geldiği (*de-radicalization*) süreçler de analize dahil edilmelidir.

Ayrıca, kolektif siyasal şiddet eylemlerinin ulusal koşullara ek olarak uluslararası sistemdeki kırılmalar, jeopolitik gelişmeler ve açılan/kapanan ulusötesi fırsatlara karşı hassasiyeti; ulusötesi aktörler ve eylemlerle etkileşimleri ve onlardan “öğrenme” süreçleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Ulusal sınırlar içerisinde sınırlandırılmış araştırma çerçevesinin, uluslararası süreçlerin ulusal bağlamda olası etkilerinin (veya tam tersi) olabileceğinin de göz önünde bulundurularak genişletilmesi

⁵⁶ Sosyal alandan siyasal alana bu tür bir kayma, esasen, bir kimliğin veya kültürel farklılığın sosyal tanınması için verilen mücadelelerin etkileşimsel süreçte kolektif şiddet üretmesini ifade etmektedir.

⁵⁷ Örgüt içi, kolektif hareketin yer aldığı hareket endüstrisi ve sektörü içi, üçüncü taraflarla veya doğrudan siyasal otorite ile girilen karşılıklı etkileşimler ifade edilmektedir.

gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin gelişmesine veya geri çekilmesine neden olan siyasal fırsatların, ulusötesi fırsatlar ve zorluklar ile zenginleştirilmesi ve araştırma çerçevesinin ulusötesi etkileşim süreçlerini de içerecek şekilde genişletilmesi sağlanmalıdır. Dahası, toplumsal hareketler çalışmalarının genel olarak Batı merkezli araştırma programı ve benzer siyasal sisteme (demokratik-kapitalist) sahip ülkelerde gelişen hareketler analizlerinin, farklı coğrafyalardaki benzeşimleri ve farklılaşmalarının incelenmesi ile karşılaştırmalı siyaset yolunun açılması mümkün olabilecektir. Ortadoğu bölgesi özelinde süreçlere yeni bir bakış açısı geliştirmek, Bayat (2006)'ın, toplumsal mücadeleleri bağlamında “ne biricik ne de orijinal” (s. 8) olduğunu belirttiği bölgeyi, “yekpare, aslen durağan ve dolayısıyla ‘kendine has’ bir yapı olarak” (s. 7) analiz eden ana akım çalışmaların etkisinden kurtarmak için gereklidir. Zira bu yolla, Batı-dışı toplumlara yönelik marjinalite ve istisnailik iddialarının istikrarsızlaştırılması sağlanacak ve farklı siyasal sistemlere sahip toplumlarda nasıl benzer süreçlerin gelişebildiği görülecektir.

Sonuç olarak, önceki bölümlerde detaylı incelemesi yapılan, toplumsal hareket literatürünün önemli katkılarıyla sunulacak siyasal şiddet analizi, daha önce bahsedilen her üç analiz düzeyinde gerçekleştirilecektir. Bu çalışma yönteminin tercih edilmesinin, şiddet olgusuna bütüncül bir bakış açısı geliştirilebilmesi için gerekli olduğu açıktır. Bu doğrultuda, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının mevcut araç setleri ve Uluslararası İlişkiler disiplininin işbirliği vasıtasıyla, şiddet vakaları sistemik, örgütsel ve bireysel boyutlarıyla kapsamlı bir incelemeye tabi tutulacaktır.

3.3.1. Şiddetin Makro-Düzey Analizi: Siyasal Fırsatlar

Radikalleşme sürecini açıklamak için kullanılacak araç setinin bir parçası olan siyasal fırsatlar yaklaşımı, harekete dışsal koşulları yani makro-düzey analizi yansıtmaktadır. Yaklaşım, kolektif davranış ile siyasal ortam arasındaki karmaşık karşılıklı ilişkilere odaklanmakta ve kolektif davranış üzerinde etkili olan çevresel koşulları incelemektedir. Temel argüman, ileri sürülen iddialar, hareketlilik, ittifak yapıları, strateji ve taktiklerin belirlenmesi süreçlerinin ve kurumsal siyaset ve politikalar üzerinde etki kurulması gibi gelişmelerin içinde bulunan siyasal koşullardan ve yapılardan etkilendiği yönündedir (Meyer, 2004). Siyasal fırsatlar yapısı (*structure of political opportunities*) kavramını ilk kez kullanan Peter K. Eisinger (1973), formel siyasal yapı, hükümet duyarlılığı, toplumsal yapı ve sosyal istikrar gibi

değişkenleri kapsamına alan siyasal ortam ile siyasal davranış modeli arasında bir bağlantının söz konusu olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, çevresel unsurların eylem üzerinde bazı kısıtlayıcı veya kolaylaştırıcı etkileri mevcuttur. Bir hareket yalnızca kaynakların basit bir fonksiyonu olmanın ötesinde, toplumsal ve siyasal sistemin çeşitli unsurlarını içeren karmaşık denklemin bir sonucudur (s. 11-12). Öte yandan, David S. Meyer (2004), fırsatlar ile gelişmeler arasında doğrudan bir bağ kurmak yerine, süreç-yönelimli bir analiz ile, fırsat yapılarındaki değişimlerin mobilizasyona dönüşümü sürecinin izlenmesi ve böylece analitik düzeyde ilgili etkileme mekanizmalarının belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Toplumsal hareketlere benzer şekilde siyasal şiddet hareketleri de, kurumsal veya sosyal etkileşim dinamiklerinin şekillendirdiği koşullara bağlı olarak sürekli değişim halindedir. Rejim değişimi, siyasal istikrarsızlık dönemleri ve elit kompozisyonundaki değişimler gibi süreçlerin oluşturduğu siyasal fırsatlar, toplumsal hareketlere konu olan gündemlerin görünür olmasına imkân verirken; devlet kontrolünün artması veya toplumsal taleplere karşı daha kapalı bir siyasal iktidarın yönetime gelmesi gibi durumlar görece açık fırsat yapılarının kapanmasına yol açacaktır (della Porta, 2008, s. 223). Gunning (2009), militan örgütlenmelerin, genellikle, daha geniş bir toplumsal hareketin parçası olduğunu savunmaktadır. Buna göre, siyasal şiddet eylemleri içerisinde yer alan militanlar, başlangıçta bir toplumsal hareket boyunca aktivist olarak eylemler yürütmekte ancak daha sonra hareket dinamiklerine ve harici koşullara bağlı olarak şiddet içeren eylemlere yönelmektedir (s. 160). Öte yandan, saldırgan olmayan direnme biçiminden şiddet içeren eylem modeline dönüşü açıklayabilmek için öncelikle sistemsal koşulların belirlenmesi gerekmektedir.

Della Porta (2009), şiddet içeren eylem modeline dönüşü açıklayabilmek için, radikalleşme süreciyle yakından ilişkili üç temel unsur belirlemektedir. Öncelikle, muhalif görüşlerin kurumsal sistemin dışına itildiği ve karşıtlıkların görünürlüğünün sistematik olarak engellendiği koşullar, radikalleşme vakalarıyla yakından ilişkili unsurlardır. İkinci olarak, karşıt gruplarla veya doğrudan siyasal otoritenin güvenlik aygıtı ile sokaklarda gerçekleşen karşılıklı şiddet içeren etkileşim deneyimleri kolektif çatışmanın repertuvarının radikalleşmesi yönünde etkili olmaktadır. Üçüncü olarak, barışçıl protesto araçlarının başarıya ulaştırmadığı yönünde oluşan bir algılama siyasal şiddet araçlarının ortaya çıkışını kolaylaştırma yönünde etkinlik göstermektedir (s. 10-11). Bu unsurlara ek olarak, şiddetin normatif ve ahlaki düzlemde kabul edilebilir bir eylem biçimi olduğunu onaylayan ve bu yönüyle de şiddet olgusunu meşru bir tercih

olarak sunan harici aktörlerin varlığı önemli bir ölçüttür (s. 12). Ancak bu koşulların tümünün veya bazılarının belirli bir zaman ve mekânda yerine gelmiş olması, gelişmelerin zorunlu olarak siyasal şiddet üreteceği anlamını taşımamaktadır. Bireylerin kontrolü dışındaki yapısal değişimler, siyasal fırsat yapılarını değiştirirler ancak basitçe sonuç üzerinde belirleyici bir güç sunmazlar (Robinson, 2004, s. 115). Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, siyasal süreçlerin yeni fırsatlar yaratması ya da mevcut koşullarda gerilemeye yol açması gibi süreçler önemli ölçüde aktörlerin kavrayışı ile şekillendiğinden, fırsat yapılarının subjektif değerlendirmelere dayalı olduğu ve algısal düzlemde varlık gösterdiği. Dolayısıyla mevcut gelişmelerin olası olumlu veya olumsuz etkileri hakkında üretilen varsayımlar, çatışmanın aktörlerinin sistemi okuma biçimlerine ve bu da aktörlerin ideolojileri, amaçları ve hedefleri gibi üçüncül unsurlara dayalı olduğundan süreç açık bir manipülasyon riski barındırmaktadır.

Siyasal fırsat yapılarına dair analizlerde dikkat edilmesi gereken iki temel husus söz konusudur. İlki, bu tür analizlerin yalnızca demokratik rejimleri kapsamına alıyor olmasıdır. Yapısal değişimler rejim tipine bağlı olmaksızın fırsat yapıları üretirler ancak farklı siyasal sistemler arasında, fırsat ve zorluklara dair kavramalar değişim gösterebilmektedir. Bu açıdan, demokratik-olmayan sistemlerde de siyasal baskının artışı ya da azalışına yol açan farklı dinamikler, siyasal fırsat yapılarının konjonktürel olarak açılıp kapanmasına yol açarlar (della Porta, 2009, s. 12-13). Eisinger (1973), siyasal fırsatları arttırmak için protestonun yetersiz bir taktik olduğu ve tolere edilmediği kapalı sistemlerin aksine, açık sistemlerde kolektif taleplere karşı daha duyarlı olunduğu ve karar alıcılara erişimin görece daha kolay olduğunu savunur (s. 28). Öte yandan, yazar kolektif eylemin fırsat yapılarının tamamen kapalı ya da tamamen açık olduğu siyasal sistemlerde değil; fırsatlar bağlamında daha karma koşulların söz konusu olduğu sistemlerde meydana geleceğini savunmaktadır (s. 15). Demokratik bir rejimde ortaya çıkacak siyasal baskısının, esasen demokratik-olmayan bir rejimde günlük siyasetin olağan bir parçası haline gelmiş olması gibi farklılıklar, konunun kendi bağlamında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde, temel hak ve özgürlüklerin sistematik olarak kısıtlandığı demokratik-olmayan sistemlerde fırsat yaratan süreçlerin küçümsenmesi ya da abartılması sonucu doğacaktır.

İkinci husus, siyasal fırsat yapıları üzerine gözlemlerin ağırlıklı olarak ulusal siyasal sistemlere ve yerel fırsatlara dayalı olarak gerçekleşmesidir (della Porta, 2009, s. 13). Öte yandan, günümüz uluslararası ilişkilerin karmaşık doğası göz önünde

bulundurulduğunda, ulusal bağlamli süreçlerin kimi zaman ulusötesi süreçlerin bir sonucu ya da nedeni olabildiği bilinmektedir. Bu bağlamda bir siyasal şiddet, kimi zaman ulus-devlet sınırlarını aşan olay-eksenli fırsat yapılarına bağli olarak ortaya çıkabilmektedir. Irak İşgali (2003)'ne eşlik eden merkezi otoritenin yıkılması süreci, Irak'ta mobilizasyon alanları ve iktidarın bölüşümü noktasında yeniden güç düzenlemesi talep eden şiddet hareketlerinin gelişimini kolaylaştırmıştır (Beck, 2008, s. 1569). Yine benzer şekilde, Suriye ve Irak'ta etkin hale gelen El Kaide (*al-Qa'idah*) kökenli Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)⁵⁸ örgütü, bölgede ortaya çıkan halk hareketlerinin⁵⁹ yarattığı ve özellikle etkinlik gösterdiği ülkelerde mevcut merkezi iktidarı zayıflatan güç boşluğundan yararlanmıştır. Buna göre, örgütün etkin gelişiminin daha ziyade Irak merkezi yönetiminin mezhepçi politikalarıyla Sünni nüfusu yabancılaştırması, bölgede etnik-mezhepsel temelli sürekli iç çatışmaların mevcudiyeti ile gelişen iktidar boşluğu, örgütün materyal ve beşeri kaynak sağlama becerisi gibi süreçlerde aranması gerektiği tartışılmaktadır (Hassan, 2014). Bu bağlamda, analiz birimi olarak yalnızca ulus-devleti dikkate alan bir analiz yerine, ulusal düzey radikalleşme ve siyasal şiddet araçlarının aktivasyonu gibi gelişmeler üzerine etkisi olabilecek “çok katmanlı” (*multi-level*)⁶⁰ fırsat yapıları değerlendirmeye dahil edilmelidir.

İŞİD örneği göz önünde bulundurulduğunda, analiz birimi olarak ulus-devletin seçilmesinin yetersiz kaldığı durumların söz konusu olabileceği görülecektir. Bu bağlamda, ulusötesi hareketlerin (*transnational movements*) mevcudiyeti ve siyasal çekişmenin gündeminin çeşitli unsurlarıyla ülkeler arasında yayılımı (*diffusion of contention*) mümkün olabilmektedir. Beck (2008), ulusötesi hareketlerin birer formel örgütsel yapılar olmaktan ziyade, belirli hareket gündemleri kapsamında etkin olan ağlar anlamında, kolektif olarak bağlandıklarını savunmaktadır. Dolayısıyla, ulusötesi bir örgütlenme modeli zorunlu olarak merkeze bağli, hiyerarşik bir dizilim sergilemek yerine örgütsel ağlar aracılığıyla fikirlerin ve eylem modellerinin eşgüdümüne dayanan bir nitelik taşımaktadır.

Kolektif siyasal şiddet alanında sınır aşan bir diğer olgu olan yayılma ise, belirli bir hareket ile nitelenen hareket gündemlerinin, örgütsel formların, mücadele

⁵⁸ Örgütün sürekli isim değişiklikleri, bu isimlerin farklı dillerdeki telaffuz ve kısaltmaların farklılık göstermesi ve örgütün İslami değerleri ismiyle özdeşleştirme girişimine karşı bir siyasal duruş sergilenmesi gibi çeşitli nedenlerle açık bir isim karmaşası ortaya çıkmaktadır (CNNTÜRK, 2014).

⁵⁹ 2010 yılı itibarıyla öncelikle Tunus'ta başlamış; ardından Mısır, Libya ve Suriye başta olmak üzere birçok bölge ülkesine yayılmıştır.

⁶⁰ Kavram della Porta (2009, s. 13)'den ödünç alınmıştır.

stratejilerinin, sloganların ve taktiklerin aynı veya farklı coğrafyalarda başka hareketlerce benimsenmesi sürecini ifade etmektedir. Siyasal iktidarların belirli savunma biçimlerine ve mücadele taktiklerine karşı tavrı, diğer hareketler ve gruplar için benzer protesto stratejilerinin izlenebileceği veya bundan kaçınılması gerektiği yönünde etki üretebilecektir (Meyer, 2004, s. 141). Bu bağlamda, yayılımı sağlayan etkileme süreci yalnızca ulusal düzeyle sınırlı değildir. Sri Lanka’da etkinlik gösteren Tamil Kaplanları (*Liberation Tigers of Tamil Eelam* ya da *Tamil Tigers*) adlı örgüt tarafından kullanılan intihar bombası yeleklerinin dünyadaki çeşitli gruplar tarafından eylemsel taktiklerinin birer parçası olarak adapte edilmesi, sınıraşan bir olgu olarak taktik yayılımının önemli bir emsalini temsil etmektedir (Beck, 2008, s. 1574). Doug McAdam ve Dieter Rucht (1993), yayılma etkisinin, iki farklı modelin iç içe geçtiği bir süreç temelinde gerçekleşeceğini öngörmektedir. Buna göre, yayılma, doğrudan bireysel bağlantıları ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla kurulan aktarmalı bir etkileme modelini içeren karmaşık bir süreç ile gerçekleşecektir. İkinci durumda, bir çeşit mimetik süreç işlemektedir; ancak bu doğrudan ilişkisel ağlar ile olmamaktadır. Bu noktada, uluslararası etkileme süreci (*cross-national diffusion*), model ile öykünen hareket arasında yüz yüze temasa dayanmayan bir bilgi kanalı kurulmasını gerektirmektedir. Günümüz teknolojik araçlarının çeşitliliğinin artışı ile biçimlenen kitlesel iletişimin yaygınlaşması olgusu, etkileme sürecini hızlandırmakta ve fikirlerin, iddiaların ve eylem modellerinin aktarımı noktasında uygun kanallar teminini üretmektedir. McAdam ve Rucht (1993), iki hareketin paylaşabileceği en önemli unsurların, eylemi belirleyen kolektif kimlik ve sorun tanımlaması olduğunu belirtmektedir (s. 68). Ancak bu durum, farklı coğrafyalar boyunca benzer hareket gündemi ve mücadele stratejilerinin izlenebilmesi için karşılaştırmalı olarak siyasal koşullar ve siyasal yapılar arasında asgari benzerlikleri gerekmektedir. Patel ve Bunce (2012), Tunus’ta başlayan protestoların⁶¹, çevre ülkelerde iktidarı hedef alan benzer kolektif hareketler yaratmasının bölgesel düzeyde siyasal ve ekonomik alanlarda söz konusu olan benzerliklerden kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre, otoriter rejimler, kronik yolsuzluklar, liberalleştirilmiş ancak yaygın protestolarla karşılanmış ekonomik sistemler ve yetersiz siyasal liberalleşme adımları gibi ortak yapısal unsurlar, Tunus’ta iktidarı deviren hareket modelinin bölgesel düzeyde sınırlararası öykünme ile sonuçlanmasını sağlamıştır. Yine benzer

⁶¹ Dupont ve Passy (2011)’ye göre, bölgede hâkim olan ve siyasal devrim hedefine yönelen protestoların doğası ve yayılımı üzerine yanıt gerektiren birçok soru mevcuttur. Ancak dikkat çeken önemli bir husus, soruların birçok noktada toplumsal hareket araştırmacısının temel araç seti ile kesişmekte oluşudur.

şekilde genç nüfusun ve teknolojinin protestolardaki rolü, benzer eylem repertuvarlarının gelişimini sağlamıştır. Öte yandan, yayılma etkisi kaçınılmaz olarak çift taraflı işlemektedir. Buna göre, siyasal rejimler, önceki emsallerin gelişim aşamalarını dikkate alarak protestoların ülkelerine benzer ağırlıkta yayılması ihtimali karşısında gerekli tedbirleri almakta ve böylece kolektif eylemler süresince daha az savunmasız kalmaktadır (s. 11-13).

3.3.2. Şiddetin Meso-Düzey Analizi: Örgütlenme, Çerçevesel ve Anlatılar

Siyasal şiddet hareketlerinin örgütlenmesi üzerine bir inceleme, meso-düzey analizin bir parçası olmaktadır. Analiz siyasal şiddet hareketlerinin, toplumsal hareket örgütlenmelerine benzer şekilde materyal ve beşeri kaynakların bir araya getirilmesi, hedeflere dönük kitlesel mobilizasyon sağlanması, örgütsel süreklilik, kısa ve uzun dönemli hedeflerin belirlenmesi ve mücadele gündemine uygun hareket repertuvarının oluşturulması gibi temel sorunlar ile karşı karşıya kaldığı varsayımına dayanmaktadır. Beck (2008), siyasal şiddetin bir türü olan terörizmin, toplumsal hareket örgütleri gibi yapılandırıldığını belirtmektedir. Buna göre terör örgütlenmeleri, saldırıları yöneten ve yönlendiren, kaynakları bir araya getiren ve geniş destekçi kitlesi karşısında liderlik işlevi üstlenen oldukça profesyonelleşmiş bir merkezden oluşmaktadır (s. 1568).

Kolektif siyasal şiddet formlarını ve radikalleşme sürecini anlamlandırabilme girişimi genel olarak üç unsuru göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Birincisi, şiddet yalnızca toplumsal hareket ile devlet aygıtı arasındaki etkileşimde ortaya çıkmamakta; aynı zemini paylaşan örgütlenmeler arasındaki çatışmalardan da türeyebilmektedir (della Porta, 2009, s. 13). Bu unsur, bir yönüyle şiddet örgütlenmelerinin toplumsal hareketler gibi rekabetçi bir doğaya sahip oldukları savını temel alarak, şiddet olgusunun daha karmaşık bir etkileşim sürecinden geçebileceğini savunmaktadır. Ancak belki daha önemlisi, aynı hareket gündemini paylaşan örgütlenmeler arasında şiddet araçlarının kullanımı noktasında normatif bir tercihin söz konusu olduğunu göstermektedir (bakınız della Porta, 2009, s. 13-14). Bu nokta, şiddet olgusunun, hareketin aynı gündem vasıtasıyla etkileşim içerisinde bulunduğu gruplar ve aktörler ile birlikte kendi bağlamında değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak, hareket örgütlerinin sürekli baskı altında tutularak kuşatılması süreci, örgütlenmenin yeraltına inmesine ve yeni koşullarına uygun olarak yeni eylem biçimi, örgütlenme formu ve kavramsal çerçeveler geliştirmesine yol açacaktır (della

Porta, 2009, s. 14). Radikalleşmiş bir hareket, kimi zaman şiddet içermeyen eylem araçlarını kullanan toplumsal hareketlerin içerisinde türeyebilmektedir (della Porta, 2008, s. 225). Şiddete kayma süreci, hareket içerisinde şiddet-dışı eylem modelinin etkinliği noktasındaki bir ayrışmadan veya doğrudan bütüncül bir strateji değişimi vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Yeraltına inmiş bir örgütlenme, katılımcı, materyal destek ve görünürlük noktasında süreklilik sağlayabilmek için stratejik hedeflerine dönük doğrudan eylem biçimi geliştirecektir. Della Porta (2009), İtalya’da fabrika önlerinde bildiri dağıtan bir örgütlenme olarak ortaya çıkan Kızıl Tugaylar’ın (*Brigate Rosse*) yeraltına inişiyile giderek destekçilerini kaybetmiş olmasının, örgütün parasal kaynaklarını arttırabilmek maksatlı fidye için alıkoyma ve soygun eylemlerine başvurmasına yol açtığını belirtir. Şiddet araçlarının etkinleşmesinin ardından örgüt, yeni yapılanmasını ve stratejilerini açıklayabilmek için uygun bir söylem geliştirmiştir (s. 14-15).

Üçüncü olarak ise, geçmiş deneyimlere veya belirli bir ideolojik kavrayışa referansla meşrulaştırılan şiddet, ilgili geçmişin veya ideolojinin doğal bir uzantısı değil aslında anlatılara (*narratives*) dayalı inşa sürecinin stratejik bir parçasıdır (della Porta, 2009, s. 15; della Porta & Haupt, 2012, s. 314). Bu anlatılar, hareketin katılımcılarına ve potansiyel destekçilerine hedefteki “düşmanın” kim ve doğru mücadele yönteminin ne olduğunu duyurur ve bu bağlamda da takip ettikleri şiddet içeren eylem modelini meşrulaştıran bir söylem geliştirirler. Öte yandan, düşmanı inşa eden ve onu “şeytanlaştıran” anlatılar, yalnızca kimlik yaratımı için gerekli bir strateji biçimine dönüşmemekte, önemli ölçüde de diğerlerinin tehdit edici farklılığına vurgu yapan bir kişileştirme ile şekillenen özgül değer sistemlerinin yüceltilmesini hedeflemektedir (Eco, 2014). Söylem, grubun hareket stratejisini kavramsal unsurlarla köprüleme, gerektiğinde kullanılan dili yeniden şekillendirme ve esnetme hedeflerine yöneliktir (della Porta, 2009, s. 16). Şiddet hareketi ile katılımcıları arasında kurulacak bu kavramsal köprüler, şiddet retoriğini meşrulaştırma işlevinin yanı sıra grubu bütünleştirme ve mobilizasyon sağlama hedefini de içermektedir. Harekete ve eyleme yüklenen anlam, hareketin katılımcıları boyunca mobilizasyon sağlanmasının merkezi unsuru olmakta (Beck, 2008, s. 1569) ve kitle iletişim araçları, formel açıklamalar veya enformel bağlantılar aracılığıyla kitlelere aktarılmaktadır. Aktarım, hareket boyunca toplumsal, siyasal ve kültürel niteliklerin belirli bir gerçeklik algısına dayalı olarak tanımlanmasını içereceğinden radikalleşmenin temel unsurlarından biri olmaktadır. Bu anlamda da bireysel motivasyonları çevresel koşullar ile bağlayan temel bir araçtır

(della Porta & Haupt, 2012, s. 314). Böylece, anlatıların bir parçası olan retorik ve anlam yaratımı gibi araçlar, kolektif siyasal şiddet hareketlerinin temel bir unsuru olmaktadır (Beck, 2008, s. 1570).

Her üç unsur da şiddet hareketinin ihtiyaç duyduğu kaynakları elde edebilmek ve her birinin stratejik hedefler doğrultusunda mobilizasyonunu sağlamak amaçlarına dönüktür. Ayrıca bu unsurlar şiddetin basitçe statik bir nedensel bağla kurulmadığı; aksine etkileşimsel, stratejik ve anlatsal çarpanların her birini içinde taşıyan süreçlerin bir parçası olduğu varsayımını ortaya koymaktadır.

3.3.3. Şiddetin Mikro-Düzey Analizi: Kimlikler

Kolektif eylem ve şiddet olgusu söz konusu olduğunda geleneksel mikro-düzey analizler, bireysel patolojilere ve eylemin irrasyonelitesine ve geçiciliğine odaklanma eğilimi göstermektedirler. Kolektif eylemin sosyoekonomik gerileme veya modernleşme gibi olağanüstü koşullarda tepkisel olarak geliştiğini belirten kimi yaklaşımlar, koşulların düzelmesi ve sistem boyunca toplumun tüm katmanlarına fayda sağlar duruma gelmesi halinde eylemi yaratan nedensel koşulların kendiliğinden ortadan kalkacağı savını ileri sürmektedir. Bu tür yaklaşımların en sert örneğini, Gustave Le Bon (1997)'un kitle analizi oluşturmaktadır. Le Bon, sistem-dışı kalan unsurların entegrasyon arayışlarını telkin aracılığıyla harekete geçen bilinçdışı eylemler olarak değerlendirir ve bu bağlamda da kitlesel hareketi geçici, irrasyonel ve patolojik vaka olarak tanımlar. Benzer şekilde, engellenme-saldırganlık yaklaşımları da genel olarak beklentilerin karşılanması taleplerinin sistemik engellemeler veya çevresel kapasite yetersizlikleri kaynaklı olarak yerine getirilememesi durumlarının saldırganlığa yol açacağı varsayımını ileri sürmektedir.

Patoloji vurgusu, çatışmanın tırmanmasının toplumsal ve siyasal önkoşullarının yanı sıra bireysel motivasyonları da anlamayı güçleştirmekte ve böylece analizin alanını daraltmaktadır (della Porta & Haupt, 2012, s. 314). Netice olarak bu tür yaklaşımlar, kolektif eylemin anlamını ve özellikle de eylemin katılımcılarının harekete yüklediği misyonu gözden kaçırma eğilimindedir. Zira belirli “patolojik” ve “geçici” durumlara atfen açıklanmaya çalışılan eylem, esasında bir yanıyla da kimlikler, normatif anlamlar ve kültürel görünümünün birer yansıması olmaktadır. Bu anlamda, toplumsal hareket incelemelerine benzer şekilde kolektif siyasal şiddet analizi de, yalnızca imkânları ve kısıtlılıkları ile sistemik fırsat yapıları ve örgütsel kapasite gibi yapısal unsurları değil

söz konusu şiddet hareketlerinin süreçleri ve olguları tanımlama biçimi gibi yapısal olmayan mekanizmaları da dikkate almalıdır. Kimlikler ve şikâyet konusu durumlara dair anlamlandırmalar, hem katılımcılar için olgulara ve mevcut koşullarına dair yorumlama çerçevesi sunmakta hem de hareketin eylem araçları ve tercihleri üzerinde etkili olmaktadır.

Beck (2008), radikalleşme süreci üzerinde iki temel etkin mekanizma öngörmektedir. İlki, fiziksel güç kullanımı veya sindirme politikaları ile kendini gösteren devlet baskısı, kimi durumlarda hareketliliği sonlandırma yönünde etki etse de, sistemin meşru araçları ile mücadele yolunun kapandığı yönünde bir algı yaratarak saldırgan bir politikaya dönüşe de yol açabilir. Baskı, ılımlı alternatif hareketleri ve politika biçimlerini engelleme yönünde etki edebilir ve hareketin katılımcılarının radikalleşmesine ve örgütsel dinamiklerin yeraltı örgütlenmesine dönüşülmesi gerektiği yönünde gelişmesine neden olabilecektir. İkinci unsur ise, hareketin belirli bir gelişim aşaması olduğu fikrine dayanmaktadır. Buna göre, hareketlerin temel amaçlarına ulaşmakta uzun süre başarısız olmaları halinde, izledikleri öncelikli eylem modelinde radikalleşme olasılığı giderek artacaktır (s. 1572). Radikalleşme, bir hareket için karşı karşıya kalınan baskının derecesine ve biçimine bağlı olarak geçen zaman içinde öğrenilen bir olgu olarak analiz edilmektedir. Ancak, radikal politika izleme biçiminin bazı durumlarda harekete içkin bir unsur olacağı da gözden kaçırılmamalıdır.

Della Porta (2009), radikalleşme ve militan ağların etkinleşmesi gibi olguların ilişkisel süreçlerde (*relational processes*) temellendiğini savunmaktadır. Buna göre, süreç, enformel ağlar (*informal networks*)⁶² aracılığıyla ortaya çıkmakta ve iki temel mekanizma ile gelişmektedir. Birinci mekanizma, hareket ağı içerisindeki gruplara yönelik pozitif, dışarıda kalanlara yönelik ise negatif anlamların yüklendiği “duygusal odaklanma” (*affective focusing*) dinamiğini içermektedir (s. 16-17). Duygusal anlamlandırma olgusu bir yandan hareket içi dayanışmayı artırma ve katılımcılara harekete bağlı bir kimlik kazandırma hedeflerini içerirken bir yandan da dışarıda kalan ötekileri tanımlama çabasını yansıtmaktadır. İkinci mekanizma ise, hareketin, iç çeperine aldığı katılımcılarının dış dünyayı algılama, anlama ve yorumlama biçimleri üzerine etki ettiği inşa sürecini yansıtan “zihinsel kapanma” (*cognitive closure*) olgusudur (s. 18). Bir hareket, şiddet içersin ya da içermesin, gündemine aldığı ve aktif

⁶² Enformel ağlar, toplumsal hareket perspektifinden bakıldığında, şiddet örgütlenmelerinin yapısal çözümlemesi için olduğu kadar harekete katılımları ve katılımcıların harekete karşı bağlılığını anlamlandırabilmek için de gerekli görülmektedir (Beck, 2008, s. 1572).

olarak üzerinde mücadele ettiği konulara dair içsel dinamiklere dayalı bir gerçeklik inşasına yönelmektedir. Touraine (1985)'nin birçok sosyal bilimsel nosyon için geçerli olduğunu belirttiği “sosyal gerçekliğin inşası” olgusu, della Porta (2009)'nın siyasal şiddet hareketlerine dair analizinde dış dünyaya dair yalnızca belirli bilgi kaynaklarının –aslen hareketin iç çeperinden gelen bilgilerin– doğru kabul edildiği ve diğerlerine karşı metaforik bir “kapanma” mekanizmasının etkin kılındığı süreci temsil etmektedir. Bu anlamda da dış dünyaya yönelik belirli bir “gerçeklik inşası”, şiddet hareketinin ortaya çıkışı ile katılım ve bağlılık gibi sürecin temel dinamiklerine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Harekete duyulan bağlılık, içerisinde duygusal, normatif ve zihinsel mekanizmaları barındıran kolektif kimlik inşası sürecinin bir sonucudur (della Porta & Haupt, 2012, s. 314). Bu bağlamda siyasal şiddet hareketleri ve örgütleri kurdukları enformel ağlar aracılığıyla, tipik olarak, toplumsal sınıf yapılarını aşan bir kimlik inşası, bireysel ve kolektif çıkarlar arasındaki çizgiyi bulanıklaştırma ve hayatın bireysel boyutu üzerinde değişim talepleri hedeflerine dönük bir mücadele içermektedir (Gunning, 2009, s. 160).

3.3.4. Şiddetin Dönüşümü: Geri Çekilme ve De-radikalizasyon Süreçleri

Toplumsal hareketleri statik bir modelde değişmez yapılar gibi görmek yerine harekete içsel ve dışsal koşullarda ortaya çıkacak değişimlerle birlikte dönüşüm halinde süreçler olarak analiz etmek, hareketlerin yükseliş ve düşüşü ile belirlenen eylemliliğinin zaman içerisinde yaşayacağı farklılaşmaları ortaya koyabilmek adına önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, radikalleşme olgusunu bireysel, örgütsel veya toplumsal düzeyde tersine çeviren süreçlerin analizi, öncelikle radikalleşme sürecini özgün tarihsel bağlamında anlamlandırmayı gerektirmektedir. Tilly (2008) toplumsal hareketlere dair dinamik bir analizi ön plana çıkararak, “[i]cat edilmiş bir kurum olarak toplumsal hareket ortadan kalkabilir ya da oldukça farklı bir politika biçimine dönüşebilir” (s. 33) demektedir. Bu bakış açısı, bir hareketi tarihsel bağlamına yerleştirebilmek ve hareketin sürekliliğini ortaya koyabilmek için gerekli ve önemli bir yaklaşım olmaktadır. Ayrıca büyük ölçüde, hareket için öngörülmuş davranış kalıplarının değişmez gerçeklikler olarak sunulmasının önüne geçmektedir. Bu yaklaşım tarzı, bir toplumsal hareketin şiddet içeren bir eylemlilik modeli bağlamında radikalleşmesi veya radikalleşmiş bir hareketin toplumsal veya siyasal düzlemde yeni bir mobilizasyona dönüşmesi olasılığını tanımaktadır.

Tilly (2008), zamansal ve mekânsal koşullara bağlı olarak toplumsal hareketlerin yapı, personel ve iddiaları gibi bileşenlerinde değişim ve evrimleşmenin meydana geleceğini savunmaktadır. Yazar, bu değişimi birbiriyle ilintili olduğunu belirttiği mekanizmalar ile ilişkilendirmektedir. Bunlar sırasıyla, sosyal koşullar, bireysel veya kolektif algılamalar ve toplumsal birimler arasındaki bağlantıları ifade edecek şekilde çevresel, bilişsel ve ilişkisel mekanizmalardır (bakınız Tilly, 2009, s. 42). Bu mekanizmalara bağlı olarak değişim, çevresel koşullara, etkileşimlere ve algılamalara bağlı olarak üç biçimde meydana gelecektir. Birincisi, hareketin içerisinde işlediği siyasal çevrede yaşanacak değişimler, her ne kadar kısmen hareketin kendisinden bağımsız bile olsa, hareketin karakterini etkileyecektir (Tilly, 2008, s. 33). Bu bağlamda, toplumsal görünürlüğü arttıran demokratikleşme veya zorlaştıran otoriterleşme gibi süreçler hareketin repertuarı, eylem modeli veya daha temelde karakteri üzerinde etkili olabilmektedir. Tilly (2009) demokratikleşme sürecinin kolektif şiddet üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğunu savunmaktadır: “Politik katılımın yayılması, politik hakların arttırılması ve eşitlik kazanması, hak iddiaları sırasında şiddet içermeyen araçların düzene konması ve iddialar üzerine yapılan tartışmalara getirilen şiddete başvuran çözümlere karşı koymak konusunda üçüncü kişilerin sayısındaki artış, şiddet içeren çekişmeleri ortaya çıkaran süreci köreltmektedir” (s. 77). Bu yaklaşım, çeşitli iddiaların siyasal sistem boyunca dile getirilebildiği katılım mekanizmalarının varlığını ve çekişmenin doğrudan taraflarından biri olmayan harici aktörlerin yatıştırıcı etkisini, şiddet eylemi önündeki negatif unsurlar olarak değerlendirmektedir.

İkincisi, toplumsal hareketlerin aktörlerinin kamusal otorite ile karşılıklı etkileşimleri esnasında ortaya çıkan yenilenme, müzakere ve çatışma durumları neticesinde sürekli değişim meydana gelecektir (Tilly, 2008, s. 33). Bir toplumsal hareket gündemi karşısında kamusal otoritenin tepkisel davranışını ifade edecek şekilde siyasal müzakerenin veya yasal zorun mücadele yöntemi olarak etkin kılınması ile gerçekleşecek etkileşimler, hareketin sürekliliğinde ve formunda farklılaşmalar yaratabilecektir. Bu bağlamda, çeşitli iddialar ve talepler noktasında müzakerenin uygun bir araç haline gelmesi halinde bir hareketin siyasallaşması mümkün olabilirken, etkin yasal zor ile karşı karşıya kalan bir hareketin dağılması veya yeraltına inmesi söz konusu olabilmektedir. Öte yandan, mücadele boyunca gerçekleşecek etkileşimleri yalnızca otorite ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Zira doğrudan, yalnızca, siyasal iktidarı hedef almayan ancak bir hareketin karşıtı olarak konumlandırılan hareketlerle

karşılıklı çekişmelerin tırmanması süreci de çatışmayı şiddet içeren etkileşimlere dönüştürebilmektedir.

Üçüncüsü, kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarının vurguladığı üzere toplumsal hareket endüstrisi içerisindeki farklı hareketler arasında kurulacak ilişkiler, belirli bir hareket örgütlenmesi üzerinde etkiye bulunabilecektir. Bu bağlamdaki bir etkileşim süreci, bu hareketlerin “birbirlerinin fikirlerini, personelini, yardımını, retoriğini ve eylem modellerini” (Tilly, 2008, s. 33) benimsemeleri ile sonuçlanabilecektir. Ancak bu etkileme sürecini belirli bir coğrafi ve zamansal kısıt ile sınırlandırmamak gerekir. Zira bazen bu ödünç alma süreçleri, “büyük mesafeler boyunca ve tamamen farklı toplumsal hareketler arasında” gerçekleşebilmektedir (Tilly, 2008, s. 33; ayrıca bakınız McAdam & Rucht, 1993; Patel & Bunce, 2012).

Hareketin temel bileşenlerinde meydana gelen değişimleri açıklayan Tilly’nin analiziyle, bir hareketin radikalleşme süreci temel dinamikleri ve sistemin yapısal koşulları bağlamında izlenebilir ancak süreç yalnızca örgütsel bağlamda gerçekleşmemektedir. Bireysel radikalleşme süreci üzerine araştırma yapan John Horgan (2009b), bireysel deneyimlerin farklılaşacağını kabul ederek terörizme katılıma zemin hazırlayan çeşitli risk faktörlerini belirlemiştir. Yazar belirlediği risk faktörlerinin dışında hareketlere, inanışlara veya zamana bağlı olarak daha özel faktörlerin söz konusu olabileceğini de belirterek, bireyin duygusal durumunu, mevcut toplumsal-siyasal koşulları ve ilişkileri dikkate alan çeşitli unsurların radikalleşme yönünde etkinlik gösterebileceğini savunmaktadır.

Bu risk faktörlerinden ilki, Horgan (2009b)’ın, bireyi şiddet araçlarının kullanımını desteklemeye ya da bunları doğrudan kullanmaya daha açık hale getirdiğini savunduğu öfke, yabancılaşma ve haklarından mahrum kılınma hislerinin ortaya çıkardığı geçici duygusal durumdur. İkinci faktör, duygusal unsurun dışında, gerilim arayışı gibi belirli kişilik özelliklerinin belirli aktiviteler ve roller için uygunluk sergilediğini ve katılımı kolaylaştırdığını savunmaktadır. Üçüncü faktör, geleneksel siyasal aktivitelerin işe yaramadığı ve etkili sonuçlar üretmediği algısından kaynaklanan memnuniyetsizlik hissidir. Bu faktör, bireyleri mevcut toplumsal ve siyasal mücadele pratiklerinin yetmediği, dolayısıyla şiddet araçlarının kullanımının “zorunlu” olduğu algısını ve bu algıyı yaratan söylemleri de içerisine almaktadır. Bir öncekinin sonucu olan dördüncü faktör, eyleme geçerek bir şey yapma arzunu ifade etmektedir. Beşinci faktör, bireyin kendisini “kurbanlarla” özdeşleştirmesi sürecini kapsamaktadır. Yazar, 7 Temmuz 2005’de Londra bombalamalarını gerçekleştiren bombacılarından biri

olan Mohammad Siddique Khan'ın yayınlanan video mesajında⁶³ kullandığı söylemi aracılığıyla, şiddet içeren bir mücadele yönteminin gerekliliğini ve dünyanın diğer yerlerinde “kurban” durumdaki Müslümanlarla kendisini özdeşleştirdiğini belirtmektedir. Khan'ın video mesajına da içkin haldeki, altıncı faktör, şiddet kullanımının gayriahlaki olmadığı yönündeki inancı içermektedir. Yedinci faktör, şiddet örgütüne katılan bireyin statü, saygı ve otorite edinme veya şehit olma gibi çeşitli ödül beklentileri olmaktadır. Son faktör ise, benzer sorunlar yaşayan ve radikalleşmiş birini de içerebilen sosyal bağların varlığı olmaktadır (s. 11-13). Tüm bu faktörler, bireyin radikalleşmesini sağlayan doğrudan mekanizmalar olmak yerine, şiddet araçlarının kullanımını bireysel olarak rasyonelleştiren bilişsel mekanizmaları oluşturmaktadır.

İtalya'da siyasal şiddet tarihini inceleyen della Porta (2013), ülkede şiddetin uzun bir tarihi olmasına karşın tekil yeraltı gruplarının genellikle daha kısa süreli varlık gösterdiğini tespit etmektedir. Bu bağlamda, yalnızca Kızıl Tugaylar'ın, yaşadığı örgütsel krizlere rağmen, görece olarak daha uzun süre yapılanmasını sürdürdüğünü ancak diğer örgütlenmelerin 10 yıldan daha kısa sürede son bulduğunu belirtmektedir (s. 263). Ancak Della Porta'nın İtalya özelinde tespit ettiği olgusal durum, küresel ölçekte mevcut değildir. Crenshaw (1991)'un daha geniş bir ölçekte listelediği şiddet örgütlenmelerinin ancak yarısı kadarı 10 yıllık bir süre içerisinde son bulmuştur. Bu noktada, şiddet içeren çekişmelerin bireysel, örgütsel ve toplumsal analiz düzeylerinde ömürlerini belirleyen çeşitli unsurların tespiti gerekmektedir. Della Porta (2013), her ne kadar şiddet araçlarını kullanan grupların ortadan kayboluşuna neden olan birincil nedenlerin tutuklanma veya ölüm olduğunu belirtse de, siyasal şiddetin son bulması sürecinin bireysel, örgütsel ve toplumsal boyutlarda bütüncül olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, bireysel düzeyde militanların örgütsel yapıdan ayrılması ile kendini gösteren süreç, örgütlenmenin dağılması ile örgütsel düzeyde ve şiddetin kritik düzeyinin son bulması ile toplumsal düzeyde etkinlik göstermektedir (s. 263-264).

⁶³ Mohammad Siddique Khan, bombalama sonrası yayınlanan video mesajında, kurban tanımlamasını zulüm yaşayan “dünya üzerindeki tüm halklarımız” olarak tanımlamakta ve şiddet içeren bir eylem modelini meşrulaştıracak şekilde, “sözlerimiz, biz, kanlarımızla hayat verene kadar ölüdür” demektedir (BBC News, 2005, September 1). Benzer bir kimliklendirme yaklaşımı, El Kaide lideri Ayman al-Zawahiri'nin bombalamaya ilişkin mesajında da açık bir şekilde görülmektedir. Al-Zawahiri, düşmanı “İslama karşı haçlı savaşı” yürütmekle suçlamakta ve kurbanı da “Çeçenistan, Afganistan, Irak ve Filistin” topraklarında saldırı altında tasvir etmektedir. Al-Zawahiri'nin söyleminin kurduğu anlatı, “kutsanmış savaş” (*blessed battle*) olarak nitelediği çatışmaların “düşman topraklarına” taşındığını duyurmaktadır (BBC News, 2005, September 2). Bu da önemli ölçüde, çatışmaların meşru ve ahlaki olarak sunulması için kullanılan bir argüman olmaktadır.

Temel olarak bir “davranış ve tutum şekli” ile ilgili olan radikalleşme sürecini belirleyen etkileşimsel ve ilişkisel mekanizmalar, tersine bir süreç üzerinde de etkin olmaktadır (della Porta & LaFree, 2012). Bu bağlamda, kolektif siyasal şiddet hareketinin kendisinin veya katılımcılarının, siyasal iddialarını elde edebilmek için “uygun” bir strateji ve mücadele aracı olarak kullandıkları şiddet araçlarının aktif kullanımına son vermesi “davranışsal değişiklik” olarak geri çekilme (*disengagement*) sürecini ortaya çıkartacaktır. Ancak yalın olarak davranışsal bir değişikliğin ötesine geçilerek, radikalleşmeye giden süreci belirleyen kavrayışlar ve değerler bağlamında “tutumsal değişikliğin” olması ve şiddet içeren bir örgütlenmeye son vererek, kimi zaman, sosyal ve siyasal yapılara entegre olunması süreçleri söz konusu ise de-radikalizasyon (*de-radicalization*) mümkün olacaktır. Bir şiddet örgütlenmesi içerisindeki bireysel katılımcıların rollerinde şiddet kullanımı bağlamında işlevsel bir değişikliğe gidilmesinin (yani bireysel geri çekilmenin) zorunlu olarak de-radikalizasyon ile sonuçlanmasını beklemek doğru değildir (Horgan, 2008, s. 7; Horgan, 2009a, s. 27). Süreç değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken iki temel unsur söz konusudur. İlki, geri çekilme ve de-radikalizasyon süreçlerinin örgütsel bağlamda ortaya çıkabileceği gibi, bireysel düzlemde de hareketin katılımcılarının bir strateji ve tercih olarak terörizme yönelik davranışsal ve tutumsal değişikliği olarak kendini gösterebileceğidir. İkincisi ise, şiddetin dönüşümü sürecinin, harekete dışsal unsurlar olan toplumsal, siyasal ve kültürel çevrenin, hareketin içsel dinamikleri ve katılımcılarının bireysel hayat deneyimleri ile karmaşık etkileşiminin bir sonucu olduğudur (della Porta & LaFree, 2012, s. 6). Bu karmaşık etkileşimleri anlamlandırabilme çabası, geri çekilme ve de-radikalizasyon süreçlerinin bireysel, örgütsel ve sosyopolitik yönlerinin dikkate alındığı bir analize bağlı olmaktadır. Zira radikalleşme sürecini, “artan siyasal şiddet kullanımına yol açan süreç” (della Porta & LaFree, 2012, s. 5) olarak tanımlamak, aksi yöndeki gelişmeleri de bir süreç olarak değerlendirme gereğini ortaya çıkarmaktadır. Radikalleşme sürecinin kendi zaman ve mekânında anlamlı olması gibi, bunu tersine bir süreç de hareketin kendi bağlamında anlamlı olmaktadır (Horgan, 2008, s. 7). Bu yüzden, şiddetin dönüşümü ile sonuçlanan süreçleri ifade edebilecek evrensel vurgular, hareketin kendi evreninde tekrar değerlendirmeye tutulmalıdır.

Bireysel düzeyde süreç, şiddet içeren bir mücadele repertuvarına dönük bir tutum değişikliği veya açık bir kavrayış değişimi olmadan, yalnızca şiddet davranışından veya tümüyle şiddet örgütlenmesinden uzaklaşma olarak kendisini

göstermektedir. John Horgan (2005, s. 121-135; 2008; 2009a)'a göre, şiddet içeren bir eylemlilikten şiddet-dışı eylemliliğe geçişi ifade eden bireysel geri çekilme olgusu iki yönlü olabilmektedir. Birincisi, “birey halen bir terörist ağın üyesi iken dikkatli bir şekilde işlenen toplumsal normlar, değerler, tutumlar ve özlemler” bağlamında bilişsel ve sosyal düzlemde eleştirel bir değişim ortaya çıkmış olabilir. İkincisi ise, bu unsurlara bağlılığın devam ettiği ancak fiili olarak terörist operasyonlara katılmadan toplumsal olarak ilişkili diğer “destek” davranışlarına dahil olunarak gelişmiş olabilir. Bu bağlamda, şiddet araçlarının aktif kullanımına son veren bireyin geri çekilmesinin de-radikalizasyon ile sonuçlanması, çatışmanın bileşenlerine dair eleştirel bir değişim ile desteklenmesini gerektirmektedir. Horgan (2008), ilkinin negatif duyguların gelişmesi; önceliklerin değişmesi; veya örgütlenmenin siyasal hedeflerine, taktik tercihlerine veya tutumlarına karşı hayal kırıklığının giderek artması gibi unsurları içeren psikolojik/duygusal geri çekilme (*psychological/emotional disengagement*) olarak tanımlamaktadır. İkincisini ise tutuklanma; başka bir göreve zorlanma; siyasal aktivitelere katılımın artması; hareketten uzaklaştırılma; ve (duygusal geri çekilmeye olduğu gibi) önceliklerin değişmesi gibi unsurları içeren fiziksel geri çekilme (*physical disengagement*) olarak tanımlamaktadır (s.4-5). Fiziksel unsurlar diğerinden farklı olarak, bireyin hareket ağının bir parçası olmaya devam ettiği ancak doğrudan şiddete ilişkin davranışlarla meşgul olmadığı durumları ifade etmektedir. Yazar, ayrıca, bireysel geri çekilmenin kişisel tercih ile gerçekleşmesi durumlarında istemli veya dışsal koşullar altında zorlama unsurlarıyla gerçekleşmesi halinde de istemsiz olabileceğini belirtmektedir.

Örgütsel düzeyde şiddetin dönüşümü süreci, üç yönlü karmaşık bir etkileşim olarak analiz edilmektedir. Süreç boyunca, terörizmin gerilemesi üzerinde hükümetin terörizme yanıtının, örgütsel stratejik tercihlerin ve kaynakların karşılıklı etkileşiminin etkili olduğu savunulmaktadır (Crenshaw, 1991, s. 80; Crenshaw, 2011, s. 198). Bu bağlamda, çatışma sürecinde örgütün yenilgiye uğraması, kaynakların azalması, örgütsel çözülme, ya da makro düzey bir gelişme olan siyasal fırsat yapılarının değişiminin yarattığı etki neticesinde de-radikalizasyon sürecinin ortaya çıktığı savunulmaktadır (della Porta & LaFree, 2012, s. 7). Bu gelişmeler, hareket örgütünün temel hedef ve iddialarında eleştirel bir değişim ortaya çıkmamış olsa da, harekete içsel ve dışsal süreçlerin örgütlenme üzerinde etki ettiği unsurlara dayalı olarak zorlama bir süreç ortaya çıkarmaktadır. Ancak şiddetin dönüşümü, tek yönlü olarak zorlama koşullara bağlı olmamakta, stratejik bir tercihi de yansıtan karma bir süreç olmaktadır.

Örgütsel düzey şiddetin son bulması analizi Audrey K. Cronin (2009)'nin, terörist örgütlenmelerin dağılmasına ilişkin olarak incelemesinde yedi kritik unsur bağlamında değerlendirilmektedir: (1) örgüt liderinin yakalanması veya öldürülmesi, (2) sonraki nesillere aktarımın sağlanamaması, (3) grubun hedeflerine ulaşması, (4) meşru siyasi sürece geçiş, (5) halk desteğinin zayıflaması, (6) baskı ve (7) terörizmden diğer şiddet formlarına geçiş (s. 55). Bireysel veya örgütsel geri çekilme süreçleri, yaygın şiddet düzeyini etkiler ancak örgütün dağılması veya örgütten bireysel ayrılmalar şiddetin kritik düzeyinde kendiliğinden sona erme yaratmaz; başka örgütlenmeler ortaya çıkabilir ve yeni katılımlar söz konusu olabilir (della Porta, 2013, s. 265).

Castells (2008)'in, “siyasî örgütlenmeler, iş dünyası faaliyetleri ve paramilitar etkinlikler ağının çekirdeğinde yer alan dini bir tarikat” (s. 133) olarak tanımladığı *Aum Shinrikyo* adlı kurtuluşçu programa sahip örgütlenme, Cronin (2009)'in analizinde birinci unsura denk düşmektedir. Belirtmek gerekir ki, örgüt liderinin yakalanması, *Aum Shinrikyo*'nun tamamen dağılmasını sağlamamıştır ancak örgütün küçülmesine ve daha az aktif hale gelmesine yol açmış (Cronin, 2009, s. 57) ve “sürekli yakın gözetim altında küçük bir organizasyon” (Weiss, 2015, s. 82) biçimini almasına neden olmuştur. Dolayısıyla, örgüt liderinin ve hareketin önemli isimlerinin yakalanmasının doğrudan de-radikalizasyon ile sonuçlanmasını beklememek gerekmektedir.

Horgan (2005), Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusu (*Provisional Irish Republican Army*, PIRA)'nın 1980'ler itibarıyla aşamalı olarak terörizmi azaltarak siyasi katılımı arttırdığı sürecin zamanlaması ve hızını belirleyen üç temel unsurdan bahsetmektedir. İlk unsur, terörizmin tek başına örgütlenmenin hedeflerine ulaşılmasında yetersiz olduğunun kavranmasıdır. İkinci unsur, İngiliz hükümetinin gizli müzakereler aracılığıyla şiddet-dışı araçlara teşvik ederek ateşkes sağlama ve nihai olarak da çatışmayı sona erdirmeye istekliliğinin yükselmesidir. Üçüncü unsur ise, kamuoyunun siyasi istikrar konusunda umutsuzluk içerisine düşmesidir. Yazar siyasi katılımın artması ile nihai olarak terörizmle ilişkili aktivitelerde azalışın ortaya çıktığını belirtmektedir (s. 122-123). Kalıcı bir geri çekilme ve de-radikalizasyon ile sonuçlanabilecek ateşkes süreçlerinin şiddet hareketi bağlamda temel çelişkisi, “örgütsel uyum ve disiplinin sağlanması, ekonomik kaynakların güvenceye alınması ve örgütsel rol ve stratejilere yönelik rızanın sürdürülebilirliğinin sağlanması” (della Porta & LaFree, 2012, s. 9) olmaktadır. Tam da bu nedenle, PIRA ateşkes süresince terör saldırılarına yönelik hazırlık ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve silahlanmaya devam etmiştir (Horgan, 2005, s. 131).

Cronin (2009), bir terör grubuna yönelik popüler desteğin azlığına ya da azalmasına neden olan dört temel sebep tanımlamaktadır. İlki, hükümetin karşı-eyleminden çekinen gruplar, terörle mücadele yasalarının, düzenlemelerin, yaptırımların, baskınların ve tehditlerin hedefi olma tehdidi olmaksızın günlük hayatlarını yaşamayı tercih ettikleri, grubun siyasal amaçlarına karşı ilgisizlik durumundan kaynaklanıyor olabilir. İkincisi, hükümetin reformlar vasıtasıyla daha iyi bir alternatif sunması gibi, terörizmin kaynağını azaltmaya dönük olarak bir girişim nedeniyle olabilir. Üçüncüsü, gelişmelerin grubun ideolojisi ve hedeflerinden bağımsız bir şekilde ilerlemesi ile grup sahip olduğu ilgiyi yitirebilir ve geçersizleşebilir. Dördüncü olarak ise, grubun “stratejik hata” olarak nitelenebilecek kimi saldırıları sonrasında, grubun mevcut ve potansiyel destekçileri hareketten uzaklaşabilir (s. 61-62). Crenshaw (2011), şiddet eylemlerinin yıkıcılığındaki artışın hükümetin müdahalesine neden olarak, gruba yönelik sempati duyanları uzaklaştıracağı, korkutacağı ve iç anlaşmazlıklara yol açacağını savunmaktadır. Ayrıca, hükümetin örgütsel yapıyı yıkmak, liderleri ortadan kaldırma, büyük ölçekli zarar verme ve örgüte katılımı engellemeye dönük zorlama tedbirleri kadar, terörizmin yararlılığını azaltan reformların ve örgütten bireysel ayrılmaları cesaretlendiren pozitif teşviklerin de önemli olduğunu savunmaktadır (s. 198). Bu anlamda, de-radikalizasyon ile sonuçlanacak bir süreç ulaşmak için, askeri çözüme dayalı fiziksel yıkım tek başına etkin bir çözüm olamamaktadır. Zira hareket örgütünün yıkılması ya da zayıflaması ile ulaşılan zorlama çözümler, şiddet araçlarını bir strateji olarak “uygun” gören ve “meşrulaştıran” söylemleri ve bağlılıkları kendiliğinden ortadan kaldıramamaktadır.

Bu noktada, şiddetin dönüşümü süreçlerinin analizi konusu genel olarak iki konuda dikkatli olmayı gerektirmektedir. İlki, tüm bireysel ve örgütsel radikalleşme olgularını analitik düzlemde izleyebilmek için tekil bir güzergâh söz konusu olmadığı için, süreci tersine çeviren geri çekilme ve de-radikalizasyon olgularının analizinde de vakanın kendi özgün bağlamında bir değerlendirme ihtiyacı söz konusu olmaktadır. Ancak bu durum, şiddet araçlarının aktif hale gelmesi veya son bulması süreçleri üzerinde etki sunan, çevresel koşullar, etkileşimsel mekanizmalar ve bilişsel süreçler ile şekillenmiş belirli ortak unsurların mevcut olmayacağı anlamını taşımamaktadır. Bu bağlamda, farklı analiz düzeylerinde etkili olan faktörlerin vakanın kendi gelişimi süreci ile tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. İkincisi ise, bireysel davranışlarda ya da örgütsel eylem modelinde ortaya çıkacak değişimlerin, de-radikalizasyon ile sonuçlanıp sonuçlanmaması olgusu tutumsal bir değişikliğin de var olmasını gerektirmektedir. Bu

kapsamda, şiddet araçlarının kullanımının son bulması yönünde bir gelişmenin de-radikalizasyona dönüştüğünün söylenebilmesi için, şiddeti rasyonel ve uygun bir mücadele aracı olarak sunan normatif tutumların ve inşaların değiştiğinin ve şiddet kullanan aktörlerin mücadelelerinin, eğer son bulmadıysa, sosyal ve siyasal düzleme taşındığının tespiti gerekmektedir.

Sonuç olarak, radikalleşme ve sonrası süreçlerinin birlikte ele alındığı bu bölümde, kolektif siyasal şiddet analizi için gerekli olan kuramsal çerçevenin belirlenmesine çalışılmıştır. Kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler gibi yaklaşımlar bu çerçevenin zeminini oluşturmak üzere yeniden değerlendirilmiştir. Şiddetin mikro, meso ve makro analiz düzeylerinde inceleneceği kapsamlı bir analiz, bu yaklaşımlardan temel kavramsal çerçevelerin ödünç alınması ile ortaya çıkmaktadır. Belirlenen bu kuramsal çerçeve ile, çalışmanın dördüncü bölümünün konusu olan, Hamas'a ve radikalleşmesinin farklı görünümüne dair bir analiz geliştirilecektir.

BÖLÜM IV

TOPLUMSAL HAREKET ÇALIŞMALARI VE SİYASAL ŞİDDET ANALİZİ: HAMAS ÖRNEĞİ

Çatışmalı bir tarihsel birikimi yansıtan Filistin mücadelesi içerisinde ortaya çıkmış bir örgütlenme olarak Hamas, farklı bir zaman ve mekâna ait, özgün bir sosyal ve siyasal gerçeklik içerisinde faaliyet göstermektedir. Hareket, her ne kadar çeşitli kolektif şiddet eylemleri aracılığıyla radikalleşmiş bir görünüm sergilemekte olsa da daha kompleks bir mücadelenin parçası olan sivil toplum ve siyaset savunusunu da, vakanın kendine özgü siyasal koşulları altında, radikal eylemler ile paralel yürüten bir yapı oluşturmuştur. Harekete yönelik olarak, siyasal bağlamda, kimi zaman normatif değer yüklü “terörizm” vurgusu ağır basıyor olsa da, toplumsal örgütlenmesi ve Filistin mücadelesi içerisinde yerine getirdiği işlevleri ile toplumsal hareket analizine uygun bir vaka örneği teşkil etmektedir. Ancak böyle bir analiz, zorunlu olarak, Hamas’ın saf bir toplumsal hareket olduğu önermesine dayandırılmamaktadır. Aksine bu çalışma Hamas’ın geleneksel olarak iki eylem çizgisini içerisinde barındırdığı gerçeğine dikkat çekmektedir. Hamas, Gazze ve Batı Şeria’da Filistinlilere eğitim ve sosyal yardım gibi çeşitli hizmetler sunan bir toplumsal hareketi ve aynı zamanda İsrail’e karşı şiddet kullanan bir militan örgütlenmeyi içerisinde barındırmaktadır (Bhasin & Hallward, 2013, s. 81). Üstelik 2006 sonrası hareketin siyasal parti oluşturarak yasal sistem içerisinde faaliyet göstermesi ise, bu geleneksel çizgiye bir de siyasal kanat eklemiştir. Hareketin çoğul görünümünün ortaya çıkışı kendi koşulları içerisinde özgün bir varlık olduğunu gösterse de, hareket çeşitli coğrafyalardaki muadilleriyle birçok yönden benzerlik göstermektedir. Bu anlamda, önceki bölümde kurulan kuramsal çerçeveye dayanarak, Hamas örgütlenmesinin toplumsal hareketler literatürü ile incelenmesi mümkün olabilmektedir.

Hamas kendisini tanımlarken “bir askeri grup değil, fakat kapsayıcı bir ulusal kurtuluş hareketi” olduğunu ve ana eksenini direniş olan ancak hayatın tüm yönlerinde Filistin halkına hizmet etme bilincini taşıyan bir halk hareketi (*grassroots movement*) olduğunu savunmaktadır (Mishal, 2010). Ancak hareket, askeri kanadı olan *Ezzedeen Al-Qassam* Tugayları’nın İsrail’e yönelik militer saldırıları dolayısıyla “terörist” örgütlenme olarak tanımlanmaktadır. Glenn E. Robinson (2004)’a göre, böyle bir tutum iki nedenden dolayı sorunludur. Öncelikle, Hamas’ı terörist bir örgütlenme olarak

nitelemek, örgütün şiddet-dışı diğer birçok faaliyetinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Yazara göre, Hamas, bu yakıştırmanın aksine binlerce aktivisti ve destekçisi ile yürüttüğü siyasal ve toplumsal faaliyetleri olan “sosyal bir hareket” olarak değerlendirilmelidir. Daha sonra, terörist bir gruptan (veya devletten) bahsetmek bile başlı başına bir kavramsal sorunu içselleştirmek anlamını taşıyacaktır. Bu anlamda, kavram, yapısal olarak taktik tercihlerin bir parçası olan şiddet eyleminin, grubun genetik bir niteliği gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır (s. 112). Dolayısıyla, rakibi “damgalama” için kullanılan bir araç haline dönüşmektedir (della Porta, 2013, s. 8).

Ortadoğu bölgesindeki tüm toplumsal mücadeleleri ve özel olarak da Hamas bağlamında Filistin aktivizmini yalın bir şekilde siyasal şiddet düzeyinde görmek ve tanımlamak, önemli ölçüde, bölgenin karmaşık toplumsal süreçlerinin ve mücadele araçlarının çoğul görünümelerini gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Ancak çok daha önemlisi, Bayat (2006)’ın “Arap sokağı” tabiri konusunda dikkatleri çektiği üzere, “tüm bir halkın kültürünü ve kolektif davranışını . . . vahşi bir soyutlamada şeyleştiren” (s. 207) bir genelleme, basitçe gözden kaçırma sınırının ötesine geçmektedir. Bu genelleme, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin, kültürel olarak güçlü “Batı-karşıtı ve anti-modern unsurlar” ile biçimlenmiş bir “İslam” ile tanımlandığını varsaymakta ve özel olarak irrasyonel siyasal radikalizme, otoriter rejimlere ve terörizme yatkınlığı ile betimlenen bir coğrafya olduğu kavrayışını taşımaktadır (Beinin & Vairel, 2011, s. 1). Bu yönüyle de “Oryantalist imgelemin” (Bayat, 2006, s. 207) bir parçası olan bir kavrayışın, “Batılı” entelektüel düzlemde üretilen bilginin ve toplumsal-siyasal düzlemde gözlemlenen olgusal süreçlerin benzerinin bölgede gerçekleşmesini beklemediği açıktır.

Öte yandan, şiddet-dışı aktivizm ne bölge genelinde ne de Filistin’de yeni değildir (Awad, 1984; Munayyer, 2011). İşçi grevleri, sendikal hareketler, işgücüne katılım talep eden işsiz üniversite mezunlarının hareketliliği, insan hakları ve demokrasi odaklı aktivizm, kadını kamusal rolünü ve mesleki becerilerini genişletme yönünde cesaretlendiren hareketler gibi toplumsal hareketler literatürünün kapsamına aldığı çeşitli mobilizasyon türlerini bünyesinde taşıyan şiddet-dışı çekişmeli siyaset, aslında bölge için oldukça tanındıktır ve bölge hakkında üretilen yaygın genellemelerin varsaydığının aksine zorunlu olarak şiddet ve toplumsal anarşiye dönüşmemektedir (Beinin & Vairel, 2011, s. 1).

Joel Beinin ve Frédéric Vairel (2011)’in, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da toplumsal hareketler, mobilizasyon ve siyasal çekişmeyi araştıran eserlerinin gösterdiği

üzere, dünyanın geri kalanı için geçerli olan sosyal bilimsel araçlar, bölge için de geçerlidir. Yazarlara göre, bölge toplumsal hareket teorilerinin geliştirdiği teorik bilgilerin güçlendirilmesi ve bunun ampirik uygulaması için karmaşık ve etkileyici bir laboratuvar görünümündedir (s. 2). Bu alandaki iki etkileyici uygulama olan Quintan Wiktorowicz (2004) ve Asef Bayat (2006)'ın çalışmaları dikkate alındığında, toplumsal hareketler literatürünün bölge aktivizmini anlamak ve tanımlamak için kullanılması noktasında önemli girişimlerin mevcut olduğu görülmektedir. Farklı coğrafyalardaki deneyimleri karşılaştırma yolunu açan böylesi girişimler, bir yandan bölge hakkında “nüanslı, ayrıntılı, ampirik bilgi” üretimini sağlarken, bir yandan da yapılandırılmış kuramın sınırlarını bölgesel aktivizm dahilinde genişleterek “genel olarak toplumsal kurama” katkı sunmaktadır (Bayat, 2006, s. 14).

Bu noktada, çalışmanın bu bölümünde gerçekleştirilecek olan kolektif siyasal şiddet olgusunu kapsamına alan bir toplumsal hareket analizi, öncelikle, hareketin bir parçası olan şiddet unsurlarını göz ardı etmeden içerisinde yer aldığı ve siyasal yapı dahilinde önemli bir aktörü haline geldiği daha karmaşık sosyal ve siyasal süreçleri ve mekanizmaları dikkate alacaktır. Böylece, tekil bir şiddet merkezli yaklaşımın ötesine geçilerek, hareketin kendi sosyopolitik koşulları altında ve tüm dinamikleriyle birlikte bütüncül bir analizi söz konusu olabilecektir. Dahası, literatürün dikkatine aldığı diğer toplumsal hareket örnekleri ile genel bir benzerliği paylaştıkları göz önünde bulundurulduğunda, Hamas'ın da içerisinde olduğu İslami hareket örneklerine yönelik olarak geliştirilen şarkiyatçı bakışların geride bırakılması sağlanabilecektir (Robinson, 2004, s. 113).

4.1. İslami Hareket Analizinde Ontoloji, Epistemoloji ve Metodoloji Sorunu

Hamas, bazı ülkelerde⁶⁴ ulusal siyasi tanımlamalar bağlamında “terörist örgüt” olarak tanımlanırken, 2006 yılında gerçekleştirilen Filistin ulusal seçimlerinde iktidar olarak seçilmiş bir örgütlenmedir. Dışarıda İsrail ve içeride de ulusal siyasal rakibi *Fatah*'a (*Harakat al-Tahrir al-Watani al-Filastini*) karşı siyasal şiddet kullanmasına

⁶⁴ Bir bütün olarak Hamas ve/veya askeri/militer örgütlenmesi *Ezzedeen Al-Qassam* Tuğayları çeşitli ülkelerde terörist örgütlenme olarak listelenmiştir. 1997'de ABD, 2001'de İngiltere, 2003'de Avustralya gibi ülkelerde ve ayrıca önce 2001'de askeri/militer örgütlenmesi sonra da 2003'de Hamas dahil edilerek örgütün bütünü Avrupa Birliği gibi bir ulusötesi örgütlenme tarafından terörist olarak nitelenmiştir. Ancak daha sonra Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), 17 Aralık 2014 tarihinde aldığı bir kararla, Hamas'ın terörist örgüt olarak listelenmesinde usul açısından hata yapıldığına ve örgütün bu listeden çıkarılmasına hükmetmiştir (General Court of the European Union, 2014, December 17; İnät, 2015). İlgili karara karşın, AB Konseyi 26 Mart 2015'de aldığı bir kararla *Ezzedeen Al-Qassam* Tuğayları dahil olmak üzere Hamas'ı terörist örgüt olarak yeniden sınıflandırmıştır (Council Decision (CFSP), 2015/521)

karşın hareket, yine de seçimleri kanun, düzen ve sosyal refah yönlü politika çağrısı ile kazanmıştır (Gunning, 2007b, s. 1). Yasal düzenin dışında, gayrimeşru –bir yandan da yöntemsel olarak gayriahlaki– faaliyet göstermekle betimlenen bir hareketin demokratik süreçlere bağlı olarak siyasal rol üstlenmiş olması gibi esasen çelişkili görünen olgu, Filistinlilerin kontrolündeki Gazze ve Batı Şeria topraklarında şekillenen toplumsal ve siyasal koşulların bir sonucu olmaktadır.

Filistin mücadelesi içerisinde şekillenmiş olan Hamas gibi bir örgütlenmeye dair analiz, öncelikle, din ve şiddet arasında doğrudan bağlantı kuran ya da en azından ilişkisel bir bağ arayan yaklaşımların eleştirel bir bakışla yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Öncelikle, din ve şiddet arasında kurulan bu bağlantıların geçmişinin daha eski olmasına karşın, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası “dinsel terörizm” ve “İslami terör” tartışmaları ile yeni bir boyuta taşındığı söylenebilir (Gunning & Jackson, 2011, s. 369). El Kaide’yi analizinin merkezine alan çalışmalarda görülen artış, terörizm çalışmaları boyunca önemli ölçüde “İslami terör” kavramının yerelleşmesini ve meşrulaşmasını teşvik etmiştir (bakınız Silke, 2009, s. 43). Literatürde sahip olduğu konum dolayısıyla dinsel veya İslami terör gibi kavramsallaştırmalar, hem analitik düzlemde hem de siyasal bağlamda normatif sonuçlar üreten bir konumlandırmaya sahiptir. Bu konumlandırma, İslam ile terör arasında organik bir bağ kurarak, hem şiddet olgusuna karşı ontolojik bir inşaya hem de İslami hareketler bağlamında bilginin dünyanın geri kalanına akışına müdahale etmektedir. Ontolojik olarak İslam’a, ve özel olarak Ortadoğu siyasetine, özgü bir “istisnai” durumun söz konusu olduğunu ima etmektedir. Epistemolojik olarak ise, bilgi-güç ilişkisi⁶⁵ bağlamında, egemen gücün bilginin üretilmesi, yorumlanması ve bunun politika aracı haline dönüşmesi üzerindeki kontrollerinin mevcudiyeti ile daha geniş toplumsal ve siyasal hareketlerin yalnızca bir unsurunun hareketin özünü oluşturduğunu ilan etmesine imkân tanımaktadır.

Gunning ve Jackson (2011), “bir din adına ve onun tarafından güdülenerek harekete geçtiği savunulan militanların ortaya koyduğu şiddeti” tanımlamak için kullanılan dinsel terörizm kavramını “seküler” karşıtıdan ayırt eden yaklaşımların, bu eylemler içerisinde yer alan grupların motivasyonları, nedenleri ve davranışları konusunda yanlış yönlendirmeye neden olduğunu savunmaktadır (s. 369). Bu bağlamda, analitik düzlemde, din olgusuna hareketin temel taşı ve tek yönlendirici prensibi gibi yaklaşmaya yol açan bu anlayış, daha geniş hareket spektrumlarını kavrama noktasında

⁶⁵ Bilgi-güç ilişkisine, terörizm bağlamında detaylı bir okuma için bu çalışmanın ikinci bölümüne (2.2.5. Terörizm Çalışmaları, s. 33) bakılabilir.

yetersiz kalmaktadır. Netice itibarıyla de analizin imkânını daraltmaktadır. Siyasal bağlamda ise kavram, belirli aktörleri gayrimeşrulaştırma girişimine hizmet etmesinin yanı sıra, bu tür örgütlenmelere karşı yürütülen oldukça çatışmacı terörle mücadele pratiklerini de yasallaştırma girişimine dönük olmaktadır (Gunning & Jackson, 2011, s. 370). Böylece, etiketleme ve dolayısıyla bir siyasal pratik aracı haline getirilen bu adlandırmalar, hareket gündeminin ve aktörlerinin siyasal alan dışında işlediği önermesini geliştirerek onları ötekileştirme yoluna gitmektedir.

Terörizm olgusunu dinsel ve seküler olarak iki ayrı çatı formda tasvir etme girişimi, aralarında bazı önemli farklılaştırmaların söz konusu olduğu savına dayanmaktadır. Gunning ve Jackson (2011), bu tartışmanın dört temel karakterizasyona dayandırıldığını belirtmektedir. İlki, dinsel terörizmin, pragmatizm ve sınırlı siyasal hedefler ile şekillenen “eski” seküler terörizmin aksine aşkın, ütöpik ve dinsel hedefler ile nitelendiğini belirtmektedir. Bir reform arayışı olmak yerine, ya dünyanın toptan yıkımı ya da daha dindar bir cemaat ile şekillenen bir topluma dönüştürme girişiminin bir parçası oldukları savunulmaktadır. İkincisi, dinsel terörizmin diğerlerinden farklı bir sembolizme dayandığı savunulmaktadır. Buna göre, şiddet dinsel terörizmde siyasal hedeflere dönük bir taktik araç olmaktan çıkmış bir kutsal eylem ve ilahi görev olarak görülmekte ve sembolik bir kurban edimi ve adama eylemini yansıtmaktadır. Bu kavrayış, eylemin teolojik sembolizminin, onu herhangi bir ahlaki kısıtlamadan uzak kıldığı ve bu yönüyle de kitle imha silahlarını bile kullanmaktan çekinmeyen bir öldürücülüğe⁶⁶ sürüklediği argümanına dayandırılmaktadır. Üçüncüsü, terörizmin dinsel formunun üyelerinden bütüncül bağlılık ve fanatizm elde edebilme kapasitesinin diğerlerinden ayırt edici olduğunu savunmaktadır. Bu argüman önemli ölçüde, dinsel formda kendini gösteren, eylemleri ve hedefleri haklılaştırmanın teolojik boyutunun hareketin destekçilerini mutlak kabule ve itaate ittiği varsayımından kaynaklanmaktadır. Son olarak da, dinsel-seküler ikiliğinin şiddetin kaynağı tartışmaları çerçevesinde nedensel farklılıklarına vurgu yapılmaktadır. Dinsel terörizm üzerine yapılan çalışmalar, açık bir şekilde, şiddetin esas nedeninin din faktörü olduğunu belirtmektedir. Bu

⁶⁶ Dinsel terörizmin daha öldürücü olduğu ve saldırılarında ayırım gözetmediği yönündeki sav, tutarlı bir ampirik veri ile desteklenmeden, onun sistemle uzlaşmaya ve sistem içinde işlemeye daha az istekli, hedeflerinde daha radikal ve bağlılıklarında daha fanatik olduğu betimlemesiyle biçimlenmiş bir kategorileştirmeye dayandırılmaktadır (Gunning & Jackson, 2011, s. 378). Yeterli ampirik kanıtlara dayandırılmayan bu sav, dinsel etiketiyle tektipleştirilmiş ve literatür içerisinde ötekileştirilerek “şeytanlaştırılmış” bir davranış modeli çizmektedir. Bu yönüyle de “aynı” görüntüsü altındaki farklılıkları küçülterek, uygun mücadele yöntemi noktasında normatif bir dayanak inşa etmektedir. Öte yandan, şiddetin nedensel bağlamının ne olduğu sorgulamasına verilebilecek tekil bir yanıt söz konusu olmadığından (Halliday, 2003, s. xii), kalıplaşmış bir yaklaşım sergilemek yerine, vakanın kendi özgül unsurları sorgulanmalıdır.

argüman, eylem taktiklerini meşrulaştırma ve destekçilerini bu yönde motive etme için kullanılan dinsel haklılaştırma metotlarının ötesine geçerek, dine içkin bir şiddet betimlemesi yapmaktadır. Netice olarak da din, bu doğrultudaki analizlerde, terörizmin temel nedeni olarak sunulmaktadır.

Seküler-dinsel dikotomisi, oldukça sorunlu bir betimlemeye dayandırılmaktadır. Öncelikle, dinsel olguları seküler karşıtımdan keskin sınırlarla ayırt edebilmek oldukça zordur. Buna göre, dinsel yapıların ve pratiklerin benzerlerini kimi zaman seküler karşıtımda da bulmak mümkündür. Din adamları, dinsel mekânlar, ritüeller ve kurucu metinler gibi unsurların her birinin seküler örneklerini hareket liderliği, eylem mekânları, taktikler, stratejiler ve kurucu anlatılar çerçevesinde görmek mümkündür. Ayrıca, dini kutsal ve aşkınlık ile tanımlamak birçok çağdaş ideolojinin bu tanımlama içine düşmesine neden olacaktır (Gunning & Jackson, 2011, s. 374). Daha sonra, bu farklılaştırma girişiminin ikinci temel sorunu, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan dinsel kavrayışının belirli tarihsel ve kültürel özgüllükler ile şekillenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüz dinsel kavrayışı, düşünsel kaymalara ve din savaşlarına bir tepki olarak dinin özel alana indirildiği ve rasyonel düşüncenin karşısına konumlandırıldığı bir gelişme ile şekillenen, modern devletin yükselişinin bir parçası olarak, Avrupa siyasetinin belirli siyasal ve toplumsal biçimlenişinin ürünüdür (Gunning & Jackson, 2011, s. 375). Özgün bir tarihsel birikimin parçası olan bu kavrayış neticesinde, dinin siyasetteki rolü, siyasal düzen için tehdit edici görülmektedir. Dinsel terörizm tartışmaları çerçevesinde görüldüğünde, dinin seküler dünyadaki karşıt konumlandırılışı ile olgunun, esasen dinsel kurumların ve pratiklerin önemli bir yer işgal ettiği toplumlarda (bakınız Gunning, 2007b, s. 11) siyaseti kavramayı zorlaştırdığı belirtilebilir.

Hamas’a dair yapılan bir analizde, hareketin örgütlenmesini ve daha kapsamlı eylem modelini “terörist” veya “İslami terör” etiketiyle tanımlamak, analizin imkânını dar bir söylemsel anlatı ile durağan kalıplara sıkıştırmaya yol açmaktadır. Zira hareketin tekil bir unsuruna dayalı olarak yapılacak bir analiz, onun toplumsal-siyasal sahnede yerine getirdiği çoğul rollerini göz ardı etmeye neden olmaktadır. Bu noktada hareketin siyasi liderinin belirttiği gibi, Hamas aynı zamanda “bir İslami hareket, bir milliyetçi hareket, bir militan hareket ve bir siyasal hareket” içermektedir ve bunlardan yalnızca biriyle tanımlanamayacak “geniş kapsamlı bir hareket” olarak karakterize edilmektedir (Rabbani, 2008a, s. 69). Bu da Hamas değerlendirmesinin “onun radikal imajının ima ettiğinden daha incelikli olması gerektiğini” göstermektedir (Wagemakers, 2010, s.

357). Bu noktada, İslam ile şiddet arasında olduğu savunulan bağlantı sorunsallaştırılarak (Gunning, 2007b, s. 13) dinsel inanca içkin kabul edilen bir şiddet olgusu anlayışı ile önemli ölçüde onu ortaya çıkartan özgün nedensel bağlamları göz ardı eden yaklaşımlar geride bırakılmalıdır. Aksi takdirde, statik yaklaşım, barış ve şiddet ile sınırlandırılan dar odağın ötesinde Hamas'ın nasıl çalıştığını anlayamamakta ve hareketi etkileyen daha geniş toplumsal unsurları göz önünde bulunduramamaktadır (Gunning, 2007b, s. 3). Bir hareketin yalnızca terörizm politikalarını takip etmesinin, hareketin işlevselliği ve eylem hedeflerinin elde edilebilmesi noktasında neden olacağı sorunlar bir yana, ilgili örgütlenmenin sosyal ve siyasal düzlemlerdeki yansıması, süreçlere, hedeflere ve izleyicilere dönük temel etkileme yöntemleri, bunun araçları ve etki düzeyi konusunda da yetersiz bir analize dayanmaya neden olacaktır. Ayrıca konu Hamas bağlamında değerlendirildiğinde, hareketin Filistin siyasetinde yerine getirdiği karmaşık rolleri gözden kaçırma riski söz konusudur.

Dinsel terörizm tanımlamaları, örgütlenmeleri din ekseninde analiz ederek hareketlerin sahip olabileceği daha karma –söz gelimi karşıtı olarak görülen seküler eylem gündemleri ve örgütlülükleri gibi– görünümelerini gözden kaçırma riski taşımaktadır. Dinsel terörizm örneği oluşturduğu savunulan Hamas, öncelikli hedefi dinsel ritüeller veya kurumlar olmayan, hareketin liderleri dini otoriteler olmaktan ziyade seküler profesyonellerden oluşan ve üyelerini zorunlu olarak dinsel motivasyonlarla harekete geçirmeyen, aksine önemli ölçüde seküler-milliyetçi unsurlara dayanan bir örgütlenme modeli teşkil etmektedir (Gunning, 2007b, s. 116; Gunning & Jackson, 2011, s. 376). Dolayısıyla, seküler profesyonellerden oluşan yönetimi, milliyetçi unsurlar ile şekillenen hareket ideolojisi ve dinsel-odaklı olmaktan uzak hedefleri ile Hamas gibi bir örgütlenmeyi yalın bir şekilde dinsel faktörlere dayanarak analiz etmek, hem yapılan sınıflandırma dışında kalan unsurların dikkate alınmamasına hem de bu sınıflandırma doğrultusunda yapılandırılmış kısmi bir analize neden olacaktır.

Bu bağlamda, terörle savaş politikasının siyah-beyaz bağlamına dayalı yetersiz analizlerinin (Gunning, 2007b, s. 2) ötesine geçilerek, hareketin askeri yönüne odaklanan indirgemeci bir analiz yerine, içerisinde etkinlik gösterdiği sosyal ağların çok yönlü incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Geleneksel terörizm literatürünün şiddet eyleminin kendisini merkez izleği haline getiren araçsal bakışı ile kurulan analizin, hareketin bütüncül doğasını parçalara ayıracağı açıktır. Zira toplumsal ve siyasal ağları ile daha karmaşık bir görünüme sahip olabilecek bir hareketlilikte, hatalı bir şekilde

eylem modelinin tekil bir yönüne odaklanılmaktadır. Netice itibariyle de, bu çalışmanın ikinci bölümünde terörizm çalışmaları anlatılırken vurgulandığı üzere, analiz egemen erkin bilginin doğası ve bilginin üretimi noktasında yönlendirmesine açık hale gelmektedir. Oysa analiz hareketin ne olduğu sorusuna, eylemlerinin normatif bir değerlendirmesi ile değil, içerisinde faaliyet gösterdiği sosyal ve siyasal bağlamın ulusal, bölgesel ve uluslararası koşullar ve süreçler göz önünde bulundurularak tarihsel ve sosyopolitik bağlamları ile ulaşabilecektir. Böylece analiz, siyasal şiddet olgusunu sabit bir unsur haline getirmek yerine dinamik bir ölçekle kendi bağlamında değerlendirme imkânı elde edecektir. Bunu yaparken de hareketin toplumsal örgütlenme modeline ve stratejilerine odaklanarak, temel katılım ve mobilizasyon süreçleri ve mekanizmaları ile şiddetin toplumsal örgütlenme boyutu, onun içsel dinamiğinin bütünlüklü bir unsur olarak değerlendirilecektir.

4.2. Filistin Mücadelesi ve Hamas'ın Kuruluşu

Hamas, 1987 yılında başlayan ve yaklaşık altı yıl süren *Birinci İntifada*'nın başlangıcında kurulmuş (Abu-Amr, 1993, s. 5) bir örgütlenme olmasına karşın, Kuruluş Bildirisi'nde (*Charter of the Islamic Resistance Movement of Palestine*) hareketin kökenini neredeyse Filistin mücadelesinin tarihsel gelişimi ile bağlantılı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, hareket siyasal geçmişini iki siyasal hadiseye dayandırmaktadır. İlki, Filistin'de kurulan manda yönetimine karşı bağımsızlık elde etmek için girişilen ve 1936-1939 yılları arasında etkin olan ayaklanma (Büyük İsyan) üzerinde simgesel etkisi olduğu tartışılan *Ezzedeen Al-Qassam*'ın öncülüğünü yaptığı çatışmalarda (Bozarslan, 2011, s. 64-65; Filiu, 2012, s. 54) ve ikincisi ise 1948'de *al-Nakba* (felaket) olarak anılan süreç (İsrail Devleti'nin kurulması hadisesi) sonrası Müslüman Kardeşler örgütünün yürüttüğü mücadelelerde⁶⁷ zemin bulmaktadır (bakınız madde 7; Maqdsi, 1993, s. 124). Ayrıca, Hamas Politbüro Şefi *Khalid Mishal*'in hareketin kökenini açıklarken daha geniş bir perspektif sunduğu belirtilmelidir. Hareket, diğerlerinin yanı sıra, Filistin'de oluşturulan manda yönetimine karşı mücadelenin simge isimleri olan Kudüs baş müftüsü *Haj Amin al-Husayni*, Filistin Büyük İsyanı'nda ilk kurşunu attığına inanılan *Farhan al-Sa'adi* ve Filistin mücadelesinin efsane

⁶⁷ Jean-Pierre Filiu (2012), bizzat *Hasan al-Banna*'nın 19-22 Mart 1948 tarihlerinde Gazze'ye gelerek takipçilerini örgütlediğini belirtir ancak Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin Gazze ve çevresinde karıştığı çatışmaların, anti-Siyonist mücadeleye askeri katkısının oldukça tartışmalı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, hareketin genç aktivistlerinin, Müslüman Kardeşler liderliğinin pasif tutumu karşısında 1955-1956 yıllarında harekettten koparak çatışmalara katıldığını belirtmektedir (s. 57).

isimlerinden '*Abd al-Qader al-Husayni* gibi liderlerin deneyimi üzerine kurulduğunu savunmaktadır (Mishal, 2010). Ayrıca hareketin resmi olarak kuruluşunun 1987'de deklare edilmesine karşın, örgütsel ağlarını Batı Şeria, Gazze ve sürgündekiler arasında operasyonel anlamda 1983 itibarıyla oluşturmaya başladığını belirtmektedir (Rabbani, 2008a, s. 68-69).

Ezzedeen Al-Qassam'ın hareket üzerindeki simgesel etkisi, Hamas'ın askeri-militer kanadına isminin verilmiş olması ile açık bir şekilde görülmektedir. Abu-Amr (1993), "modern Filistin tarihinde silahlı direnişin ilk lideri" olarak *Al-Qassam*'ın, Filistin'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesi için önemli bir ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir (s. 6). *Al-Qassam*, Suriyeli bir ulema ailesinden geldiği için esasında Filistin muhalefeti içerisindeki "Arap yabancı" konumundadır ancak kısa sürede Filistin mücadelesi içinde ulusal ve dinsel direnişin simgesi haline gelmiştir (Bozarslan, 2011, s. 64-65; Hadi, 2008, s. 9; Filiu, 2012, s. 56; Rabbani, 2008a, s. 70-71). Abu-Amr (1993), Filistin'deki İslami hareket üzerinde etkisi olan ikinci ilham kaynağı ismin, 1966'da Mısır'da idam edilen *Sayyid Qutb* olduğunu belirtmektedir (s. 6).

Materyalist bozulmaya karşı "püriten bir dinselliğe" (Bozarslan, 2011, s. 138) yönelen *Qutb*, devrimci İslam'ın gerçek sembolü olarak kabul edilmiştir (Abu-Amr, 1993, s. 6). *Qutb* (2002), *cihatın* sadece İslami toprakların savunulması amaçlı olarak kabul edilmesinin modern çağın bir yaratımı olduğunu ve tamamen İslami bilince yabancı olduğunu savunmuştur. Bu bakışla, genel olarak toplumsal sisteme, geleneklere ve hatta devlet iktidarına işlemiş olan ve İslam ile birey arasında durduğu savunulan tüm materyal engellerin ortadan kaldırılmasıyla ancak, hayatın tüm yönlerine hâkim olan temel ilkelerin –siyaset ve ekonomi ilkelerinin yanı sıra yaşam biçiminin de– yalnızca Kur'ân'dan türetilerek yeniden üretiminin sağlanabileceği savunulmaktadır. *Qutb*, toplumsal pratiklere hâkim olduğunu savunduğu materyal değerler ile şekillenmiş bir İslam kavrayışı karşısında toplumsal yapının değiştirilmesi gerektiği yönündeki "devrimci" görüşünü, yalnızca belirli bir coğrafya (Ortadoğu) ya da belirli bir toplum (Arap) için ele almamaktadır. Bu yönüyle de inanca dayalı "evrensel" bir İslam anlayışı ortaya konulmaktadır.

Düşünsel mirası çok daha karmaşık olsa da, hareketin bildirisinde de belirtildiği üzere, Hamas, Müslüman Kardeşler'in Filistin'deki örgütlenmesinin bir koludur (madde 2; Maqdsi, 1993, s. 123) ve bir yandan İsrail ile çatışmaların şekillendirdiği bir siyasal iklimde bir yandan da milliyetçi-seküler bir unsur olan FKÖ eylem modeli ve seküler ideolojisinin şekillendirdiği gündeme karşı varlık bulmuştur. Bu nedenle barış

görüşmelerinin gündemde oldu bir dönemde, müzakerelere karşı tutumu ve “işgale karşı direniş” stratejisi ile Hamas, FKÖ ve temsil ettiği ana akım ulusal harekete doğrudan muhalif bir konumda yer almıştır (Hroub, 2004, s. 23). Ayrıca hareket, Filistin mücadelesinde İslami unsurların siyasal uyanışını temsil eden *İntifada* sürecinde doğduğu için, gerek eylem modeli, hedefleri ve stratejileri ile gerekse de çatışmayı yöneten baskın milliyetçi-seküler unsurların ulaşamadığı dinsel alana temas ederek önemli bir boşluğu doldurmuştur. Abu-Amr (1993), *İntifada*’ya kadar “işgal altındaki topraklardaki en önemli İslami hareket olan Müslüman Kardeşler’in, İsrail işgaline karşı aktif direnmeden uzak dur[duğunu]” ancak isyanla birlikte durumun hızlıca değişerek hareketin ilk kez direnişte aktif rol oynadığını belirtmektedir (s. 5). Öte yandan, Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesi, her ne kadar, şiddet kullanımını içeren bir eylem modeli tercihi belirlememiş olsa da zaman zaman çatışmalar içerisinde olmuştur. Özellikle 1936 ve 1948 çatışmaları sırasında hareketin Filistin’de propaganda faaliyetleri yürütmesi ve katılımcılarının çatışmalara gönüllü katılımı gibi gelişmeler, örgütlenme stratejisinin bir parçası olmamasına ve askeri anlamda daha düşük ölçekli bir etki sunmasına karşın, Cemiyet’in öngörülmemiş bir biçimde sahada şiddet araçlarını da kullandığını göstermektedir. Yine de, Cemiyet’in 1987’ye kadar Filistin’de daha ziyade toplumsal alanda faaliyet yürüterek daha pasif direniş yöntemlerini takip ettiği ve “Filistin halkının liderliği için önemli bir rakip olmadığı” (Abu-Amr, 1993, s. 10; 1994, s. xiv) açıktır.

Müslüman Kardeşler Cemiyeti’ni “Osmanlı denetimindeki toprakların paylaşılması ve 1924’te halifeliğin kaldırılmasının” yarattığı “ikili şokun” etkisiyle 1928 yılında Mısır’da kuran *Hasan Al-Banna*, fiziksel güç kullanımının ancak son çare olarak düşünülebileceğini belirtmiştir (Al-Banna, 2002, s. 27-28; Bozarslan, 2011, s. 86-87). *Al-Banna*, “ülkesindeki emperyalist ekonomik hâkimiyetten, Müslümanların, özellikle de genç neslin yozlaşmasından ve dejenerasyonundan ve kralların bozulmuşluklarından” şikâyetçiydi ve yabancı ekonomik denetiminin baskısını hisseden yükselen kentli orta sınıfları örgütlemeyi başarmıştı (Bayat, 2006, s. 190). Hareketin esasen toplumsal değişim üzerine kurulduğu ve İslami doktrinlerin ve öğretilerin toplumsal ve siyasal alanın tümüne hâkim olduğu bir siyasal durumu önelediği söylenebilir. Zira *Al-Banna*’nın, İslam’ı “aynı anda . . . din ve devlet, ruh ve iş, kutsal kitap ve kılıç . . .” olarak tanımlayarak, sadece toplumsal bir İslam’ı değil aynı zamanda İslami bir yönetim biçimini de hedeflediği görülmektedir (bakınız Al-Banna, 2002). Bu bağlamda, Cemiyet üyeleri, İslami bir uyanış yaratma, örgütlenme ve eğitim

faaliyetlerini içeren üç temel unsur üzerinde durmuşlardır (Abu-Amr, 1993, s. 6). Müslüman Kardeşler kısa sürede bölge boyunca etkinlik gösteren bir çatı İslami hareket görünümü almıştır. Hareketin 1930'ların ikinci yarısına rastlayan Filistin ile bağlantı kurma çabaları ise, 1946'da Gazze kolunun kurulması ile neticelenmiş (Filiu, 2012, s. 56) ve yeni örgütlenme hareketin düşünsel pratikleri ve öncelikli eylem modeli tercihinin izlenmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan, Abu-Amr (1993), Filistin'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin şiddet araçlarının dışında⁶⁸ bir yapılanmaya gitmesinin örgütsel gelişim bağlamında olumlu ancak toplumsal destek sağlama noktasında bazı olumsuz etkilerle karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır. Buna göre, silahlı direnişe katılmayarak Cemiyet, bağımsız örgütsel yapılanmasını kurabilmiş ve kitleler arasındaki çalışmalarını daha az müdahale ile gerçekleştirebilmiştir. Böylece, dinsel kurumların (vakıf, cami gibi) ve pratiklerin (zekât gibi) kullanılması ile dinsel fikirlerin yayılması ve İslami hareket için destek toplanması kolaylaşmıştır. Özellikle ibadethanelerin daha az müdahale ile karşılaşması sebebiyle camiler, Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin Filistin'de siyasal çalışmalarını yürütebildiği ve kitleler arasında etkisini yayabilmesi ve destekçi toplayabilmesi için en önemli araç halini almıştır. Ancak din okulları, yardım kuruluşları ve dernekler aracılığıyla “İslami bir nesil yetiştirme” olarak ifade edilen temel hedefin gerçekleştirilmesine odaklanan toplumsal İslami bir örgütlenmenin, işgal altındaki bir coğrafyada yabancı işgalinden kurtuluş arayan bir halkın temel öncelikleriyle ilgisiz kaldığı eleştirileriyle karşı karşıya kalması söz konusu olmuştur (s. 7-8). Netice itibarıyla de, askeri işgal karşısında İslamileşme gündeminin belirsizliği, Müslüman Kardeşler'in görece pasif politikalarının yoğun baskı altına alınmasına neden olmuş ve hareket içerisinde bölünmelere yol açmıştır (Robinson, 2004, s. 121).

Bu eleştirilere ilk yanıt, 1970'lerde İslami hareket içerisinde ortaya çıkan eylem önceliği tartışmasından doğan Filistin İslami Cihat (*Harakat al-Jihad al-Islami fi Filastin*) örgütlenmesi olmuştur. Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin bir üyesi olan *Fathi al-Shaqaqi* ve 'Abd al-'Aziz Auda tarafından oluşturulan örgüt, İslami bir devletin kurulması ve İslam toplumunda İslam ilkelerinin uygulanmasının gerekliliği gibi konularda Müslüman Kardeşler ile aynı ilkeleri paylaşmakta ancak öncelikleri ve eylem

⁶⁸ Müslüman Kardeşler Cemiyeti üyelerinin zaman zaman Filistin çatışmalarına dahil olduğu biliniyor ancak hareketin açık bir şiddet örgütlenmesine gitmemiş olması ve eylem modeli olarak toplumsal İslamileşmeyi öncelemesi sebebiyle, ağırlıklı olarak şiddet araçlarının dışında bir yapılanma olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Jean-Pierre Filiu (2012) da, Mısır'da ve Gazze'de örgütlenmeleri yasaklanan hareketin, 1958 sonrası daha pasif kalarak Filistin'de örgütsel bekasını sağlayabilmek için “ağlarını korumaya ve düşük bir profil tutmaya” yöneldiğini savunmaktadır (s. 60-61).

modelleri bağlamında farklılaşmaktadır (Abu-Amr, 1993, s. 9). Zira Müslüman Kardeşler için temel öncelik, Filistin kurtuluşu için ön şart olarak da görülen, “toplumun İslami dönüşümü” olmaktadır, İslami Cihat, toplumun İslamileşmesini beklemeksizin silahlı mücadeleyi siyasal eylem stratejisi olarak kullanmaktadır (Abu-Amr, 1993, s. 9). İslami Cihat’ın bizzat varlığı ile ortaya koyduğu üzere, İslami hareket içerisinde İslamileşme ve işgale karşı direnişin eşgüdümlü olarak yürütülebileceği görüşü yayılmaya başlamış ve süreç Müslüman Kardeşler’i Filistin toplumunda siyasal meşruiyetini kaybetme riski ile karşı karşıya bırakmıştır (Robinson, 2004, s. 122-123). Gerek aktif direniş konusundaki çekimser tavrı gerekse de öncelikleri noktasında açık eleştirilere maruz kalan Cemiyet üyeleri, *İntifada* ile birlikte eylem modellerinde değişikliğe gitmiştir.

8 Aralık 1987 tarihinde, Gazze’de bir İsrail askeri aracının karıştığı kaza neticesinde dört Filistinlinin hayatını kaybetmesi üzerine başlayan ve esasen İsrail’in “örtülü bir misilleme” girişimi olduğu yönünde Filistin kamuoyunda etki uyandıran hadise, *Birinci İntifada* olarak anılan ayaklanmaya dönüşmüş ve Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin eylem modelinde yeni bir dönemi başlatmıştır (Bozarslan, 2011, s. 208; Abu-Amr, 1993, s. 10; Kifner, 1987, December 15; Kifner, 1987, December 21). Gazze’deki örgütlenmenin önemli isimleri olan *Ahmad Yasin* ve *Abd al-Aziz al-Rantisi*’nin öncülüğünde 14 Aralık 1987’de İsrail işgaline karşı halkı direnmeye çağıran bir bildiri yayınlanmıştır (Abu-Amr, 1993, s. 10).

Öte yandan, ayaklanmanın ortaya çıkardığı strateji ve eylem modeli tartışması, hareketin ideolojik temellerine dair önemli bir ikileme yol açmıştır. Bu ikilem, “Filistinlilerin işgalciye karşı direnişin yeniden mümkün olduğunun ansızın bilincine varması” (Bozarslan, 2011, s. 208) anlamına gelen ayaklanma neticesinde gerçekleşmiş ve hadise karşısında tamamen hazırlıksız yakalanan tüm örgütlenmelerin mevcut konumları bağlamında bir etki yaratmıştır. Ancak bu etki Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin mücadele boyunca sürdürdüğü geleneksel tutumu nedeniyle ideolojik tercih boyutunda seyretmiştir. Abu-Amr (1993), işgale karşı ayaklanmaya katılım noktasında Cemiyet’in genç üyeleri arasında yaygınlaşan istekliliğin, geleneksel liderlerce daha ihtiyatlı karşılandığını belirtir ve bu tartışmanın esasen liderlerce zamanlama meselesi olarak algılandığını savunur. Buna göre, Cemiyet için bir ölçüde, mevcut gelişmeler ve içsel baskılar karşısında hareketin tarafsız kalmasına müsaade etmek siyasal olarak imkânsızlaşmıştır. Ancak hareketin önceki konumunun aksi yönünde giderek *İntifada*’ya aniden katılımın gerekçelendirilmesi, Cemiyet için hiç

kolay görünmemektedir. Zira hareketin önemli isimlerinden *Ahmad Yasin* ve diğer liderlerin ayaklanma ortaya çıkana kadarki genel tutumu, –*cihat* bağlamında– zamanlamanın henüz doğru olmadığı noktasındadır (s. 11). Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin toplumsal değişimi etkin kılmak amaçlı olarak öncelikli hedefinin toplumun dinsel yeniden yapılanmasının sağlanması olduğu göz önünde tutulduğunda, *İntifada*’ya katılımın çelişkisel görünümünün aşılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çelişkisel duruma üretilen çözüm, “görünüşte Müslüman Kardeşler’den ayrık bir örgüt” olarak ayaklanmaya katılım sorumluluğunu üstlenecek bir yapılanmaya gidilmesi –yani Hamas’ın kurulması– olmuştur (Abu-Amr, 1993, s. 11).

Hamas’ın, örgütsel yapısını, kimliğini, mevcut sorunlar karşısındaki duruşunu, beklentilerini, üyelik ve destek çağrısını ilan ettiği 18 Ağustos 1988 tarihli Kuruluş Bildirisi’nden de anlaşılacağı üzere, genel olarak, içerisinden türediği Müslüman Kardeşler Cemiyeti’nin kimliğini, beklentilerini ve öğretilerini paylaşmakta ancak Filistin mücadelesinde Cemiyet’in eylem modelinden farklılaşmaktadır. Bu bağlamda bildiri, Cemiyet’in anti-kolonyal, anti-Siyonist, anti-Amerikan ve anti-Sovyet geleneği üzerine temellenmiş ve Cemiyet’in temel öğretileri işgal ile şekillenen mevcut siyasal sorunlara uygulanmıştır (Baumgarten, 2005, s. 38). Benzer bir yönelimle İslam, hareket için siyasal bir kavrayış ve dünyayı yorumlama biçimi işlevi görmekte ve bu nedenle de hareketin temel eylem modelini ve stratejilerini açıklamak için bildirisinde İslami metinlere ve kavramlara sürekli göndermeler yaptığı görülmektedir. Cemiyet’in önem verdiği dinsel eğitim meselesi de, ilgili metnin 16. maddesinde “ideolojide ve düşüncede doğru dünya görüşü ile donatmak” hedefi doğrultusunda Müslüman nesil yetiştirme olarak kendisine yer bulmuştur (Maqdsi, 1993, s. 127). Ayrıca, Hamas tarafından eğitim meselesinin yalnızca belirli İslami öğretilerin ve doktrinlerin söz konusu olduğu kapalı bir eğitim modeli olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Aksine “düşmanın” materyal ve beşeri kabiliyetlerinin “dikkatli” incelemesinin, yeni gelişmelerin ve eğilimlerin takip edilmesi gereksinimi bir yana, onun zayıf ve güçlü yanları ve destekçisi olan güçleri ile birlikte yakından takip edilmesi için bir zorunluluk olduğu vurgulanmaktadır (Maqdsi, 1993, s. 127).

Ancak ilgili metnin, Cemiyet’in temel hedefi olan toplumun İslami bir dönüşümüne merkezi yer ayırmadığı, esas vurgunun Filistin meselesi ve cihat konusu üzerine olduğu belirtilmelidir (Abu-Amr, 1993, s. 12). Bu ayrım öncelikle Cemiyet’in, daha geniş bir perspektifle, toplumsal ve ekonomik dönüşümün temeli olarak gördüğü

eğitim meselesinin, Hamas tarafından Filistin toplumunun işgale karşı koyması hedefine dönük olarak daha acil bir sorun için ele alınması örneğinde görülmektedir (Baumgarten, 2005, s. 38). Hamas, İslami eğitim meselesini işgal karşısında stratejik bir araç olarak görmektedir. Buna göre, bir Müslüman toprağın işgal edilmesi karşısında eylem modeli olarak zorunlu olduğunu savunduğu cihadın gerçekleştirilmesi için, bir yandan kitlelerin “Filistin meselesinin bir İslami mesele olduğu” noktasında bilinçlendirilmesini sağlayacak İslami eğitimini bir yandan da düşmanın daha iyi kavranmasını sağlamak için onun kaynaklarını ve bilgi üretimini takip etmeyi gereklilik olarak görmektedir (bakınız madde 15-16; Maqdsi, 1993, s. 126-127). İkinci ayrım noktası ise doğrudan Hamas’ın kurulmasına eşlik eden eylem modeli tercihi bağlamında ortaya çıkmıştır. Hamas, Filistin meselesini İsrail-Filistin çatışmasına indirgenmiş dar siyasal bir sorun olmaktan uzak bir yaklaşımla, dinsel-etnik bir temelde ele almaktadır.

Hamas, Filistin meselesini “dinsel bir mesele” olarak tanımlamasının yanı sıra, çözüm zemini ve yöntemi noktasında da belirli bir normatif yol takip etmektedir. Bu yönüyle de Hamas Filistin meselesinin çözümü için sahada mücadele yürüten yerel aktörlerden farklılaştırılmış bir kimlik sunmaktadır. Hareket Filistin toplumunda ve siyasetinde yerine getirdiği rolü ile, FKÖ’nün temsil ettiği milliyetçi-seküler kimlik karşısında, İslami bir Filistin kimliği yaratımını ifade etmektedir. Hareketin bildirgesinde belirttiği üzere, Filistin, üzerinde tüm Müslümanların hakkı olan “İslami bir topraktır” ve kimsenin “ondan ya da bir parçasından vazgeçmeye” yetkisi yoktur (madde 11; Maqdsi, 1993, s. 125). Ayrıca, meselenin Filistin, Arap ve İslami olmak üzere üç boyutu söz konusudur ve her birinin yerine getirmesi gereken belirli sorumlulukları ve rolleri mevcuttur. Diplomatik ve siyasal müzakerelere dayalı çözüm girişimlerine ve girişimin aktörlerine duydukları açık güvensizlik nedeniyle, barışçıl süreçler “zaman kaybı” olarak tanımlanmakta ve “Filistin Meselesine *Cihat* dışında çözüm yoktur” anlayışı retorik haline getirilmektedir (madde 13; Maqdsi, 1993, s. 126). Öte yandan Hamas bir hareket olarak gerek örgütlenmesi ve gerekse de stratejileri bağlamında dinamik yapı sunmakta ve mevcut siyasal fırsat yapılarının değişimi, etkileşimsel süreçlerin etkisi ve yerine getirdiği rollerindeki farklılaşmalar neticesinde dinamik bir strateji takip etmektedir. Bu bağlamda, 2006 seçimleri sonrası görüldüğü gibi, hareket zamanla retorik haline getirdiği referans çerçevelerini genişletmekte ve Filistin kamuoyunun değişen yönelimlerine ve taleplerine bağlı olarak retorikini manipüle etmektedir. Ayrıca metnin, Filistin sorununa ilişkin mevcut çözüm girişimlerinin metotlarına, söz konusu diğer hareketlere bakış açısına, gençliğe, kadının

rolüne ve eğitim meselesine dair bakış açılarını da yansıttığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Hamas'ın Kuruluş Bildirisi, hareketin yapısı, hedefleri ve stratejisi gibi temel vurgularının ötesinde, onun dünyayı ve dinsel alanı yorumlamasında merkezi bir konum teşkil eden temel felsefesi ve rasyonalitesini de yansıtmaktadır. Çok ayrıntılı bir metin olmamasına karşın, yoğun dinsel referanslar ve anlatılar aracılığıyla dikkatli bir şekilde “düşmanın” inşasına yöneldiği ve bu anlamda hareketin cihat üzerine vurgusunun (madde 15; Maqdsi, 1993, s. 126-127) tek uygun mücadele yöntemi olarak “zorunluluk” haline geldiği tezinin haklılaştırılması ve eylem modelinin meşrulaştırılmasına yöneldiği görülmektedir. Bu anlamda, İsrail-Filistin çatışmasının önemli bir tarafı olan Hamas, çatışma sürecini yalnızca fiziksel zarar verme eylemleri ile yönetmediği, aksine çatışmaya İsrail'i ve “Yahudi”yi ötekileştiren bir söyleme dayanarak kelimeler üzerinde de devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla İsrail-Filistin çatışmasının bir tarafı olan Hamas'a dair bir analizde, makro siyasal koşulların yanı sıra, hareketin içsel yapısı, mobilizasyon stratejileri, eylem modeli, toplumsal ve siyasal örgütlenmesi gibi unsurlarının etkileşimsel bir süreçte ortaya çıkan kimliklendirme girişimi ile bütüncül olarak ele alınması gereği ortaya çıkmaktadır.

4.3. Hamas: Siyasal Fırsat Yapıları ve Etkileşimler

Hamas örgütsel bağlamda, Filistin'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin aktif çatışmalardan uzak durmayı tercih ettiği bir eylem modelinin sürdürülebilirliği noktasında ortaya çıkan kaygılarından hareketle, ancak bütüncül bir strateji değişimi yerine destekleyici bir örgütsel alt-unsur olarak varlık gösterebilmiştir. Bu tarihsel anlatım, Hamas'ı açıklayabilmek için gereklidir ancak tek başına yeterli değildir. Zira Hamas'ın kurulması ve siyasal şiddet yapılanması olarak Filistin meselesinin bir aktörü haline gelmesi üzerinde, *Birinci İntifada* dolayısıyla yoğunluğu artan çatışmaların hâkim olduğu bir siyasal ortamın varlığının ve ayrıca gerek İslami hareketin kendi içerisindeki tartışmaların gerekse de diğer aktörlerle karşılıklı etkileşimlerinin etkin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, tarihsel bakış açısı süreç-yönelimli bir analizle hem Filistin meselesinin gelişiminin belirli bir zamanda ortaya çıkardığı *siyasal fırsat yapılarını* hem de hareketin kendisine içsel ve dışsal olan koşullarla şekillenen *etkileşimleri* ortaya çıkarmalıdır. Bu noktada, makro-düzey analiz siyasal ortam ile kolektif davranış arasındaki çok yönlü, karmaşık karşılıklı ilişkileri belirlemeye yönelmelidir.

Della Porta (2008)'nın da belirttiği üzere, şiddet içeren bir kolektif davranış, bazı vakalarda, kendisini öncesinde şiddet içermeyen bir eylem modelini takip eden toplumsal hareketlerin içerisinden türeyerek gösterebilmektedir (s. 225). Hamas'ın kuruluşu da böylesi bir sürecin neticesinde olmuş ve öncülü olan toplumsal hareketin şiddet kullanan bir türevi olarak faaliyetlerine başlamıştır. Buna göre hareket, Filistin'de faaliyetlerine 1930'lar itibariyle başlayan ve temelde “pasif toplumsal İslamileşme konsepti” (Robinson, 2004, s. 120) çerçevesinde toplumsal eğitim faaliyetlerine ağırlık vererek şiddet-dışı kalmış Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin içerisinden, “aktif siyasal eylem” modeline dönüş ile doğmuştur. Bu anlamda, Hamas'ın kuruluşu Filistin'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin tabandan yayılan İslamileşme hedefiyle biçimlenen eylem modelinin dışına çıkan bir güzergâhı yansıtmaktadır (Rudolph, 2008, s. 82). Bu sapma önemli ölçüde, Filistin'de çatışmalı siyasetin bir parçası olan tüm gruplar için olduğu gibi, *al-Nakba* (1948) hadisesi üzerine temellenmektedir ancak Hamas için “kurucu hadise” (*foundational event*) işgal ve işgale karşı kitlesel direnişin yükseldiği 1987 *İntifada*'sı olmaktadır (Baumgarten, 2005, s. 37).

Hamas'ın ortaya çıkmasını sağlayan kurucu hadisenin dışında, hareketin açık bir eleştirisini sunduğu milliyetçi-seküler eğilimlerle toplumsal etkileşiminin de süreç üzerinde etki ettiği söylenebilir. Zira İslami gündem ile motive olan bir örgütlenme kurulması fikri, *İntifada*'nın doğuşu sonrası milliyetçi-seküler programı takip eden FKÖ fraksiyonlarının başarısız olduğu yönünde bir izlenimin yayılması ile eşzamanlı olmuştur. Hamas, her ne kadar, FKÖ'yü “baba, kardeş, akraba ya da arkadaş” olarak gördüğünü ve aynı ulusun bir parçası olarak kaderde birlik ve mücadele edilen düşmanın ortaklığı gibi olguları paylaşmakta olduklarını belirtmekteyse de, “seküler ideolojisi” nedeniyle hareketi açıkça eleştirmektedir (madde 27; Maqdsi, 1993, s. 130). Ayrıca, İsrail'i resmen tanınması, “İsrail Devleti ile birlikte var olacak bir Filistin Devleti kurulması çağrısı yapan siyasal programı” ve İsrail'in egemenliği, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını tanıma anlamına gelen 242 ve 338 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarını⁶⁹ kabulü dolayısıyla FKÖ, Hamas tarafından yoğun eleştiriye maruz kalmıştır (Abu-Amr, 1993, s. 13). Hamas'ın yönelttiği bu eleştirilerin hiçbiri Filistin meselesinin önemli bir aktörü olarak gördüğü FKÖ'nün meşruiyetini doğrudan sorgulamamasına karşın örgütün mücadele stratejisi, İsrail'e karşı tutumu, seküler-milliyetçi yaklaşımı gibi temel ayırım noktalarını hedeflemektedir. Zira Hamas'ın da

⁶⁹ İlgili kararlar için bakınız UNSC, 1967, 1973.

içerisinde olduğu Filistinli gruplar arası diyalog girişiminin neticesinde, 2006 yılında ortaya çıkan Ulusal Uzlaşma Dokümanları (*National Conciliation Document of Prisoners*)’nin⁷⁰, FKÖ’nün statüsünü “Filistin halkının tek meşru temsilcisi” olarak teyit ettiği belirtilmelidir. Dolayısıyla FKÖ’nün Filistin meselesinin çözümü noktasındaki politikasının sabit olmadığı aksine zamana ve koşullara bağlı olarak dinamik bir seyir izlediği göz önüne alındığında, Hamas’ın eleştirisinin esasında genel olarak 1974 sonrası ortaya çıkan iki devletli çözüm stratejisine⁷¹ odaklandığı söylenebilir.

FKÖ, iki devletli çözüm yönünde değişen stratejisi öncesi, İsrail’in tanınması noktasında daha sert bir çizgi izlemekteydi. 1964 tarihli –daha sonra 1968’de yenilenen– kurucu metinde, Filistin tarihsel sınırları ile betimleniyor ve İsrail realitesini reddeden bir yaklaşımla “Arap anayurdu” olarak tanımlanıyordu (bakınız Hadi, 2007c, s. 231-233, 313-316). Bu bağlamda da, İsrail’in egemenliğini tanıma anlamına gelen 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını kabul noktasında uzun bir süre çekince göstermiştir. İlgili kararın almasının hemen ardından, FKÖ, 23 Kasım 1967 tarihli deklarasyonunda, Filistin halkının varlığını ve self-determinasyon hakkını göz ardı ettiği gerekçesiyle “Güvenlik Konseyi kararını bir bütün olarak . . . reddettiğini” ve devrimci mücadeleye devam kararı aldığını ilan etmişti (bakınız Hadi, 2007b, s. 307-308). Her ne kadar Ortadoğu’da “kalıcı ve adil bir barışın tesis edilmesi” amacına vurgu yapıyor olsa da, ilgili karar İsrail’in siyasal bağımsızlığı ve egemenliğini de içeren bir yaklaşımla iki devletli çözümü salık veriyor oluşu FKÖ’nün çeşitli vasıtalarla kararı uzun bir süre reddetmesine neden olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi’nin 242 sayılı kararı dikkatli okunduğunda, esasen İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan çekilmesine ve önceki sınırlarına geri dönmesine vurgu yaptığı görülecektir, ancak bu unsur 1980’ların sonuna kadar göz ardı edilecektir. Bu bağlamda, 13 Temmuz 1971 tarihinde, Filistin Ulusal Konseyi (*Palestine National Council*)’nin dokuzuncu oturumu sonrası yapılan bir açıklama ile bu yaklaşım yinelenmiştir. Açıklamada “Filistin halkının doğal ve tarihi haklarına zarar veren planlar” çerçevesinde sayılan ilgili kararın koşulsuz reddine yönelik tutum tekrar edilmişti (bakınız Hadi, 2007b, s. 378-379). Ayrıca, belirtmek gerekir ki, FKÖ’nün

⁷⁰ İlgili belgenin metni için bakınız Hadi, 2007d, s. 121, 148, 172.

⁷¹ Hussam Mohamad (1997), 1973Arap-İsrail Savaşı’ndan bir yıl sonra 1974 itibarıyla “ya hep ya hiç politikası”ndan vazgeçilerek, askeri seçeneği tamamen dışlamadan diplomasinin de bir seçenek haline geldiğini ve FKÖ içinde temel bir strateji değişimi yaşandığını savunmaktadır. Zira 1968 tarihli Filistin Milli Misakı açık bir şekilde “Filistin’i özgürleştirmek için tek yol silahlı mücadeledir” (madde 9; Hadi, 2007b, s. 314) diyerek askeri stratejilere dayalı bir yöntemi salık vermişti. FKÖ’nün askeri stratejilerindeki değişime ilişkin olarak bakınız Mohamad, 1997.

izlediği ret politikası, 242 ve 338 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde bir uluslararası konferans yürütülmesine dönük girişimlerin de bu bağlamda desteklenmemesine yol açmıştır. Bu olgu, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail arasında *Camp David* Sözleşmeleri (1978)⁷² ile sonuçlanan yakınlaşma sürecinde, Mısır'ı ihanetle suçlayan ve Sedat rejimine yönelik siyasal boykot duyurusu yapan 1977 tarihli altı-maddeli programda da kendisine yer bulmuştur (bakınız Hadi, 2007c, s. 127-128).

Öte yandan, 1974 itibariyle FKÖ'nün siyasal araçları aktif olarak kullanmaya yönelmesi ile birlikte ilgili Güvenlik Konseyi kararlarına yönelik eleştiriler, Filistin meselesini dar tanımlıyor oluşuna yönelmiştir ve kararlar giderek barışçıl çözümün zemini olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, Filistin Ulusal Konseyi'nin 9 Haziran 1974 tarihli 12. Oturumu'nda alınan kararla ilan edilen FKÖ'nün 10 Nokta Programı (*Ten Point Program*), ilgili kararın “koşulsuz reddi” yerine Filistin meselesini “mülteci sorunu olarak” ele alarak ulusal haklar noktasında bir aşınma yarattığını savunmuştu (Political Programme of 9 June 1974, <http://unispal.un.org>; Hadi, 2007c, s. 10-11). Ancak 1988 yılı itibariyle Yaser Arafat, İsrail'i tanımış, 181, 242 ve 338 sayılı kararları kabul etmiş ve ilk olarak 1985 yılında Kahire Deklarasyonu⁷³ ile duyurulan politika değişimini tekrar ederek terörizmi kınadığını ilan etmiştir (Muslih, 1990, s. 3; Mohamad, 1997; Khalidi, 2001, s. 729).

Filistin siyasetinin seküler-milliyetçi bir görünüm kazandığı ve diplomasiinin askeri seçeneğin yanında aktif olarak kullanıldığı bir dönemde, Hamas, benimsediği İslami programı dolayısıyla alternatif bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. *İntifada* dolayısıyla çatışmacı bir yapıya bürünen siyasal ortamda, “başarısız olan milliyetçi ve seküler ideolojilere alternatif olarak İslam'a yapılan tekrarlanan referansları” Hamas'ın kendisini hareketin kimliği ve duruşu bağlamında FKÖ'ne rakip olarak konumlandığına işaret etmektedir (Abu-Amr, 1993, s. 13). Bu da Hamas'ın ortaya çıkışının tekil olarak *İntifada*'ya bir yanıt olarak görülmesini engellemekte ve aynı zamanda hâlihazırda yürütölen barış çabalarına yönelik bir tepki olarak anlaşılmasını gerektirmektedir (Baumgarten, 2005, s. 38). Filistin siyasetinin temel aktörü haline gelen FKÖ'nün diplomatik girişimlerinin *İntifada* ile kesilmesi, Hamas'ın “direniş”i” simgeleyen muhalif bir aktör olarak gelişimi için uygun siyasal fırsat yapısını ortaya

⁷² İlgili sözleşmeler, 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tarafların egemenlik ve bağımsızlık hakları üzerine söz konusu vurgusunu temel almaktadır. *Camp David* Sözleşmeleri (1978)'nin metni için bakınız Hadi, 2007c, s. 149-153.

⁷³ Kahire Deklarasyonu (07 Kasım 1985) olarak bilinen bildiri metni için bakınız Hadi, 2007c, s. 399-400.

çıkarmıştır. Filistin meselesine ilişkin iki örgüt arasındaki yaklaşım farklılığı ve rekabet, FKÖ’nden gelen katılım davetine karşı Hamas’ın katılımın önkoşulu olarak Filistin Ulusal Konseyi’nde temsil eşitliği talep eden tutumunda kendisini göstermiştir. Zira FKÖ’nün siyasal programını eleştiren Hamas’ın talebin karşılanmasını beklemediği ancak dayanışma ve işbirliğini reddettiği yönündeki kamusal eleştirileri azaltmayı hedeflediği söylenebilir (Abu-Amr, 1993, s. 16).

Filistin siyasetinin içinde bulunduğu koşulların oluşturduğu siyasal fırsat yapıları, Hamas’ın gelişmesi ve Filistin meselesinde önemli bir yer edinmesi üzerinde etkili olmuştur. Abu-Amr (1993), bu bağlamda iki siyasal fırsatın Hamas’ın gelişimine katkı sunduğunu savunmaktadır. Birincisi, Filistin’de otoriteyi elinde bulunduran FKÖ’nün aksine Hamas muhalefette oluşu sayesinde, siyasal çözüm doğrultusunda ilerleme kaydedebilmek adına pazarlıklar yürütme ve ödünler verme sorumluluğu taşımamıştır. Netice olarak da, yazara göre, “FKÖ’nün devrimci sloganlarını bırakması ve siyasal pragmatizme kayması, milliyetçi programa karşı hayal kırıklığının arttığı bir dönemde Hamas’ın ortaya çıkan ideolojik ve doktrinsel boşluğu doldurmasını kolaylaştırmıştır”. İkincisi ise, bir yandan *İntifada*’nın doğuşu ile birlikte artan muhafazakârlaşma bir yandan da baskı, yoksunluk ve umutsuzluk ile şekillenen atmosfer İslami bir iklimin yayılmasına katkı sunmuştur. (s. 17-18). Bu siyasal koşullar altında Hamas kendisini, hem Filistin siyasetinin mevcut görünümüne hem de FKÖ’nün 1980’ler itibariyle değişen politikasına karşı “İslami” bir yanıt olarak konumlandırmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, Hamas, seçim yoluyla iktidar olması sonrası geleneksel yaklaşımında bazı değişiklikler yapmıştır. Abu-Amr’ın vurguladığı ilk unsur bağlamında, Hamas da FKÖ’nün 1970 itibariyle savunmaya başladığı gibi, 1967 işgali öncesinde söz konusu olan sınırlarda⁷⁴ Doğu Kudüs başkent olacak şekilde bir Filistin devletinin kurulması görüşünü savunmaya başlamıştır. Bu politika değişikliği, daha önce reddedilen, BM Güvenlik Konseyi’nin 242 ve 338 sayılı kararlarının kabulünün yanı sıra İsrail’in kurulmasını öngören BM Genel Kurulu’nun 1947 tarihli 181 sayılı kararı⁷⁵ temelinde, ancak bazı nüanslarla, bir çözüm arayışını da

⁷⁴ *Khalid Mishal*, Filistinlilerin üzerinde uzlaştıkları minimum koşulların, Altı Gün Savaşı’nın başlaması ve İsrail’in işgal ile sınırlarını genişletmesi öncesini ifade eden, 4 Haziran 1967 tarihindeki sınırlarda ve Kudüs başkent olacak şekilde tam egemen bir Filistin Devleti’nin kurulması olduğunu ifade etmektedir (Rabbani, 2008b, s. 80).

⁷⁵ “Paylaşım Planı” olarak bilinen 181 sayılı karar, Kudüs’e özel bir statü (*corpus separatum*) belirlemiş ve özel uluslararası rejime tabi olarak şehrin yönetimini BM’nin üstleneceğini bildirmektedir. Hamas, İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan çekilerek, 1947’de öngörülen sınırlara çekilmesini ve Doğu Kudüs’ün başkent olduğu Filistin Devleti’nin kurulmasını yeni politikası olarak belirlemiştir. BM Genel Kurulu’nun 181 sayılı kararı için bakınız Hadi, 2007a, s. 529-549.

ifade etmektedir. Hareket bu değişim ile birlikte, iki-devletli bir çözüm modeli ile olsa dahi, Filistin meselesinin çözümü noktasında “yapıcı ve adil bir süreç içinde” uluslararası toplumla çalışma isteğini ve “adalete dayalı bir barış” arzusunu içselleştirmiş görünmektedir (Mishal, 2006; Mishal, 2009; Haniyeh, 2006).

Robinson (2004) ise, Hamas’ın örgütlenmesi ve mobilizasyonunu doğrudan etkileyen siyasal fırsat yapıları bağlamında dört dışsal değişim tanımlamaktadır (s. 123-126). Birincisi, 1977’de İsrail’de bir sağ-kanat siyasal parti olan *Likud*’un iktidara gelmesi sonrası gelişmeler, FKÖ’nün artan etkisini azaltabilmek için İslami harekete daha fazla alan tanıma yönünde olmuştur. Bu değişim, İsrail’in FKÖ karşısında İslami hareketi denge unsuru olarak kullanabileceğine dair politikası ile ortaya çıkmış ve 1989 yılına kadar önceleri Müslüman Kardeşler’in daha sonra da Hamas’ın örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak Abu-Amr (1994) da, 1970’ler itibariyle FKÖ’nün Ürdün ve Lübnan’da alan kaybetmesi ile etkisinin azaldığını ve işgal altındaki topraklarda İslami hareketin görünürlülüğünü artarak iki hareket arasındaki güç dengesinin değişmeye başladığını savunmaktadır (s. xv). İkincisi, 1970’lerin sonu ve 1980’ler itibariyle İslami unsurların bölgesel yükselişı ile İslami grupların prestijinin artışına ve katılımların yön değiştirmesine sahne olmaktadır. Bu bağlamda iki önemli gelişme büyük etki yaratmıştır: İran İslam Devrimi (1979) ve Lübnan’da Hizbu’llah’ın kurulması (1982). Özellikle Hizbu’llah’ın kurulması ve çatışma deneyimleri, McAdam ve Rucht (1993)’un uluslararası yayılma (*cross-national diffusion*) olarak tanımladıkları sürecin bir örneğini teşkil edecek biçimde, Hamas’a İsrail ile çatışmada bir eylem repertuarı olarak intihar bombalamasını (*suicide bombings*) öğretmiştir. Üçüncüsü, 1987 yılında ortaya çıkan *İntifada*’nın, yeni bir örgütlenme olarak Hamas’ın kurulmasına ve güçlenmesine yol açan dışsal bir gelişme olması ile biçimlenmiştir. Dördüncüsü ise, Oslo Anlaşması (resmi adıyla *Declaration of Principles On Interim Self-Government Arrangements*)’nin 1993 yılında imzalanması ile başlayan süreç, Filistin meselesini yeni bir realiteye taşımış ve Hamas için siyasal fırsatları yeniden yapılandırmış ve karmaşıklaştırmıştır. Oslo süreci başta FKÖ ve en güçlü fraksiyonu *Fatah*’ı iktidar konumuna taşıırken, sonrasında İsrail’in işgali sona erdirmeye noktasındaki isteksizliği ile Hamas’ı Filistin’de tek önemli muhalefet hareketi konumuna yükseltmiştir.

Abu-Amr (1993), Hamas’ın, “Batılı bir konsept” oldukları gerekçesiyle, demokrasi ve çoğulculuk gibi ilkelerin Müslüman bir toplumda yerinin olmadığına inandığını savunmaktadır (s 18). Ancak hareket her ne kadar 1996 seçimlerini boykot

etmiş olsa da, 1995'te kurulan Ulusal İslami Kurtuluş Partisi (*National Islamic Salvation Party*)'nin parti listesinde Hamas üyeleri de yer almış ve Filistin Yönetimi yerel seçimler düzenlemeye davet edilmiştir (Bhasin & Hallward, 2013, s. 82-83). Ayrıca Hamas, bir siyasi parti olarak 2006 yılında genel seçimlere katılmış ve demokratik sürecin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla Oslo sürecine ve kurumlarına karşı açık bir muhalefet sergilemiş olsa da, gelişmeler hareketin yasal sürece dahil olma noktasındaki istekliliğini ortaya koymaktadır. Hamas seçimlere katılımının önceki muhalif duruşuyla çelişisini ortadan kaldırabilmek adına, kararını “işgali sona erdirmek için . . . stratejik bir tercih olarak ‘direnişi’ desteklemek” olarak açıklamakta ve siyasal katılımının özgürleşme ve bağımsızlaşmayı hedefleyen “kapsamlı bir program içerisinde” gerçekleşeceğini duyurmaktadır (Hroub, 2006a, s. 8; Hroub, 2006b, s. 141).

Rudolph (2008)'un Hamas'ın seçim programına ilişkin incelemesi, hareketin siyasal katılım sergilemesini Filistin halkına karşı bir sorumluluğu ve görevi olarak sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, hareketin seçim programında, diplomasi kadar şiddet araçlarının kullanımını da içeren “işgali mevcut tüm araçlarla sona erdirme” anlayışının dışında, iç siyasete yönelik sivil toplum, demokrasi ve reform vurgusu dikkat çekmektedir (s. 89-92). Khaled Hroub (2006a), Hamas'ı bir gecede var olma nedeni (*raison d'être*) işgale karşı silahlı direniş olan muhalif bir hareketten, hükümet kuran bir partiye dönüştüren seçim sonrası, hareketin son derece farklı bir görünüm sergilediğini savunmaktadır. Hamas bir yandan *Fatah* ile ilişkilendirilen başarısızlık ve yolsuzluğa dikkat çekerken bir yandan da seçim kampanyasının merkezinde yer alan “değişim ve reform” temalarına vurgu yapmaktadır. Ayrıca yazar hareketin seçim kampanyasının “seküler ve bürokratik” bir dil kullanmasının, Hamas'ın kendisini hem seküler hem de dinsel unsurlar için güvenilir “ılımlı” bir İslami hareket⁷⁶ olarak sunma arzusunu yansıttığını savunmaktadır. Bu kapsamda hareket, İslami vurgusunu azaltarak oldukça genelleştirmiş ve esas olarak devlet inşasına odaklanarak siyasal görüşleri pragmatizme ve ana akıma doğru evrilmiş görünmektedir (s. 6-27).

Hamas'ın seçim sonrası dokümanları ve beyanatlari incelendiğinde, hareketin tüm Filistin'in özgürleştirilmesine ilişkin önceki söyleminin aksine İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi vurgusunun ön plana çıktığı ve çözüm odaklı bir

⁷⁶ Özgün metnin “a moderate Islamist movement” (Hroub, 2006a, s. 27) ifadesini kullanması nedeniyle çevirisi “ılımlı bir İslami hareket” olarak yapılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, “ılımlı” vurgusu değer-yüklü bir kavram olduğu için eleştirilere uğramaktadır (Bakınız Lean, 2014; Sultan, 2014; Manzoor, 2015).

perspektif ile temel metni olan Kuruluş Bildirisi'ni rafa kaldırdığı görülmektedir (Hamis, 2006; Haniyeh, 2006; Mishal, 2009). Zira Hamas Politbüro Şefi *Khalid Mishal*, “uluslararası toplumun [yirmi yıl önce yazılan] kelimelere dayanarak Hamas'ı yargılaması”nın mantıklı olmadığını vurgulayarak “tarihsel dokümanlar ne olursa olsun” hareketin yeni bir politika belirlediği ilan etmektedir (Mishal, 2009). Bu da Hamas'ın Filistin meselesine ana akım yaklaşım ile birlikte FKÖ'nün de üzerinde durduğu iki-devletli çözüm noktasından çok da uzak olmadığını göstermektedir. Ancak Hamas yine de ne çatışma alanında ne de müzakere masasında eşit güçte olunmaması sebebiyle, “mevcut güç dengesi altında” İsrail ile müzakerelerin doğru tercih olmadığını savunmaya devam ettiği belirtilmelidir (Mishal, 2010). Böylece Abu-Amr (1993)'ın “Hamas'ın, Filistin halkı için, İslam'ı bir siyasal referans çerçevesi yapıp yapamayacağı” konusundaki kaygısı geride bırakılmış görünmektedir.

Tavishi Bhasin ve Maia Carter Hallward (2013), şiddet kullanan bir hareket olarak Hamas'ın legal siyasete geçişini açıklamak için hareketin stratejilerine, kaynak ihtiyacına, siyasal fırsat yapılarına odaklanarak içsel-dışsal unsurlara dayalı çok yönlü bir analiz geliştirmiştir. Buna göre dışsal unsurlar, Filistin siyasetinin baskın partisi olan *Fatah*'ın gerilemesi ile ortaya çıkan siyasal fırsat yapılarını, gevşek seçim kurallarını ve Hamas'ın popüleritesinin artışı kapsamaktadır. Yazarlara göre, bu unsurların şekillendirdiği koşullar, doğrudan Hamas'ın siyasi partiye dönüşmesinin belirleyicisi olmamakta ancak hareketin yasal sürece dahil olmasının zamanlamasını ortaya koymaktadır. Buna göre, her ne kadar 1993 yılında FKÖ ile İsrail arasında imzalanan Oslo Anlaşması sonrası *Fatah*'ın Filistin siyasetindeki rolü artmış olsa da, *Ariel Sharon*'un İsrail'de iktidara gelmesi ve 28 Eylül 2000'de *al-Aqsa İntifadası*'nın⁷⁷ doğması ilgili süreci tersine çevirmiştir. Oslo ile yasal bir çerçeveye dönüşen barış sürecinin etkisizliğine yönelik eleştiriler, Filistin siyasetinin çatışmalı bir döneme girmesi dolayısıyla doğrudan İsrail'i hedef alıyor olsa da, Filistin otoritesinin “barışı temin etme ve devlet inşasında” başarısız olduğu yönünde de bir izlenim ortaya çıkarmış ve Hamas'a yönelik desteği arttırmıştır. Ayrıca 2005 yılında İsrail kuvvetlerinin Gazze Şeridi'nden çekilmesi süreci, bir yandan Hamas'ın zaferi olarak

⁷⁷ *Al-Aqsa İntifadası*, 28 Eylül 2000'de *Ariel Sharon*'un *Harem'üş-Şerif*'e yaptığı ziyaret sonrası ortaya çıkmış ve 2005 yılına kadar çatışmalara neden olmuştur. Filistinliler arasında provokatif bir girişim olarak görülen bu hadise sonrası, *Fatah* çatışmalara öncülük etmiş ancak Hamas başlangıçta düşük profil izlemeyi tercih etmiştir. İsrail'in Batı Şeria'ya saldırısı ve *Fatah* içerisindeki birlik sorunu gibi unsurlar, Hamas'ın giderek çatışmalar sırasında daha fazla etkin olmasını sağlamış ve *İntifada*'nın ikinci yılında hareket intihar saldırılarıyla “direniş sahnesini” domine etmeye başlamıştır (Wagemakers, 2010, s. 359-360; Hroub, 2004, s. 24-26).

sunulurken bir yandan da hareketin doldurmakta hevesli olduğu bir güç boşluğu ortaya çıkarmıştır.

Bhasin ve Hallward (2013), süreç üzerinde etkili olan içsel unsurları ise, hareket içerisinde siyasal katılım sergileme noktasında ortaya çıkan tartışmalar ve hareketin yaygın toplumsal hizmetlerini yürütebilmesi için gerekli olan finansman ihtiyacı bağlamında açıklamaktadır. Hareket içi tartışmalar bağlamında, yazarlar, siyasal katılımı silahlı mücadelenin tamamlayıcısı olarak görenlerin partileşme sürecini hareketin meşruiyetini ve değişimi etkileyebilme gücünü arttıracaklarını savunduğunu ancak muhaliflerin ise Oslo sürecinin bir parçası olarak gördükleri seçimlere siyasal katılımın işgali meşrulaştıracakı gerekçesiyle eleştirel yaklaştığını belirtmektedir. Finansman ihtiyacı ise, hareketin çok yönlü programının bir sonucu olmaktadır. Zira Hamas'ın işgale karşı direniş salık veren siyasal programı aynı zamanda Filistin toplumuna yönelik liderlik ve sosyal yardım sunmayı da öngörmektedir. Yazarlar, rasyonel bir aktör olarak Hamas'ın faaliyetlerini sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu dış finansman akışını sürekli kılabilmek adına siyasal katılımı stratejik bir karar olarak gördüğünü savunmaktadır. Zira hareketin yerel kaynaklarının sınırlılığı dolayısıyla refah dağıtım faaliyetlerini yürütebilmesi, büyük oranda dışsal fonlara bağımlı olmaktadır. Netice itibariyle, Hamas'ın siyasal katılım sergilemesi Filistin siyasetinin mevcut görünümünün yarattığı siyasal fırsat yapıları ışığında ortaya çıkmıştır ancak esasen hareketin içeride (refah dağıtım) ve dışarıda (İsrail'e yönelik silahlı saldırılar) yürüttüğü faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için zorunlu olan kaynak ihtiyacı bağlamında rasyonel ve pragmatist bir adım olmaktadır.

Sonuç olarak, Hamas'ın toplumsal İslamileşme hedefi ile harekete geçen ve Filistin meselesinin çözümünde şiddet araçlarının aktif kullanımı konusunda açık bir çekince taşıyan bir örgütlenmeden doğması ve gelişimi büyük ölçüde Filistin siyasetini belirleyen makro siyasal koşullar ışığında gerçekleşmiştir. Ancak bu koşulların belirlediği siyasal fırsat yapılarının, hareketin gelişimi üzerinde doğrudan belirleyici bir etkisi söz konusu değildir. Zira siyasal fırsat yapıları basitçe bir gelişmenin nedenini sunmazlar ancak sürecin *zamanlaması* noktasında önemli ipuçları barındırırlar. Hamas'ın şiddet kullanmayan bir toplumsal hareketin içerisinden türemesi, şiddet araçlarının aktif kullanımını içeren bir eylem modelini benimsemesi ve son olarak da siyasal katılım sergileyerek legal siyasete kayması gibi gelişmeler, harekete içsel ve dışsal çeşitli unsurların karmaşık bir etkileşimi göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. İlgili gelişmeler, hareket içerisinde yaşanan tartışmaların ve uzlaşların, ilişkisel

süreçlerle bağlantılı olarak muhatap ve üçüncü taraflarla çeşitli düzeylerde etkileşimlerinin ve makro siyasal koşulların karmaşık denkleminin birer sonucu olmaktadır. Bu kapsamda, hareketin gelişiminin analiz edilebilmesi için yapısal değişimin parametrelerinin yanı sıra gelişmelerin örgütsel bağlamda ve mikro düzeyde yansımalarının belirlenmesi gerekmektedir.

4.4. Hamas: Örgütlenme, Kavramsal Çerçevesel ve Kaynak Mobilizasyonu

Filistin’de “içeride”⁷⁸ kurulmuş ve gelişmiş bir örgütlenme olan Hamas, işgal koşullarında biçimlenmiş ve böylece –hareketin isminin de bir parçası olan– “direniş” olgusunu temel bir bileşeni olarak içselleştirmiştir (Baumgarten, 2005, s. 37). Hareketin temel metinleri ve söylemi aracılığıyla inşa edilen direniş olgusu, büyük ölçüde, şiddet içeren eylem repertuarının tarihsel bir anlatıma ve İslami bir kavrayışa dayalı olarak meşrulaştırılmasının bir parçasıdır. Ancak Filistin meselesinin ne olduğuna dönük bir anlam yaratımını içeren bu olgu, ikincil bir unsur olarak da örgütsel bir alt-hedef olarak görülebilecek mobilizasyon hedefini içermektedir. Bu bağlamda kavramsal çerçeveler, düşmanın tanımlanması ve doğru mücadele yönteminin belirlenmesi girişimine dönük olmanın yanı sıra, daha geniş bir perspektifle örgütsel sürekliliğin sağlanması için stratejik bir araç işlevi görmektedir. Kısa ve uzun vadeli hedefler doğrultusunda materyal ve beşeri kaynakların toplanması, kitlesel mobilizasyonun sağlanması ve uygun hareket repertuarının belirlenmesi süreci gerek içeride rekabet halinde bulunan diğer gruplarla gerekse de İsrail ile çatışmada etkinlik gösterebilmek için gerekli koşullardır.

Abu-Amr (1993), Hamas’ın Filistin kanadı olduğunu belirttiği Müslüman Kardeşler örgütlenmesinden teoride ayrık pratikte ise iç içe geçmiş olduğunu savunmaktadır (s. 13). Temel varsayım, Hamas’ın bağımsız bir birim olarak varlık göstermek üzere kurulduğu ancak hareketin esasen kurucusu olan Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin Filistin’deki liderliği ve hedefleri doğrultusunda inşa edildiği üzerinedir. Cemiyet’in Hamas öncesi Filistin’deki yapılanmaları dikkate alındığında pratikteki iç içe geçmişlik olgusu daha açık görülmektedir. Zira Hamas, esasen, öncülü olarak görülebilecek yardım faaliyetleri ve sosyal aktivitelere odaklı “*al-Mujamma’ al-Islami*” (*Islamic Center*) isimli yapılanmanın oluşturduğu toplumsal ağlar ve

⁷⁸ Hamas, 1959 yılında Kuveyt’te kurulan ve Filistin siyasetindeki ana rakibi konumundaki *Fatah*’ın aksine Filistin topraklarında kurulmuştur. *Fatah*’ın kuruluşu ile ilgili daha detaylı bir okuma için bakınız Rubenstein, 2004/2005.

örgütlenme deneyimi üzerine kurulmuştur ve bu anlamda örgütsel bir sürekliliği yansıtmaktadır (bakınız Filiu, 2012, s. 63-67). Benzer şekilde, Robinson (2004) da, Hamas'ın kuruluşunun Müslüman Kardeşler'den bir ayrışmayı temsil etmediğini aksine “yeni bir isim ve görev ile yeniden örgütlenme” olduğunu savunmaktadır (s. 123).

Rachael M. Rudolph (2008) ise, iki örgütlenme arasındaki ilişkinin gerçekte tersine bir görünüme dönüştüğünü belirtmektedir. Buna göre, Filistin'deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin Hamas'ın bir kanadı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Zira hareket silah kullanmaya başlaması ile birlikte artan popüleritesi nedeniyle kendi başına varlık göstermeye başlamıştır (s. 83). Öte yandan, hareketin öncülünden bağımsız hareket etme noktasında açık bir istekliliğinin olmayışı, her ne kadar “işgal altındaki topraklar”da⁷⁹ kendi başına önemli bir siyasal aktöre dönüşmüş bir yapılanma teşkil ediyor olsa da, Müslüman Kardeşler örgütlenmesi ile arasındaki ilişkiyi kopma ya da özgünleşme olarak değerlendirmeyi engellemektedir. Aksine, Abu-Amr (1993), Filistin topraklarındaki liderliğin stratejik kararlar alma noktasında, daima, Lübnan ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler liderleri dahil olmak üzere dışarıdaki liderliğin rehberliğine başvurduğunu ve Müslüman Kardeşler başta olmak üzere diğer İslami hareketlerden doktrinsel, siyasal, maddi ve manevi destek sağladığını belirtmektedir (s. 14, 16). İçerideki-dışarıdaki liderlik arasındaki ilişki ile biçimlenen daha geniş liderlik olgusu, esasen, hareketin karşı karşıya kaldığı sürekli tutuklamalar ve sürgünler ile şekillenen örgütlenme kayıplarından ve buna bağlı olarak da yenilenme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. 1992 yılında yaşanan kitlesel sürgün, büyük ölçüde Hamas ve Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin üç nesil liderlerini ve aktivistlerini hedef almış ve bir yandan Filistin'de önemli bir liderlik boşluğu yaratırken bir yandan da sürgündeki liderlerin hareketin örgütsel yapısında daha etkili olmasına yol açmıştır (Rudolph, 2008, s. 83-84; Abu-Amr, 1993, s. 14).

Hamas örgütsel yönetimini, seçim yoluyla belirlenmiş kadrolara dayalı olarak merkezileştirmektedir. Rudolph (2008), Hamas gibi İslami hareketler tarafından, tamamen homojen olmayan bir yapının içerisinde rekabet halindeki fikirlerin ve çıkarların parçalanmaya yol açmaması için “İslami olarak adem-i merkeziyetçi fakat demokratik merkezi bir örgütsel yapı” tercihi ile biçimlenmiş bir örgütlenme modelinin

⁷⁹ Filistin'den bahsederken yaygın şekilde kullanılan kavram olarak “işgal altındaki Filistin toprakları” (*Occupied Palestinian Territory*) tanımlaması BM kaynakları tarafından da oldukça uzun bir süre kullanılmıştır. Bu bağlamda, 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, 1967'de “İsrail silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardan çekilmesi” gerektiği yönünde bildirimde bulunduğu hatırlanmalıdır. Öte yandan, yakın zamanda BM kaynaklarının “Filistin Devleti” (*State of Palestine*) tanımlamasını kullanmaya başladığı görülmektedir.

benimsendiğini savunmaktadır (s. 83). Buna uygun olarak da hareketin yönetim kadroları, yerel birimlerin doğrudan seçim yoluyla belirlenmesi esasıyla şekillenmektedir. Seçimler, oy vermeye uygun olduğu belirlenmiş üyeler aracılığıyla yerel danışma konseylerine temsilcilerin seçilmesi ile başlamakta ve daha sonra bu temsilciler arasından tüm Filistin’de etkinlik gösterecek Genel Danışma Konseyi’ne üyelerin atanması ile sonuçlanmaktadır (Ma’an News Agency, 2009). Hareket liderliğini büyük ölçüde Genel Danışma Konseyi (*majlis shura*) ismi verilen ve Gazze’den, Batı Şeria’dan, İsrail hapishanelerinden ve sürgündeki üyelerinden oluşan kurumsal yapılanması aracılığıyla yürütmektedir (Abu-Amr, 1993, s. 13). Konsey hareketin en önemli karar alma mekanizması işlevini yerine getirmekte ancak, üretilen politikaları formüle etmesi ve yerel şubelerinin uygulamasına sunması için politika aygıtı olan Politbüro (*politburo*) liderini belirlemektedir (Rudolph, 2008, s. 84). Hareketin örgütsel yapısı dikkate alındığında, tüm hareket üzerinde etki kurabilecek otoriter kişiliklerin ve karizmatik liderliğin söz konusu olmadığı (Hroub, 2006b, s. 119), aksine otoritenin çeşitli yerel örgütler arasında dağıtıldığı görülmektedir. Hareketin Politbüro Şefi *Khalid Mishal*, bu konuda Hamas’ın düşünce özgürlüğünü ve öz-değerlendirmeyi teşvik eden “içsel bir demokrasi” uyguladığını ileri sürmektedir (Rabbani, 2008b, s. 75). Bu kapsamda, Konsey ve Politbüro, sosyal yardımlar, eğitim, üyelik, askeri-militer, finans, medya, din ve kadın gibi hareketin kapsamına aldığı çeşitli aktivite alanlarıyla ilgilenmesi için özel komiteler kurmakta (Hroub, 2006b, s. 118) ve böylece merkezi otoriteyi yerel birimlerle paylaşmaktadır.

Politbüro, önemli ölçüde, hareketin yürütme gücü işlevini yerine getirmekte ancak tek başına karar verme mekanizmasını oluşturmamaktadır. Kararlar esasen ortak görüş olarak üretilmekte ve bu yönüyle de örgütsel katmanlar boyunca gerçekleştirilen istişareler, sürecin güvenliğini temin ederek tüm destekleri ve muhalif görüşleri uzlaştırmakta ve alınan kararları fikir birliğine dönüştürmektedir (Rudolph, 2008, s. 84). Bu bağlamda örgütsel yapı her ne kadar merkezi bir yönetim ile şekillenmekteyse de, karar alma süreçleri daha katılımcı bir modeli takip etmekte ve merkezi hiyerarşiye bağlı olmamaktadır. Abu-Amr (1993), başlangıçta *Ahmad Yasin* ve diğer altı kurucu üyenin⁸⁰ liderliği üstlendiği Hamas’ın zamanla siyasi meseleler, güvenlik, askeri operasyonlar ve medya konularında örgütlenmesini geliştirmesine karşın FKÖ’nün

⁸⁰ *İntifada*’nın başladığı günlerde *Ahmad Yasin*’in evinde toplanarak, Filistin mücadelesinde hızlı gelişen sürece yönelik eylem planları yapan ve Hamas’ın kurulmasına önayak olan diğer altı kişi şöyledir: ‘*Abd al-‘Aziz al-Rantisi, Ibrahim al-Yazuri, Salih Shihada, ‘Isa al-Nashshar, Muhammad Sham’a ve ‘Abd al-Fattah Dukhan* (Abu-Amr, 1993, s. 10).

karmaşık bürokrasiyle kıyaslandığında görece daha sade kaldığını belirtmektedir (s. 13).

Hamas örgütlenmesini toplumsal, siyasal ve askeri-militer olarak üç yönlü bir analize tabi tutmak gerekmektedir. Hareketin askeri-militer örgütlenmesi esasen diğerlerinden tamamen ayrı şekilde işliyor olsa da, her biri hareketin çatısı altında karşılıklı olarak birbirini desteklemekte ve örtüşmektedir (Hroub, 2004, s. 23). Hareket kitlesel mobilizasyon hedefi doğrultusunda toplumsal örgütlenmesini, genel olarak sunduğu üç kurumsal hizmet doğrultusunda gerçekleştirmektedir: cami-temelli kurumlar, sağlık ve eğitim kurumları, ve siyasal kurumlar (Robinson, 2004, s. 126). Ancak Filistin'deki toplumsal koşullara bağlı olarak, Hamas katılımcılarını, büyük ölçüde, sürekli artış gösteren mülteci kampları⁸¹ ve başta Gazze'deki İslam Üniversitesi olmak üzere üniversitelerde temin etmektedir (Baumgarten, 2005, s. 38). Ayrıca, eylemlerinin kamusal tabanını genişletebilmek için Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin yaygın altyapısını kullanarak dinsel mekânlar, eğitim kurumları, dernekler, kütüphaneler gibi çeşitli kurumlarla toplumsal faaliyet alanını genişlettiği söylenebilir (Abu-Amr, 1993, s. 14). Bu kapsamda, hareketin sosyokültürel politikaları, toplumsal ve kültürel ağlar kurma ve tüm Filistinlilere yönelik sosyal yardımlar temin etme ile karakterize edilmektedir (Rudolph, 2008, s. 87). Robinson (2004), hareketin toplumsal alandaki görünürlülüğü ve destekçilerini mobilize etme becerisinin, Batı Şeria ve Gazze'de sosyal hizmetler sunan geniş kurumsal ağlarına bağlı olduğunu savunmaktadır (s. 126).

Müslüman Kardeşler'in ve ardından da Hamas'ın Filistin'de etkili bir "kitlesel toplumsal harekete" dönüşmesi önemli ölçüde örgütlenme stratejileri ile ilgili olmaktadır. Bayat (2006), Müslüman Kardeşler'in başarısını, hareketin "hücreler, alternatif camiler, okullar, gençlik dernekleri, kadın örgütleri, klinikler, çalışma kooperatifleri ve bunların yanısıra atletik ve paramiliter örgütlenmeler aracılığıyla sivil toplumdaki toplumsal hareketlenmeyle bütünleşmiş" olması ile açıklamaktadır. Bu örgütlenme stratejisi, hareketin günlük hayatın içerisinde yer almasına, İslami duyarlılıkları toplumsal faaliyetleri vasıtasıyla yayabilmesine ve netice itibarıyla de taban aktivizmi (*grass-roots*) yaratabilmesine imkân tanımıştır (s. 191-192). Müslüman Kardeşler'in tüm bölgesel örgütlenmelerinde geçerli olan bu taban aktivizmi deneyimi,

⁸¹ BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu (UNRWA), 1950'de faaliyetlerine başladığında yaklaşık 750,000 Filistinli mülteciye hizmet verirken, bu sayı günümüzde yaklaşık 5 milyon Filistinli mülteciye ve Batı Şeria ile Gazze'de toplam 27 mülteci kampına ulaşmıştır. UNRWA, Gazze'nin 1,76 milyonluk nüfusunun 1,26 milyonunun mülteci statüsünde olduğunu ifade etmektedir (UNRWA, *n.d.*).

Filistin’de önce *al-Mujamma’ al-Islami*’ye sonra da Hamas’a aktarılmıştır. Hamas sunduğu toplumsal hizmetler ile bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir. Zira Hamas’ın en güçlü unsuru olarak tanımlanan sosyal hizmetlerinin yüz binlerce kişiye ulaştığı dikkate alındığında (Hroub, 2006b, s. 70), Filistin’de yeri kolayca doldurulamayacak bir öneme sahip görünmektedir (Robinson, 2004, s. 127-128).

Hareket siyasal alandaki örgütlenmesini, içeride kitlelerin Filistin meselesi üzerine düşüncülerine etki edebilmek için bildiriler, broşürler ve kitapçıklar dağıtma ve İslami etkinlikler düzenleme gibi araçlar vasıtasıyla yürütmekte (Abu-Amr, 1993, s. 15), dışarıda ise toplantılar ve konferanslar vasıtasıyla Filistin meselesini tanıtarak ve yabancı ülkelerde temsilcilikler örgütleyip materyal ve finansal destek elde ederek yürütmektedir (Rudolph, 2008, s. 88). Hareketin genel seçimlerde yer alması öncesinde siyasal katılım sergilememesi, siyasal müzakerelerin dışında kalmasına ve askeri-militer çatışmalara odaklanmasına neden olmuştur. Ancak Hamas’ın, Değişim ve Reform Partisi (*Change and Reform Party*) ismiyle 2006 yılı genel seçimlerine katılarak çoğunluk partisi konumu kazanmış olması, hareketin siyasal alandaki faaliyetlerini genişletmiştir. Böylece hareket, Filistin siyasetindeki rolünü bir siyasal parti olarak legal siyasete taşımıştır.

Hamas’ın askeri-militer alandaki faaliyetleri, çatışmalı bir siyasal ortamda kurulmuş olması nedeniyle şiddet araçlarının etkin kullanımı ile şekillenmiştir. Bu kapsamda, hareket kuruluşu sonrası *İntifada*’ya taş atma eylemleri ile katılmış ancak süreç ilerledikçe bıçak, tüfek ve Molotof kokteyli gibi şiddet araçlarını etkin hale getirmiştir (Rabbani, 2008a, s. 69). Hareketin askeri-militer eylem repertuarı genel olarak intihar saldırıları, yola bomba döşeme, İsrail askeri karakollarına, yerleşim yerlerine ve askeri tesislerine havan topu, el bombası ve *Qassam* füzeleri adı verilen yerli füzeleri ile organize silahlı saldırıları içermektedir (Hroub, 2004, s. 26). Hamas’ın askeri kanadı olan *Ezzedeen Al-Qassam* Tugayları aracılığıyla gerçekleştirdiği bu silahlı saldırıların yoğunluğu, Filistin siyasetinin ve toplumunun yönelimine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Zira 1998-2000 yılları arasında hiç intihar saldırısı gerçekleştirilmemiş olmasına karşın (Hroub, 2004, s. 23), *Al-Aqsa İntifadası*’nın ilk dört yılında (2000-2004), Filistinlilerin gerçekleştirdiği 135 intihar saldırısının yaklaşık üçte birini Hamas üstlenmiş ancak buna karşılık olarak İsrail’in gerçekleştirdiği 273 suikastın 119’u Hamas’a yönelmiştir (Esposito, 2005). Hamas eylem repertuarına intihar saldırılarını ilk olarak kuruluşundan yedi yıl sonra 1994’te eklemiştir ancak kullanım sıklığı barış görüşmelerine yönelik umudun sürdüğü dönemlerde düşüş

göstermiştir (Hroub, 2004, s. 23). Abu-Amr (1993)’a göre, siyasal süreçlerin dışında kalarak faaliyetlerini askeri çatışmalara odaklayan en önemli grup olan “ Hamas’ın, İsrail’e ait askeri hedeflere karşı silah kullanımını içeren eylemleri, hiç şüphesiz, hareketin geniş taraftarları ve hızlı hareketliliği dolayısıyla ayaklanmanın sürekliliğini sağlamada temel faktör olmuştur” (s. 15). Aynı zamanda Hamas’ın kuruluşuna eşlik eden toplumsal koşullar ve süreçler, İsrail ile siyasal müzakerelere dayalı bir anlayış geliştiren mevcut aktörlerin konumunda da görece bir gerilemeye yol açmıştır. Bu bağlamda ikili bir stratejinin parçası olarak Hamas’ın askeri faaliyetleri sadece işgale karşı direnmeyi değil fakat aynı zamanda siyasal müzakerelerin bir tarafı olan aktörleri –FKÖ fraksiyonlarını– engellemeyi ve Filistin siyasetinde göz ardı edilemeyecek önemli bir güç olarak kendi konumunu desteklemeyi de içermektedir (Abu-Amr, 1993, s. 15).

Toplumsal hareketler gibi Hamas da çok yönlü faaliyetlerini yürütebilmek için finansal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Hareket, eylemlerini finanse edebilmek için gerekli olan kaynakları yerel, bölgesel ve uluslararası nitelikte birden fazla kanal aracılığıyla temin etmektedir. Hareketin yerel finansal kaynakları kısıtlı olsa da aktivitelerinin finansmanı noktasında önemli bir etki yaratabilmektedir. Bu kapsamda hareket, içerideki finansmanını mekânsal olarak camiler ve özellikle de cuma namazları⁸² sonrası temin etmektedir. Abu-Amr (1993), hareketin yerel finansman kaynaklarının doğrudan bireysel katkılardan ya da dolaylı olarak zekât komitelerine ve hareketin kontrolündeki kuruluşlara dönük finansal akışlardan temin edildiğini belirtmektedir. Zekât aracılığıyla elde edilen paralar, hareketin cami ve okul yapımı ya da yoksullara yardım etme gibi yardım faaliyetlerinde kullanılmaktadır (s. 16-17). Finansal ve siyasal dış desteğin sağlanması noktasında ise sürgündeki liderliğe görev düşmektedir (Hroub, 2006b, s. 117). Abu-Amr (1993) hareketin dış finansman temini noktasında, yabancı bireysel, örgütsel veya hükümet kaynaklarının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu kaynaklar, hareketin dışarıdaki örgütlenmeleri vasıtasıyla bireysel bağışlardan, diğer İslami örgütlerden ve çeşitli ülkelere temin edilmekte ve önemli ölçüde İsrail işgaline karşı direnişi ve seküler unsurlara karşı İslami yönelimleri finanse etme hedefine dönük olarak sunulmaktadır (s. 17). Ancak Hroub (2006b),

⁸² Hroub (2006b), Hamas’ın, Gazze’de 9 Nisan 2004’te cuma namazı sonrası düzenlediği yardım toplama kampanyasının hareketin finansal kaynaklarını engelleme çabalarına karşı bir güç gösterisine dönüştüğünü ve bir günde yaklaşık 1,2 milyon dolar kaynak temin edildiğini belirtmektedir (s. 72). Hareketin yaygın toplumsal hizmet ağına yıllık 70 milyon dolar bütçe ayırdığı tahmini (CFR, 2009) göz önüne alındığında, hareketin yerel finansmanının kısıtlılığı daha iyi görülecektir.

Hamas'ın, var olan algının aksine, bütçesinin en küçük kısmını askeri unsurlarına ayırdığını, büyük bir kısmını ise tüm Filistinlilere yönelik sosyal yardım programı boyunca kullandığını belirtmektedir (s. 136-137). Oransal olarak toplumsal yardım, eğitim ve kültürel aktivitelere ayrılan payın, hareketin yaklaşık olarak çalışmalarının yüzde 90'ına denk geldiği tahmin edilmektedir (Paz, 2001).

Snow ve diğerleri (1986), toplumsal hareketler alanındaki merkezi sorunun toplumsal hareket örgütüne, onun aktivite ve kampanyalarına destek ve katılıma ilişkin olduğunu savunmuştur. Aynı sorunun muhatabı olan siyasal şiddet hareketleri de, söylemlerine dayalı olarak üzerinde mücadele ettikleri sorunun kaynağı ve çözüm yöntemine ilişkin çerçeveler üretir ve harekete katılımı, bağlılığı ve mobilizasyonu sürekli kılmayı hedeflerler. Çalışmanın ikinci bölümünde anlatıldığı gibi, çerçeveler, katılımcılar için dış dünyayı ve somut hadiseleri anlamlandırma girişimine yardımcı olan kültürel referanslar, ya da Goffman (1974)'ın tanımlamasıyla “yorumlama şemaları”, sunarlar. Bu bağlamda da çerçeveler, bireysel katılımcılar ile hareket örgütü arasında kavramsal köprü işlevi görmektedir. Bir toplumsal hareketi, siyasal partiyi ve askeri-militer yapılanmayı içerisinde barındıran hareket örgütü olarak Hamas da, geleneksel söylemine dayalı olarak, Filistin halkı ve üçüncü taraflarla arasında kavramsal köprüler kurmaya girişmektedir. Bu nedenle bir yandan Filistin meselesini ve hareketin kimliğini tanımlayarak toplumsal-siyasal desteğinin sürdürülebilirliğini temin edebilmek için bir yandan da eylemlerinin, katılımcılarının ve örgütlenmesinin sürekliliğini sağlayabilmek adına ihtiyaç duyduğu moral, kültürel, toplumsal örgütlenme, beşeri ve materyal kaynakların sürekli mobilizasyonunu temin edebilmek için çeşitli referans çerçeveleri kullanmaktadır.

Robinson (2004)'a göre, Hamas, ideolojisini betimlemek için beş önemli çerçeve kullanmaktadır (s. 130-135). İlki, Hamas'ın Filistin meselesine yaklaşım biçimiyle paralellik gösteren “Filistin toprağı bir *waqf*’tır” (İslami mülk) tanımlaması ile ilgili olmaktadır. Abu-Amr (1993), Gazze’de toplam mülkiyetin yüzde 10’luk bir kısmının *waqf* olduğunu belirtir (s. 8). Ancak Hamas'ın *waqf* tanımlamasını Filistin’de “egemenliği ifade eden” bir biçimde genişlettiği görülmektedir (Robinson, 2004, s. 130). Bu bakış açısı ile hareket, Kuruluş Bildirisi’nde hiç kimsenin Filistin topraklarının tamamından ya da bir kısmından vazgeçmeye hakkının ve bu konuda karar vermek için otoritesinin olmadığını savunmaktadır (madde 11; Maqdsi, 1993, s. 125). Robinson (2004), Hamas'ın bu yaklaşımının açık bir şekilde yalnızca Batı Şeria ve Gazze’de bir Filistin devleti kurma girişimlerini reddettiğini ve Filistin topraklarında bir İsrail

egemenliğini tanımayı zorlaştırdığını belirtmektedir (s. 130).

İkincisi, İslami hareketler tarafından yaygınca kullanılan “İslam çözümdür” (*al-Islam, huwa al-hall*)⁸³ sloganının Hamas tarafından Filistin meselesinin çözüm yöntemine dair bir referans çerçevesi olarak sunulmasına ilişkindir (Robinson, 2004, s. 130-131). Hareketin iki önemli dokümanında “çözüm” için İslam’ın referans noktası olduğu vurgusu oldukça açıktır: Kuruluş Bildirisi’nde ideolojisinin temellerini vurgularken (Maqdsi, 1993, s. 123) ve 2006 seçimleri için hazırladığı programında, temel vurgusu olan değişim ve reform için yolun İslam olduğunu belirtirken (Hroub, 2006a, s. 13). Hareketin İslami vurgusu, içerisinden çıktığı Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin temel ideolojisi ile paralellik göstermekte ve Filistin meselesi dahilinde faaliyet gösteren seküler-milliyetçi gruplar karşısında alternatif bir siyaset önermektedir.

Üçüncüsü, Hamas’ın söylemlerinde temel olarak “Yahudi” (*Jewish*) referansını kullanması, İsrail-Filistin çatışmasını dinsel bir çerçevede açıkladığını göstermektedir (Robinson, 2004, s. 131-132). Bu bağlamda hareketin temel belgesi olan Kuruluş Bildirisi’nin oldukça açık bir şekilde “Filistin meselesi dinsel bir meseledir” vurgusu yapması (Maqdsi, 1993, s. 127), İslami değer merkezli bir çerçeve yükseltme girişiminin parçasıdır. Ayrıca hareketin İsrail’e ilişkin kurduğu kavramsal çerçevesi dahilinde, söylemlerinde Yahudilere yönelik kullandığı referanslarının “güvenilmezlik, komploculuk ve emperyalizm” vurgusu ile şekillendirildiği görülmektedir (Wagemakers, 2010, s. 360-361). Yahudilere yönelik bu tür bir negatif kimliklendirme politikası, temelde, düşmanın tanımlanması ve meşruiyetinin yıkılmasını içermekte ancak hareketin karşı mücadele yönteminin olumlanmasını da bünyesinde taşımaktadır. Yine de bu politika basitçe antisemitizm politikası olarak görülmemelidir. Zira Hamas farklı inançlara mensup kişilerin “barış içinde güvenle” yaşayabileceğini vurgulayarak (Maqdsi, 1993, s. 124, 131-132) inanç merkezli, monolitik bir karşıtlık sergilemediğini göstermektedir. Bu yaklaşım esasında çatışma içerisinde, ötekini inşa eden, kimlik yaratımı sürecinin bir parçası olmaktadır.

Dördüncüsü, Hamas’ın çeşitli taktiksel kararlarını haklılaştırmak için kullandığı *sabr* (sabır, dayanma) konsepti olmaktadır (Robinson, 2004, s. 133). Ağırlıklı olarak barış görüşmelerinin etkin olduğu dönemlerde kullanılan bu referans çerçevesi, sürecin başarısızlığa mahkûm olduğunun vurgulanmasını sağlamaktadır. Öte yandan Robinson (2004), *sabr* konseptinin bir eylemsizlik halini ifade etmediğini; aksine *sabr* çağrısı

⁸³ BBC (2013, December 25), Müslüman Kardeşler’e ilişkin bir profil analizinde hareketin en sık kullandığı sloganın “İslam çözümdür” olduğunu belirtmektedir.

yapılan Oslo sürecinde hareketin askeri kanadı olan *Ezzedeen Al-Qassam* Tugayları'nın İsrail'e yönelik saldırılarına devam ettiğini vurgulamaktadır.

Beşincisi ise, hareketin milliyetçiliği İslami bir perspektif ile okuması ile ortaya çıkan özgün milliyetçilik yorumuyla ilgilidir (Robinson, 2004, s. 134-135). Bu unsura bağlı olarak Hamas'ın, milliyetçiliği sadece materyal, beşeri ya da coğrafi unsurlara dayalı olarak klasik etnik veya territoryal milliyetçilik ayrımı bağlamında görmediği, esasen dinin bir parçası olarak tanımladığı söylenebilir (madde 12; Maqdsi, 1993, s. 125). Bu kapsamda, *Khalid Mishal*'in "İslami hareket bir milliyetçi harekettir" diyerek İslam ile milliyetçilik arasında doğrudan bağlantı kurduğu görülmektedir (Rabbani, 2008a, s. 70).

Robinson (2004)'ın vurguladığı kavramsal çerçeveler ağırlıklı olarak İslami hareket deneyimleri ve Filistin kültürel zemini üzerine kurulmuştur. Ancak hareketin kullandığı çerçeveler yalnızca kültürel unsurları barındırmamakta, kimi zaman da hareketin stratejisini ve olası taktik değişimleri açıklayabilmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda Wagemakers (2010), Hamas'ın "güvenilmezlik, intikam, birlik ve kazanımlar" temalarını kullanarak silahlı mücadelesini meşrulaştırmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Hareket bu referans çerçevelerini, koşullara bağlı olarak ve hareketin özgün söylemlerinin sınırları içerisinde kalınarak kullanmakta ve yeniden şekillendirmektedir. Yazara göre, siyasal ortamın hareketin silahlı mücadelesine ara verilmesini gerektirdiği durumlarda ilk iki temanın kullanımı azalmakta ancak diğer ikisi, hareketin politika değişikliğini açıklayabilmek için manipüle edilmektedir. *Birlik* teması, hareketin toplum ile ortak bir çerçeve belirlemesi için bir araç haline gelmekte ve silahlı saldırılara devam etmek ya da ara vermek noktasında karar alınırken "ulusal birliği sürdürmek" teması ön plana çıkmaktadır. Bu da hareketin toplumsal taleplere göre dinamik bir mücadele stratejisi kullandığını göstermektedir. *Kazanımlar* teması ise, çatışma veya ateşkes (*hunda*) zamanlarında çerçeve uyumlaştırma sürecinin bir aracı olarak, *İntifada*'nın ya da şiddete ara vermenin sağladığı kazanımlar söylemiyle duruşunu meşrulaştırma girişimini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, daha geniş Filistin İslami hareketi deneyiminin bir parçası olan Hamas, tarihsel bir anlatıma ve İslami bir kavrayışa dayalı olarak içselleştirdiği direniş olgusunu meşrulaştırmakta ve örgütlenme stratejilerini belirlemektedir. Bu kapsamda gerek hareketin kimliği gerekse de örgütlenme modeli olarak öncülü olan Müslüman Kardeşler deneyiminden geniş ölçüde yararlandığı belirtilebilir. Hareketin, Filistin meselesine dair anlam yaratımına aracılık eden ve koşullara bağlı olarak değişen

politikalarını haklılaştırabilmek için stratejik bir unsur olarak kullandığı kavramsal çerçeveler, aynı zamanda da örgütsel bir alt-hedef olan kaynakların mobilizasyonu sağlamayı hedeflemektedir. Sosyal, siyasal ve askeri-militer faaliyetlerini kapsamına alan mobilizasyon hedefi, içeride Gazze ve Batı Şeria'daki yerel birimleri aracılığıyla dışarıda ise hareket kabiliyeti daha geniş olan sürgündeki liderler tarafından yerine getirilmektedir. Hamas faaliyetlerinin çoğulluğunun doğal bir uzantısı olarak rekabet halindeki fikirleri ve çıkarları temsil eden bir çatı örgütlenme görünümündedir. Bu nedenle de yapılanmasının bütünlüğünü sağlayabilmek için seçim yoluyla belirlenen demokratik merkezi bir yönetim oluşturmuştur. Bu yapı içerisinde karar-alma gücü ise hiyerarşik olarak merkeze bağlanmamakta aksine yerel birimlerin, dışarıdaki liderliğin ve hareketin diğer katılımcılarının katılımını temin etmeyi hedeflemektedir. Katılımcı bir karar-alma süreci bir yandan bütünlüğü sağlarken bir yandan da alınan kararlara muhalefeti azaltmayı amaçlamaktadır. Bu noktada, hareketin örgütlenmesinin daha doğru anlaşılabilmesi için mikro faktörleri de incelemek gerekmektedir. Yapı ile hareket örgütü arasında bireysel katılımcıların yer aldığı gerçeği göz önünde tutularak, analizin kapsamını bireysel unsurlara ve kimliklendirme süreçlerine doğru genişletmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

4.5. Hamas: Kimlik İnşası ve Harekete Katılım

Touraine (1985)'nin sosyal gerçekliğin inşası olarak gördüğü olgu, Hamas'ın kendi kimliğini ve Filistin meselesini tanımlarken kullandığı dilin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. İnşa süreci, bir yandan Filistin meselesinin dinsel bir görünüm ile biçimlendirilişine eşlik ederken bir yandan da hareketin katılımcılarına dönük olarak klasik toplumsal sınıfları aşan bir kimlik yaratımına sahne olmaktadır. Süreç, büyük ölçüde, içerideki ve dışarıdaki “dünya” algılamasının örgütsel tanımlamalarla şekillendirilmesi aracılığıyla “öteki” konumunda bulunan rakip hareketleri ve düşmanı tanımlamayı içermektedir. Ancak bir yönüyle de, hareketin “materyal kazanç, kişisel şöhret, toplumsal statü ya da ödül” peşinde koşmadığını belirtirken (madde 25, 36; Maqdsi, 1993, s. 130) yaptığı gibi, kimliklerin, çıkarların ve taleplerin bireysel ve kolektif görünümleri arasındaki çizginin örgütsel bir çerçeve ile bulanıklaştırılmasına dönük bir mücadeleyi de yansıtmaktadır.

Umberto Eco (2014)'nin kimlik yaratımı sürecinin içkin bir sonucu olarak gördüğü “düşmanı şeytanlaştırma” süreci, gerek hareketin özgün İslami kimliğinin

yüceltilmesi gerekse de bu “düşman” ile mücadeleye ortak olan diğer aktörlerin tutumlarının eleştirisi ile ortaya konmuştur. Bu anlamda Hamas, diplomasiyi önceleyen tutumsal değişimi ve milliyetçi-seküler kimliği dolayısıyla FKÖ fraksiyonlarını ve daha önemlisi doğrudan İsrail’i ve “Yahudi”yi ötekisi olarak konumlandırmıştır. İlkinin genel olarak İslami kimliğe vurgu yapılırken ötekileştirilmesi söz konusu iken ikincisi “düşman” olarak konumlandırılmaktadır. Hamas, kendi kimliğini inşa ederken betimlediği Yahudi kimliğinin, gizli faaliyetleri ile illegal ve gayriahlaki işler yürüttüğünü ve “İslam’a ve Müslümanlara” karşı meydan okuduğunu duyurmaktadır (madde 28; Maqdsi, 1993, s. 131). Benzer bir şeytanlaştırma sürecinin İsrail-Filistin çatışmasının tüm tarafları bağlamında geçerli olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu bağlamda Herbert C. Kelman (1987, 2007), çatışmanın taraflarının süreci “ulusal kimlik ve varoluş çevresinde [dönen] sıfır-toplamli bir çatışma” olarak algıladığını ve netice olarak da bu bakış açılarının “tehlikeli bir şekilde canavarlaştıran imaları ile diğerinin meşruiyetini sorgulayan” girişimlere yol açtığını savunmaktadır. Bu bağlamda yıkıcı fiziksel çatışmaların yanı sıra taraflar arasında bir kimlik çatışmasının da söz konusu olduğu görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Hamas, İslami kimliğini büyük oranda Müslüman Kardeşler geleneğinden ve onun Filistin’deki deneyiminden miras almıştır. İki örgütlenme arasındaki bu aktarım, Hamas’ın, kurduğu örgütlenmenin karakteristik özelliklerinin temel unsurlarını ortaya koyduğu Kuruluş Bildirisi’nde açıkça göze çarpmaktadır. Müslüman Kardeşler Cemiyeti’nin toplumsal İslam’ı önceleyen geleneği, her ne kadar Hamas’ın seçimlere katılması ile siyasallaşmasına sahne olursa da, hareketin toplumsal alanda yürüttüğü yardım ve eğitim faaliyetlerinin önemli bir unsuru olmuştur. Ayrıca, Hamas’ın Filistin meselesine “İslami bir sorun” olarak yaklaşması da –her ne kadar iki hareket arasında eylem modeli bağlamında bir farklılaşma söz konusu olsa da– ikinci bir aktarım unsuru olmaktadır. Zira Müslüman Kardeşler örgütlenmesi de Filistin meselesinin “özünde İslami bir sorun” olduğunu savunmuş ancak etkili bir karşılık için ilk adımın “İslam’a dönüş” olduğuna inanmıştır (Robinson, 2004, s. 121). Benzer bir yönelimle, Hamas, Kuruluş Bildirisi’nde kendi kimliğini belirlerken ideolojisini, öğretisini ve dünya görüşünü İslam’dan türettiğini, eylemlerini İslam’a göre belirlediğini ve ilham kaynağının İslam olduğunu ilan etmektedir (madde 1; Maqdsi, 1993, s. 123). Bildiri boyunca bütün unsurların İslami bir perspektif ile sunulması hareketin, “kelimeler ve eylem ile” (Maqdsi, 1993, s. 125) biçiminde betimlenen, bütünlük arz eden eylem modeli anlayışıyla tutarlılık göstermektedir.

Hamas'ın içerisinde doğduğu Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin Filistin'de İslami vurgusu ve sosyal faaliyetleri dolayısıyla geniş bir etki alanı yaratmış olması, öncelikle Filistin'in toplumsal yapısı ile ilgili olmaktadır. Abu-Amr (1994), büyük çoğunluğun Müslüman olduğu Filistin toplumunda, İslam'ın temel bir rolünün olması sebebiyle, İslami hareketin toplumun geniş kesimlerinin desteğine dayanabildiğini belirtmektedir. Ayrıca, yazara göre, İsrail işgalinin yalnızca Filistin'in Arap kimliğine değil aynı zamanda İslami karakterine de bir tehdit sunduğu yönündeki anlayış, İslami hareketin yükselişinin önemli bir unsuru olmaktadır (s. xvi). Öte yandan hareket yalnızca İslami kesimleri mobilize etmemektedir. Özellikle Oslo sürecinin Filistinliler için toplumsal hayal kırıklığı yarattığı bir dönemde, Hamas sürece yönelik eleştirileri ile toplumun farklı kesimleri için siyasal sığınak haline gelmiştir (Robinson, 2004, s. 126).

Toplumun farklı kesimlerinin harekete dahil olması neticesinde, hareket, eylem modeli bağlamında içsel tartışmalara ve ayrışmalara sahne olmuştur. Robinson (2004), Müslüman Kardeşler'in, 1980'ler itibarıyla, Filistin'de katılımcılarını lise ve üniversite öğrencileri, öğretmenler, kamplarda ve köylerde gençler arasından topladığını ve böylece toplumun düşük gelirli ancak eğitilmiş kesimine dayandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca önceleri Arap milliyetçiliğinin merkezi olan mülteci kamplarında örgütlenme sürecinin, hareket içerisinde “sınıfsal ve ideolojik hatlar boyunca bölünme” yarattığını savunmaktadır. Bu bölünme, hareketin “Filistin'de İslami bir devletin kurulması” olarak yapılandırılan temel hedefi noktasında bir ayrışma ortaya çıkarmamış ancak hareketin pasif kalan taktik tercihiyle karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir (s. 121). Ancak bu noktada belirtilmelidir ki, hareketin öncelikli hedefinin ulusal kurtuluş olması gerektiği yönündeki ayrışma, yeni örgütlenmelerin kurulmasına yol açmış olsa da hareketin kimliğinde bir değişim yaratmamıştır. Üstelik çatı örgütlenmenin içerisinde çıkan Filistin İslami Cihat örgütü ve Hamas'ın, bir yandan işgale karşı şiddet araçlarını etkin hale getirirken bir yandan da İslami hareketin öncelikli gündemi olan toplumsal İslam hedefinin eşzamanlı olarak yürütülmesine çabaladığı görülmektedir (bakınız Robinson, 2004, s. 122).

Hroub (2004), hareketin popüleritesinin ağırlıklı olarak toplumsal ve siyasal düzlemlerde yürütülen faaliyetlerden devşirildiğini savunmaktadır. Bu anlamda hareketin siyasal duruşu, toplumsal yardım hizmetleri, dinsel aktiviteleri ve eğitim kurumları gibi unsurları ön plana çıkmaktadır. Yazar, “emsalsiz zorluklar, aşağılanma ve çaresizlik zamanlarında” Filistin liderlerinin verdiği tarihi ödünler neticesinde “tüm elde ettikleri kitlesel yıkım ve kalan topraklarının parçalanması olan” halkın, Hamas'ı

“Filistin onurunun temsilcisi ve Filistin hakları savunmasının sembolü” olarak görmeye başladığını savunmaktadır. Buna göre hareketi bu konuma taşıyan temel unsur, diğer grupların ulaşamadığı toplumun en yoksul kesimlerine “dinsel inanışa veya siyasal üyeliğe göre ayırım yapmaksızın” sosyal yardım sunması olmaktadır (s. 22). Daha geniş bir perspektifle bakıldığında, hareketin popüleritesi önemli ölçüde sosyal, siyasal ve askeri-militer unsurları içerisinde barındıran karmaşık rollerinin sürdürülebilirliğini sağlayabilmesinde ve eylem stratejisini toplumsal-siyasal sahnenin görünümüne bağlı olarak farklılaştırmasında yatmaktadır. Bu bağlamda, hareket çatışmalı bir siyasal ortamda kurulması nedeniyle varoluş sebebi olarak görülebilecek “işgale karşı direniş” politikasını, herhangi bir taviz vermeksizin, barış görüşmelerinin söz konusu olduğu bir zaman diliminde geri çekmekte ve siyasal aktörlere alan tanımaktadır. Netice itibariyle de mevcut siyasal aktörlerin siyasal çözüme ulaşmaktaki başarısızlık deneyimleri, hareketin “işgale karşı direnişin” en önemli aktörü olarak ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır.

Hamas bir yandan içerisinde kurulduğu Filistin gerçekliğinin bir sonucu olmaktadır bir yandan da kendi söylemleri ve anlatıları aracılığıyla bu gerçekliği inşa ederek bireysel katılımcılarına ve üçüncü taraflara aktarımını biçimlendirmektedir. Bu aktarım süreci ise ağırlıklı olarak hareketin içselleştirdiği İslami mirası nedeniyle dinsel bir görünümde olmaktadır. Süreç aynı zamanda bu dinsel görünümün biçimlendirmesi ile klasik toplumsal tabakaların aşındırılarak İslami bir kimlik yaratımına sahne olmaktadır. Bu bağlamda Hamas çatışmalı bir politika ile şekillenen sorunun yalnızca bir Filistinli meselesi olmadığını fakat daha geniş bir ölçekle Arap ve İslami bir karakter taşıdığını ilan etmektedir. Hareketin özgün kimliği, genel olarak Filistin siyasetini domine eden milliyetçi-seküler unsurlara karşı Hamas’ın kendisini İslami bir alternatif olarak konumlandırmasını sağlamaktadır. Hareket, Müslüman Kardeşler deneyiminden aldığı miras ile askeri-militer örgütlenmesi ve toplumsal faaliyetleri arasında daha çok ikincisi lehine bir yapılanmaya gitmiştir. Bu nedenle de hareket, katılımcılarını ağırlıklı olarak sosyal ve kültürel faaliyetleri vasıtasıyla devşirmektedir.

Sonuç olarak, çalışmanın bu bölümünde vaka analizi olarak incelenen Hamas, öncelikle, toplumsal hareketler literatürünün kolektif siyasal şiddet çalışmalarına katkı sunabileceği argümanını açıkça desteklemektedir. Birincisi, öncesinde şiddet araçlarını etkin olarak kullanmayan bir toplumsal hareketin, yani Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesinin, radikalleşmesini ifade eden Hamas, ikinci bölümde tartışılan geleneksel yaklaşımlar ile ancak kısmi olarak kavranabilir bir vakayı temsil etmektedir.

Bu kapsamda, yalın olarak din, ideoloji ve etnisite gibi tekil ölçütlerle veya yapısal krizlere karşı tepkisel davranış modeline dayanan “evrensel anlatılar”, Hamas analizinde radikalleşme yaratan koşulların tek bir yönünü aşırı vurgulama ve indirgemeci olma riski taşımaktadır. Daha sonra, analizin gösterdiği gibi Hamas daha geniş bir toplumsal hareketin parçasıdır ve onu askeri-militer kanadına dayanarak “terörist” örgütlenme olarak adlandırmak, hareketin Filistin’de yerine getirdiği sosyal ve siyasal rolleri göz ardı etmeye neden olacaktır. Ancak bu noktada analizin Hamas’ın sadece bir toplumsal hareket olduğunu ima etmediği vurgulanmalıdır. Zira Hamas toplumsal, siyasal ve askeri-militer olmak üzere üç yönlü bir girişimi içermekte ve varsayılandan daha karmaşık bir hareket örgütlenmesi sunmaktadır.

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1. Sonuç

Kolektif siyasal şiddet analizi, üzerinde kavramsal, kuramsal ve metodolojik olarak uzlaşmış bir alan olmaktan çok uzaktır. Literatür, şiddet fenomeninin ortaya çıkışına ve farklı türlerine dair özgün çalışmaların varlığı ile şekillenmektedir. Bu durum, her ne kadar şiddet literatürü içerisinde uzmanlaşmayı ortaya çıkarmış olsa da, fenomenin kendisine dair bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi önündeki en büyük engel olmaktadır. Netice itibariyle de bu kuramsal çokluk ile bağlantılı olarak açık bir metodoloji sorunu ortaya çıkmaktadır.

Şiddet araştırmalarında, esasında birbiri ile ilişkili olan ancak ayrıymış gibi değerlendirilen üç farklı analiz düzeyi kullanıldığı görülmektedir: mikro, meso ve makro analiz düzeyleri. Birincisi, yalnızca mikro-düzy analize dayanmak, araştırmacının şiddet eylemi ile bireysel psikolojiler arasında doğrudan bağ kurmasına ve eylemin tek tek bireylerin psikolojik durumunun, kimi zaman patolojik bir ruh halinin, bir ürünüyüş gibi analiz edilmesine yol açmaktadır. İkincisi, yalnızca meso-düzy analize dayanmak, hareket örgütüne odaklanarak hareketliliğin bireysel katılım ve siyasal-toplumsal yapı ile etkileşimlerinin önemini göz ardı etmeye yol açmaktadır. Üçüncüsü, yalnızca makro-düzy analize dayanmak, şiddet içeren kolektif eylemin doğrudan yapısal unsurların ve bu unsurların değişiminin bir sonucu olduğu noktasında hatalı bir bakışa yol açmaktadır. Öte yandan, bütüncül bir analiz kolektif siyasal şiddet olgusunun birey, hareket örgütü ve yapısal unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimlerini ortaya çıkarmalıdır. Ayrıca bunu yaparken, hareket örgütünün hedef aktör, rakip hareketler ve üçüncü taraflarla etkileşimlerine; bireysel katılımın temin edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması için kullandığı kimliklendirme, kavramsal çerçeveler ve anlatılar gibi mekanizmalara; ve son olarak da toplumsal ve siyasal ortamda meydana gelecek gelişmelerle ortaya çıkan siyasal fırsat yapılarına odaklanmalıdır.

Bu araştırma söz konusu ihtiyaç doğrultusunda, toplumsal hareket çalışmaları ile kolektif siyasal şiddet analizi arasında kuramsal bir bağ kurma girişimini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, ikinci bölüm boyunca, mevcut şiddet literatürünün eleştirel bir bakış ile analizi yapılmış ve söz konusu eksiklikleri ve sınırlılıkları tespit edilmiştir. Bu analize bağlı olarak, çalışmanın üçüncü bölümünde uygun kuramsal

çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kuramsal çerçevenin işlevsel olabilmesi için, bir yandan geleneksel şiddet literatürünün çeşitli sınırlılıklarını geride bırakması bir yandan da kolektif siyasal şiddet vakasının tüm yönleriyle analizine imkân tanınması gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle, kolektif eylemi yalın bir şekilde hastalıklı bir ruh halinin sonucu olduğunu varsayarak “psikopatolojik”, duygusal bir patlamanın ürünü olduğunu iddia ederek “irrasyonel” ve sistemik dönüşümlere karşı tepkisel olduğunu savunarak “geçici” bir durum olarak adlandıran yaklaşımların geride bırakılması için, çok yönlü analize imkân veren bir metodolojinin benimsenmesi gerekmektedir. Böylece geliştirilen kuramsal çerçevenin farklı zamansal-mekânsal koşullarda gelişen farklı kolektif siyasal şiddet vakalarına uygulanabilir olması hedeflenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler yaklaşımlarının temel unsurları ile oluşturulan kuramsal çerçeveye, kolektif siyasal şiddet vakalarına dair daha kapsamlı bir analizin mümkün olabilmesi için radikalleşme süreçlerinin yükseliş ve düşüşleri de eklenmiştir. Bu kapsamda, şiddet araçlarının kullanımının bırakıldığı davranışsal değişiklikleri ifade eden geri çekilme ve radikalleşme sürecini belirleyen kavrayış ve değerlere yönelik tutumsal bir değişiklik ile ilgili olan de-radikalizasyon süreçleri analize dahil edilmiştir. Böyle bir analiz, kolektif siyasal şiddet hareketlerinin de toplumsal hareketler gibi kaynakların temini, örgütlenme sorunları ve katılımın sürekliliğinin sağlanması gibi sorunlarla uğraştığını göstermiştir. Ayrıca, bu hareketlerin yine toplumsal hareketler gibi siyasal fırsat yapılarının değişiminden etkilendiği tespit edilmiştir. Radikalleşme sürecini belirleyen etkileşimsel ve ilişkisel mekanizmalar aracılığıyla hareketin örgütlenmesi, eylem modeli, stratejileri ve kimi zaman da hareketin temel karakterinde farklılaşmaların gelişebilmesi mümkün olmaktadır.

Çalışmanın vaka analizinin gerçekleştirildiği dördüncü bölümünde ise, daha önce belirlenen kuramsal çerçeveye dayanarak, kendi zamansal ve mekânsal koşullarında, Hamas örneği incelenmiştir. Vaka analizi süreç-yönelimli bir analizle, siyasal fırsat yapılarındaki değişimlerin hareketlilik üzerindeki etkisinin izlenmesine ve bu doğrultuda faaliyet gösteren çeşitli etkileme mekanizmalarının belirlenmesine odaklanmıştır. Hamas, Filistin’de 1987 yılında başlayan *Birinci İntifada* sırasında “İslami Direniş Hareketi” ismiyle kurulmuş olmasına karşın, esasında Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlenmesi gibi daha geniş bir hareket deneyiminin parçasıdır. Bu bağlamda, Filistin’de toplumsal İslamileşme hedefi ile hareket eden ve zaman zaman çatışmalara dahil olsa da ağırlıklı olarak toplumsal yardımlar ve hizmetlere

odaklanıp şiddet-dışı kalan bir toplumsal hareket olarak Müslüman Kardeşler'in radikalleşmesini ifade etmektedir. Filistin siyasetinin çatışmalı bir görünüme bürünmesi ile değişen siyasal fırsat yapıları karşısında hareket, temel eylem modeli bağlamında bir ayrılmaya gidip askeri-militer bir örgütlenme olarak Hamas'ı kurmuştur. Ancak Hamas'ın kuruluşu yalın bir şekilde değişen fırsat yapılarının doğrudan bir sonucu değildir. *İntifada* süreci, hareketin kuruluşunun zamanlaması üzerinde belirleyici olmuştur fakat bu durum önemli ölçüde etkileşimsel-ilişkisel zeminde gerçekleşmiştir.

Hareketin İslami kimliğini öne çıkaran Kuruluş Bildirisi'nde, Hamas'ın, kendisini bir yandan işgale karşı direnişi simgeleyen milliyetçi bir hareket olarak bir yandan da Filistin mücadelesinin milliyetçi-seküler aktörlerine karşı İslami bir alternatif olarak konumlandığı görülmektedir. Her iki olgu da, harekete içsel ve dışsal unsurlar tarafından belirlenen etkileşimlerin bir sonucudur. Hareket, Filistin'de *İntifada* sürecine girilmesi ile birlikte, çözüm stratejisi olarak toplumsal İslamileşmenin geri planda kaldığı ve daha acil bir çözüm olarak *cihat* çağrısının öne çıktığı bir siyasal ortam ve içsel muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, 1974 itibarıyla siyasal çözüm doğrultusunda faaliyet göstererek diplomasiye yönelen FKÖ'nün ve faaliyetlerinin başarısızlığının ortaya çıkması, Filistin mücadelesini yürütecek bir direniş hareketinin yükselişini kolaylaştırmıştır. Hamas her ne kadar kuruluşu itibarıyla çatışma içerisinde yer alan askeri-militer bir örgütlenme olsa da, Müslüman Kardeşler'in Filistin'de yerine getirdiği toplumsal rolleri miras almış ve yaygın şekilde sosyal yardım faaliyetleri içerisinde bulunmuştur. Ayrıca hareket 2006 yılında düzenlenen genel seçimlere katılarak siyasal bir parti oluşumuna gitmiş ve Kuruluş Bildirisi'nde ilan edilen geleneksel duruşunda değişiklikler yaparak sivil toplum, demokrasi ve reform vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Yine de hareket bağlamında geri çekilme ve de-radikalizasyonun gerçekleşmediği, “işgale karşı direniş” araçlarını çeşitlendirdiği belirtilmelidir. Zira Hamas farklı örgütlenmelerinin birbirinden bağımsız ancak eşgüdüm içinde hareket ettiği bir yapı örneği sunmaktadır. Bu koşullar altında, Hamas'ın yalın bir şekilde “terörist” örgütlenme olduğunu söylemek mümkün olamamaktadır. Netice itibarıyla, bu çalışmanın da savunduğu üzere Hamas, bir toplumsal hareketi, siyasal partiyi ve askeri-militer kanadı içerisinde barındıran daha karmaşık bir hareket örgütlenmesi sunmaktadır. Bu bağlamda, hareketi askeri-militer kanadı dolayısıyla “terörist” olarak adlandırmak, hareketin Filistin siyasetinde yerine getirdiği daha karmaşık rolleri gözden kaçırmak anlamını taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Abu-Amr, Z. (1993). Hamas: A historical and political background. *Journal of Palestine Studies*, 22(4), 5-19.
- Abu-Amr, Z. (1994). *Islamic fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad*. Bloomington: Indiana University Press.
- Al-Banna, H. (2002). On the doctrine of the Muslim Brothers (1940s). In B. Rubin & J. C. Rubin (Eds.), *Anti-American terrorism and the Middle East: A documentary reader* (pp. 27-28). New York: Oxford University Press.
- Altuntaş, E. O. (2009). *Terörizme karşı savaş stratejisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aly, A. S. & Wenner, M. W. (1982). Modern Islamic reform movements: the Muslim Brotherhood in contemporary Egypt. *The Middle East Journal*, 36(3), 336-361.
- Arendt, H. (2012). *Şiddet üzerine (Seçme eserler 6)* (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal baskı, 1970).
- Awad, M. E. (1984). Non-violent resistance: A strategy for the Occupied Territories. *Journal of Palestine Studies*, 13(4), 22-36.
- Ayyash, M. M. (2013). The paradox of political violence. *European Journal of Social Theory*, 16(3), 342-356.
- Balibar, É. (2014). *Şiddet ve medenilik* (S. Tamgüç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baumgarten, H. (2005). The three faces/phases of Palestinian nationalism, 1948–2005. *Journal of Palestine Studies*, 34(4), 25-48.
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu’da maduniyet: Toplumsal hareketler ve siyaset* (Ö. Gökmen & S. Deren, Der. ve Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- BBC News. (2005, September 1). *London bomber: Text in full*. Retrieved March 26, 2015, from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk/4206800.stm>.
- BBC News. (2005, September 2). *Extracts from al-Zawahri message*. Retrieved March 26, 2015, from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk/4207158.stm>.
- BBC News. (2013, December 25). *Profile: Egypt's Muslim Brotherhood*. Retrieved May 25, 2015, from <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12313405>.
- Beck, C. J. (2008). The contribution of Social Movement Theory to understanding terrorism. *Sociology Compass*, 2(5), 1565-1581.
- Beinin, J. & Vairel, F. (2011). Introduction: The Middle East and North Africa beyond classical Social Movement Theory. In J. Beinin & F. Vairel (Eds.), *Social movements, mobilization, and contestation in the Middle East and North Africa*

- (pp. 1-23). Stanford: Stanford University Press.
- Bhasin, T. & Hallward, M. C. (2013). Hamas as a political party: Democratization in the Palestinian Territories. *Terrorism and Political Violence*, 25(1), 75-93.
- Blakeley, R. (2007). Bringing the state back into terrorism studies. *European Political Science*, 6(3), 228-235.
- Boyle, M. J. (2012). Progress and pitfalls in the study of political violence. *Terrorism and Political Violence*, 24(4), 527-543.
- Bozarslan, H. (2011). *Ortadoğu: Bir şiddet tarihi (Osmanlı İmparatorluğu'nun sonundan El Kaide'ye)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breen Smyth, M. (2007). A critical research agenda for the study of political terror. *European Political Science*, 6(3), 260-267.
- Breen Smyth, M., Gunning, J., Jackson, R., Kassimeris, G. & Robinson, P. (2008). Critical Terrorism Studies—an introduction. *Critical Studies on Terrorism*, 1(1), 1-4.
- Bufacchi, V. (2005). Two concepts of violence. *Political Studies Review*, 3(2), 193-204.
- Bush, G. W. (2002). *The national security strategy of the United States*. Washington, DC: White House.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (Cilt 2: Kimliğin gücü). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CFR. (2009, January 8). *Backgrounder: Hamas*. Retrieved May 26, 2015, from <http://washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/01/08/AR2009010801937.html>
- CNNTÜRK. (2014, 6 Kasım). IŞİD: Tek örgüt 10 farklı isim. <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/dunya/isid-tek-orgut-9-farkli-isim>. Erişim tarihi: 30.05.2015.
- Cochrane, K. (2013, December 10). The fourth wave of Feminism: Meet the rebel women. *The Guardian*. Retrieved February 23, 2015, from <http://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>.
- Cohen, J. (1999). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmlar ve sosyal hareketler. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar içinde* (s. 109-129). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Conteh-Morgan, E. (2004). *Collective political violence: An introduction to the theories and cases of violent conflicts*. New York: Routledge.

- Council Decision (2015, March 26). (*CFSP*) 2015/521. Official Journal of the European Union, L82.
- Cox, R. (1986). Social forces, states and world orders: Beyond International Relations Theory. In R. O. Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics* (pp. 204-254). New York: Columbia University Press.
- Crenshaw, M. (1991). How terrorism declines. *Terrorism and Political Violence*, 3(1), 69-87.
- Crenshaw, M. (2011). *Explaining terrorism: Causes, processes and consequences*. Abingdon: Routledge.
- Cronin, A. K. (2009). How terrorist campaigns end. In T. Bjørgo & J. Horgan (Eds.), *Leaving terrorism behind: Individual and collective disengagement* (pp. 49-65). Abingdon: Routledge.
- Çayır, K. (1999). Toplumsal sahnenin yeni aktörleri: Yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar içinde* (s.13-33). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (der.) (2008). *Toplumsal hareketler: Tarih, teori ve deneyim* (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davies, J. C. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5-19.
- della Porta, D. (1995). *Social movements, political violence and the state*. Cambridge University Press.
- della Porta, D. (2008). Research on social movements and political violence. *Qualitative Sociology*, 31(3), 221-230.
- della Porta, D. (2009). Social Movement Studies and political violence. *Transcript of the Lecture at the Centre for Studies in Islamism and Radicalisation (CIR)*, Aarhus University, Denmark.
- della Porta, D. (2013). *Clandestine political violence*. USA: Cambridge University Press.
- della Porta, D. & Haupt, H. (2012). Patterns of radicalization in political activism: An introduction. *Social Science History*, 36(3), 311-320.
- della Porta, D. & LaFree, G. (2012). Guest editorial: Processes of radicalization and de-radicalization. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(1), 4-10.
- Dupont, C. & Passy, F. (2011). Debate: The Arab Spring or how to explain those revolutionary episodes?. *Swiss Political Science Review*, 17(4), 447-451.

- Eco, U. (2014). Düşmanı inşa etmek (L. T. Basmacı, Çev.). U. Eco, *Düşman yaratmak ve rastgele yazılar* içinde (s. 15-39). İstanbul: Doğan Kitap.
- Edwards, B. & McCarthy, J. D. (2004). Resources and social movement mobilization. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 116-152). Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Eisinger, P. K. (1973). The conditions of political behavior in American cities. *The American Political Science Review*, 67(1), 11-28.
- Engeland, A. V. (2008). Hezbollah: From a terrorist group to a political party – social work as a key to politics. In A. V. Engeland & R. M. Rudolph (Eds.), *From terrorism to politics* (pp. 29-49). UK: Ashgate Publishing.
- Esposito, M. K. (2005). The al-Aqsa Intifada: Military operations, suicide attacks, assassinations, and losses in the first four years. *Journal of Palestine Studies*, 34(2), 85-122.
- Feierabend, I. K., Feierabend, R. L. & Nesvold, B. A. (1973). The comparative study of revolution and violence. *Comparative Politics*, 5(3), Special Issue on Revolution and Social Change, 393-424.
- Filiu, J. P. (2012). The origins of Hamas: Militant legacy or Israeli tool?. *Journal of Palestine Studies*, 41(3), 54-70.
- Frank, A. G. & Fuentes, M. (1987). Nine theses on social movements. *Economic and Political Weekly*, 22(35), 1503-1510.
- Gamson, W. A. (1980). Understanding of the careers of challenging groups: A commentary on Goldstone. *American Journal of Sociology*, 85(5), 1043-1060.
- Ganor, B. (2002). Defining terrorism: Is one man's terrorist another man's freedom fighter?. *Police Practice and Research: An International Journal*, 3(4), 287-304.
- General Court of the European Union (2014, December 17). *Judgment in case T-400/10, Hamas v. the Council*. Press Release No 178/14.
- Girard, R. (2004). Violence and religion: Cause or effect?. *The Hedgehog Review*, 6(1), 8-20.
- Girard, R. (2010). *Kültürün kökenleri* (A. Er & M. Yaman, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis*. Boston: Northeastern University Press.
- Goodwin, J. (2004). Review essay: What must we explain to explain terrorism?. *Social Movement Studies*, 3(2), 259-262.
- Göle, N. (2011). *İslam ve modernlik üzerine modern desenler* (4. Baskı). İstanbul: Metis

Yayınları.

- Gunning, J. (2007a). A case for Critical Terrorism Studies?. *Government and Opposition*, 42(3), 363–393.
- Gunning, J. (2007b). *Hamas in politics: Democracy, religion, violence*. London: Hurst & Company.
- Gunning, J. (2009). Social Movement Theory and the study of terrorism. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 156-177). Abingdon: Routledge.
- Gunning, J. & Jackson, R. (2011). What's so 'religious' about 'religious terrorism'?. *Critical Studies on Terrorism*, 4(3), 369-388.
- Gurr, T. R. (1968). Psychological factors in civil violence. *World Politics*, 20(2), 245-278.
- Gurr, T. R. (1973). The revolution – social-change nexus: Some old theories and new hypotheses. *Comparative Politics*, 5(3), Special Issue on Revolution and Social Change, 359-392.
- Gurr, T. R. (2012). Some observations on resistance and revolution in contemporary Africa. *Journal of Asian and African Studies*, 47(3), 279-290.
- Haas, P. M. (1992). Introduction: Epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*, 46(1), Knowledge, Power, and International Policy, 1-35.
- Habermas, J. (1981). New social movements. *Telos*, 49, 33-37.
- Hadi, M. A. (2007a). *Documents on Palestine, Volume I: Until 1947*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA).
- Hadi, M. A. (2007b). *Documents on Palestine, Volume II: 1948-1973*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA).
- Hadi, M. A. (2007c). *Documents on Palestine, Volume III: 1974-1983*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA).
- Hadi, M. A. (2007d). *Documents on Palestine, Volume VIII: 2005-2007*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA).
- Hadi, M. A. (2008). *Nakba: The process of Palestinian dispossession*. Jerusalem: Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA).
- Halebsky, S. (1976). *Mass society and political conflict: Toward a reconstruction of theory*. USA: Cambridge University Press.
- Halliday, F. (2003). Foreword: Rebellion in the Islamic world. In M. M. Hafez, *Why*

- muslims rebel: Repression and resistance in the Islamic world* (pp. xi-xiii). Boulder, USA: Lynne Rienner Publishers.
- Hamas. (2006, March 19). National Unity Government Program. *Journal of Palestine Studies*, 35(4), 163-164.
- Haniyeh, I. (2006, March 31). A just peace or no peace. *The Guardian*. Retrieved May 27, 2015, from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2006/mar/31/israel>.
- Hassan, H. (2014). Political reform in Iraq will stem the rise of Islamists. *The National*, June 11, 2014. Retrieved October 13, 2014, from <http://thenational.ae/thenationalconversation/comment/political-reform-in-iraq-will-stem-the-rise-of-islamists>.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (10. Baskı) (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Horgan, J. (2005). *The psychology of terrorism*. Abingdon: Routledge.
- Horgan, J. (2008). Deradicalization or disengagement? A process in need of clarity and a counterterrorism initiative in need of evaluation. *Perspectives on Terrorism*, 2(4), 3-8.
- Horgan, J. (2009a). Individual disengagement: A psychological analysis. In T. Bjørgo & J. Horgan (Eds.), *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement* (pp. 17-29). Abingdon: Routledge.
- Horgan, J. (2009b). *Walking away from terrorism: Accounts of disengagement from radical and extremist movements*. Abingdon: Routledge.
- Howe, N. & Jackson, R. (2008). Battle of the (youth) bulge. *The National Interest*, 96, July-August, 33-40.
- Hoyt, P. D. (2000). The “Rogue State” image in American foreign policy. *Global Society*, 14(2), 297-310.
- Hroub, K. (2004). Hamas after Shaykh Yasin and Rantisi. *Journal of Palestine Studies*, 33(4), 21-38.
- Hroub, K. (2006a). A “new” Hamas through its new documents. *Journal of Palestine Studies*, 35(4), 6-27.
- Hroub, K. (2006b). *Hamas: A beginner’s guide*. London: Pluto Press.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. P. (2012). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması* (10. Baskı). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- İnat, K. (2015, Ocak-Şubat). Avrupa Birliği Adalet Divanı’nın Hamas kararını nasıl

- okumalı?. *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 28-29.
- Jackson, R. (2007). The core commitments of Critical Terrorism Studies. *European Political Science*, 6(3), 244-251.
- Jackson, R. (2009a). Critical Terrorism Studies: An explanation, a defence and a way forward. *British International Studies Association (BISA) Annual Conference*, 14-16 December, University of Leicester, UK.
- Jackson, R. (2009b). Knowledge, power and politics in the study of political terrorism. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 66-83). Abingdon: Routledge.
- Jackson, R., Breen Smyth, M. & Gunning, J. (2009). Introduction: The case for Critical Terrorism Studies. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 1-9). Abingdon: Routledge.
- Jackson, R., Jarvis, L., Gunning, J. & Breen Smyth, M. (2011). *Terrorism: A critical introduction*. Great Britain: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, J. C. (1983). Resource mobilization theory and the study of social movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-553.
- Johnston, H., Larana, E. & Gusfield, J. R. (1999). Kimlikler, şikayetler ve yeni sosyal hareketler. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar içinde* (s. 131-161). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kelman, H. (1987). The political psychology of the Israeli-Palestinian conflict: How can we overcome the barriers to a negotiated solution?. *Political Psychology*, 8(3), 347-363.
- Kelman, H. (2007). The Israeli-Palestinian peace process and its vicissitudes: Inside from attitude theory. *American Psychologist*, 62(4), 287-303.
- Khalidi, R. I. (2001). Resolution 242 (United Nations). In J. Krieger (Ed.), *The Oxford companion to politics of the world* (2nd Ed.) (pp. 728-729). New York: Oxford University Press.
- Kifner, J. (1987, December 15). Arab is killed in Gaza and another dies of wounds. *The New York Times*. Retrieved April 12, 2015, from <http://www.nytimes.com/1987/12/15/world/arab-is-killed-in-gaza-and-another-dies-of-wounds.html>.
- Kifner, J. (1987, December 21). The face of rage in Gaza: Frustrated youth. *The New York Times*. Retrieved April 12, 2015, from <http://www.nytimes.com/1987/12/21/world/the-face-of-rage-in-gaza-frustrated->

youth.html.

- Klandermans, B. (1986). New social movements and resource mobilization: The European and the American approach. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 4(2), 13-37.
- Kornhauser, W. (1959). *The politics of mass society*. USA: The Free Press.
- Kroløkke, C., & Sørensen, A. S. (2006). *Gender communication theories & analyses: From silence to performance*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publication.
- Lean, N. (2014, June 26). Stop saying “moderate Muslims.” You’re only empowering Islamophobes. *The New Republic*. Retrieved May 27, 2015, from <http://www.newrepublic.com/article/118391/troubling-phrase-moderate-muslims-only-empowers-islamophobes>.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Le Bon, G. (2011). *Devrimin psikolojisi*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Ma'an News Agency (2009, April 27). *Mash'al reelected leader of Hamas politburo*. Retrieved May 12, 2015, from <http://maannews.com/Content.aspx?id=210134>.
- Malthus, T. R. (1998). *An essay on the principle of population* [Reprint]. London: J. Johnson. (Original work published 1798). Electronic Scholarly Publishing Project. Retrieved May 08, 2014, from <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>.
- Manzoor, S. (2015, March 16). Can we drop the term ‘moderate Muslim’? It’s meaningless. *The Guardian*. Retrieved May 27, 2015, from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/mar/16/moderate-muslim-devout-liberal-religion>.
- Maqdsi, M. (1993). Charter of the Islamic Resistance Movement (Hamas) of Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 22(4), 122-134.
- Mark, C. (2005, April 26). Palestinians and Middle East Peace: Issues for the United States. *CRS Issue Brief for Congress, IB92052*. Retrieved May 18, 2015, from <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/IB92052.pdf>.
- Masoud, T. (2013). The Muslim Brotherhood in Egypt. *Oxford Handbooks Online*. Retrieved May 30, 2015, from <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195395891.001.0001/oxfordhb-9780195395891-e-012>.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.

- McAdam, D. & Rucht, D. (1993). The cross-national diffusion of movement ideas. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 528, 56-74.
- McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212-1241.
- Melucci, A. (1980). The new social movements: A theoretical approach. *Social Science Information*, 19(2), 199-226.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar* içinde (s. 81-107). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Meyer, D. S. (2004). Protest and political opportunities. *Annual Review of Sociology*, 30, 125-145.
- Mishal, K. (2006, January 31). Commentary on the Hamas victory. *Journal of Palestine Studies*, 35(3), 205-206.
- Mishal, K. (2009, May 5). Remarks on Hamas charter, President Obama, comparisons with Hizballah, and other matters. *New York Times*. Retrieved from Journal of Palestine Studies, 38(4), 215-217.
- Mishal, K. (2010, July). Remarks on Hamas's policies. *Al-Sabeel*. Retrieved from Journal of Palestine Studies, 40(1), 186-191.
- Mohamad, H. (1997). PLO strategy: From total liberation to coexistence. *The Palestine-Israel Journal*, 4(2). Retrieved April 24, 2015, from <http://www.pij.org/details.php?id=481>.
- Moller, H. (1968). Youth as a force in the modern world. *Comparative Studies in Society and History*, 10(3), 237-260.
- Munayyer, Y. (2011, May 18). Palestine's hidden history of nonviolence. *Foreign Policy Magazine*. Retrieved March 9, 2015, from <http://foreignpolicy.com/2011/05/18/palestines-hidden-history-of-nonviolence-2/>.
- Muslih, M. (1990). Towards coexistence: An analysis of the resolutions of the Palestine National Council. *Journal of Palestine Studies*, 19(4), 3-29.
- Offe, C. (1999). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar* içinde (s. 53-79). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ogbebor, G. G. (2012). Influence of selected factors on behaviour of adolescents involved in political violence. *International Journal of Psychological Studies*,

4(1), 218-224.

- Olson, M. (1975). *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups* (5th ed.). London: Harvard University Press.
- Patel, D. & Bunce, V. J. (2012). Turning points and the cross-national diffusion of popular protest. *APSA Comparative Democratization Newsletter*, 10(1), 10-13.
- Paz, R. (2001, July 19). Islamic Palestine or liberated Palestine? The relationship between the Palestinian Authority and Hamas. *The Washington Institute Policy Watch*, 337. Retrieved May 26, 2015, from <https://www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2028>.
- Political Programme of 9 June 1974, 12th Palestine National Council. Retrieved April 23, 2015 from <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/BA7A9909F792340F8525704D006BDAF1>.
- Qutb, S. (2002). Paving the way (1955). In B. Rubin & J. C. Rubin (Eds.), *Anti-American terrorism and the Middle East: A documentary reader* (pp. 29-32). New York: Oxford University Press.
- Rabbani, M. (2008a). The making of a Palestinian Islamist leader: An interview with Khalid Mishal: Part I. *Journal of Palestine Studies*, 37(3), 59-73.
- Rabbani, M. (2008b). A Hamas perspective on the movement's evolving role: An interview with Khalid Mishal: Part II. *Journal of Palestine Studies*, 37(4), 59-81.
- Ranstorp, M. (2009). Mapping Terrorism Studies after 9/11: An academic field of old problems and new prospects. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 13-33). Abingdon: Routledge.
- Raphael, S. (2009). In the service of power: Terrorism studies and US intervention in the Global South. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 49-65). Abingdon: Routledge.
- Richards, A. (2014). Conceptualizing terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37(3), 213-236.
- Robinson, G. E. (2004). Hamas as social movement. In Q. Wiktorowicz (Ed.), *Islamic activism: A social movement theory approach* (pp. 112-139). USA: Indiana University Press.
- Rubenstein, D. (2004/2005). The Arafat enigma. *Palestine-Israel Journal*, 11(3&4). Retrieved May 25, 2015, from <http://www.pij.org/details.php?id=319>.

- Rudolph, R. M. (2008). The Islamic resistance movement in Palestine (Hamas): A successful transition, but will it survive?. In A. V. Engeland & R. M. Rudolph (Eds.), *From Terrorism to Politics* (pp. 81-96). UK: Ashgate Publishing.
- Said, E. (1986). The burdens of interpretation and the question of Palestine. *Journal of Palestine Studies*, 16(1), 29-37.
- Schmid, A. P. (2004). Frameworks for conceptualising terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16(2), 197-221.
- Silke, A. (2009). Contemporary terrorism studies: Issues in research. In R. Jackson, M. Breen Smyth & J. Gunning (Eds.), *Critical Terrorism Studies: A new research agenda* (pp. 34-48). Abingdon: Routledge.
- Silver, M. (1974). Political revolution and repression: An economic approach. *Public Choice*, 17, 63-71.
- Singer, J. D. (1961). The level-of-analysis problem in International Relations. *World Politics*, 14(1), The International System: Theoretical Essays, 77-92.
- Smelser, N. J. (1965). *Theory of collective behavior*. New York: The Free Press.
- Snow, D. A., Rochford, E. B., Worden, S. K. & Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464-481.
- Steinberger, M. (2001). So, are civilizations at war? [Interview with Samuel P. Huntington]. *The Observer*, October 21.
- Steinhoff, P. & Zwerman, G. (2008). Introduction to the special issue on political violence. *Qualitative Sociology*, 31(3), 213-220.
- Sultan, S. (2014, December 24). The problem with moderate Islam and why we need to redefine radical. *Time*. Retrieved May 27, 2015, from <http://time.com/3642707/the-problem-with-moderate-islam-and-why-we-need-to-redefine-radical/>
- Sutton, P. W. & Vertigans, S. (2006). Islamic “new social movements”? Radical Islam, Al-Qaida, and social movement theory. *Mobilization: An International Journal*, 11(1), 101-115.
- Tarrow, S. (1986). Comparing social movement participation in Western Europe and the United States: Problems, uses, and a proposal for synthesis. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 4(2), 145-170.
- Thayer, B. A. (2009). Considering population and war: A critical and neglected aspect of conflict studies. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 364(1532),

- The Impact of Population Growth on Tomorrow's World (Oct. 27), 3081-3092.
- Tilly, C. (2004a). Foreword. In Q. Wiktorowicz (Ed.), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach* (pp. ix-xii). USA: Indiana University Press.
- Tilly, C. (2004b). Terror, terrorism, terrorists. *Sociological Theory*, 22(1), 5-13.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal hareketler 1768-2004* (O. Diz, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Tilly, C. (2009). *Kolektif şiddet siyaseti* (S. Özel, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Touraine, A. (1971). *The post-industrial society*. New York: Random House.
- Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *Social Research*, 52(4), Social Movements (Winter), 749-787.
- Touraine, A. (1999). Toplumdan toplumsal harekete. K. Çayır (Yay. Haz.), *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar içinde* (s. 35-51). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Touraine, A. (2002). The importance of social movements. *Social Movements Studies*, 1(1), 89-95.
- UN. (2013). *World population prospects: The 2012 revision*. New York.
- UNRWA. (n.d.). *Palestine refugees*. Retrieved May 24, 2015 from <http://www.unrwa.org/palestine-refugees>.
- UNSC. (1967, November 22). *Resolution 242 (1967)*. Middle East, S/RES/242 (1967). Retrieved April 24, 2015 from [http://undocs.org/S/RES/242\(1967\)](http://undocs.org/S/RES/242(1967)).
- UNSC. (1973, October 22). *Resolution 338 (1973)*. Cease-fire in Middle East, S/RES/338 (1973). Retrieved April 24, 2015 from [http://undocs.org/S/RES/338\(1973\)](http://undocs.org/S/RES/338(1973)).
- Urdal, H. (2005). People vs. Malthus: Population pressure, environmental degradation, and armed conflict revisited. *Journal of Peace Research*, 42(4), 417-434.
- Urdal, H. (2006). A clash of generations? Youth bulges and political violence. *International Studies Quarterly*, 50(3), 607-629.
- Wagemakers, J. (2010). Legitimizing pragmatism: Hamas' framing efforts from militancy to moderation and back?. *Terrorism and Political Violence*, 22(3), 357-377.
- Weber, M. (2004). Politics as a vocation. In D. Owen & T. B. Strong (Eds.), *The vocation lectures* (pp. 32-94). USA: Hackett Publishing Company.
- Weinberg, L., Pedahzur, A. & Hirsch-Hoefler, S. (2004). The challenges of conceptualizing terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 16(4), 777-794.
- Weiss, L. (2015). On fear and nuclear terrorism. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(2),

75-87.

Wiktorowicz, Q. (Ed.) (2004). *Islamic activism: A social movement theory approach*.
Bloomington, Indiana: Indiana University Press.

Zakaria, F. (2011). Why it's different this time. *Time*, Cover Story, 177(8), 30-31.
Business Source Complete, EBSCOhost, viewed 20 May 2014.

Zimmermann, E. (2011). *Political violence, crises, and revolutions: Theories and research*. Abingdon: Routledge.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı – Soyadı : Kasım TİMUR
Doğum Tarihi : 19.01.1988
Doğum Yeri : Adana
E-Posta Adresi : ktimur@cu.edu.tr, kasimtimur@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans Öğrenimi : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Lisans Öğrenimi : Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler (İngilizce)

İŞ DENEYİMİ

Araştırma Görevlisi : Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü – 12.09.2012-...

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce – KPDS 88,75 (2011 İlkbahar)